

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TANZİMAT SONRASI OSMANLI TOPLUMUNDA ÇOCUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sevda ÖZDEMİR KOL

MAYIS - 2019

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TANZİMAT SONRASI OSMANLI TOPLUMUNDA ÇOCUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sevda ÖZDEMİR KOL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ

MAYIS - 2019

TRABZON

ONAY

Sevda ÖZDEMİR KOL tarafından hazırlanan “Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunda Çocuk” adlı bu Çalışma 04.10.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı- Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ	Başkan	☒	☐	
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Sezai BALCI	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Sevda ÖZDEMİR KOL

16.05.2019

ÖNSÖZ

“Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunda Çocuk” başlıklı bu tez çalışması, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır.

Sosyal tarih alanına katkıda bulunmak amacıyla hazırlanan bu tez çalışmasının konusu, Osmanlı toplumunda çocuğun sosyal hayatı, vaktini nasıl geçirdiği incelenerek 1839-1922 yılları arasındaki çocuğun sosyal hayatına dair bilgiler içermektedir. İncelenen yıllar arasında çocuğun ailedeki yeri, eğitimi, sosyal hayatı ve sosyal devlet uygulamaları ile ilgili bilgiler yer alır. Bu çalışmada, aile hayatında ve sosyal çevrede, çocuğun yeri incelenmiştir. Seçilen tarih aralığında sosyal alanda çocuğun ailedeki yeri ve onu toplumun nasıl algıladığı, çocuğun yaşamını ne gibi faktörlerin şekillendirdiği araştırılarak döneme ışık tutulması amaçlanmıştır.

Çalışma konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın hazırlanma sürecinin her aşamasında bilgilerini, tecrübelerini ve değerli zamanlarını esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan saygıdeğer danışman hocam; Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ’e teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmam boyunca benden bir an olsun manevi yardımlarını esirgemeyen annem Nigar ÖZDEMİR ve çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her döneminde bana destek olan değerli eşim Fatih Mutlu KOL’a ve çalışmamda benim yanımda olan değerli hocam Aşkın ÖZKIZILTAŞ’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mayıs, 2019

Sevda ÖZDEMİR KOL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1-10

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI AİLESİNDE ÇOCUK.....	11-29
1.1. Doğum.....	11
1.2. Sarayda Doğum.....	16
1.3. Ad Koyma	19
1.4. Sünnet.....	20
1.5. Sarayda Sünnet.....	21
1.6. Sütanneler ve Dadılar.....	23
1.7. Nafaka	24
1.8. Hidâne	27

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ	30-64
2.1. Amin Alayı.....	40
2.2. Sıbyan Mektebi	43
2.3. İptidaîler	48
2.4. Rüşdiyeler	49
2.5. Şehzadegân.....	51
2.6. Kızların Eğitimi.....	53
2.7. Terbiye	55
2.8. Adab-ı Muaşeret.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOCUĞUN SOSYAL HAYATI	65-105
3.1. Osmanlı'da Sosyal Devlet Uygulamaları.....	65
3.1.1. Darüşşafaka.....	69
3.1.2. Darülaceze.....	72
3.1.2.1. Irzhane	74
3.1.3. Darülhayr-ı Ali.....	75
3.1.4. Darüleytamlar	76
3.1.5. Himaye-i Etfal Cemiyeti.....	78
3.1.6. Tebenni	81
3.2. Sosyal Hayatta Çocuk	83
3.2.1. Giyim	83
3.2.2. Şenlikler	86
3.2.3. Bayramlar ve Bayram Yerleri.....	87
3.2.4. Oyunlar ve Oyuncaklar	90
3.2.5. Anekdötler ve Bilmeceler	92
3.2.6. Hikayeler.....	94
3.2.7. Çocuk Sağlığı.....	96
3.2.8. İstenmeyen Gebelikler	101
3.2.9. Çocuksuz Aileler.....	103
SONUÇ.....	106
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	110
EKLER.....	122
ÖZGEÇMİŞ.....	128

ÖZET

“Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunda Çocuk” başlıklı yüksek lisans tezi olarak yapılan bu çalışmanın amacı, 1839-1922 yılları arasında Osmanlı toplum hayatında çocuğun yerini incelemektir. Tez çalışmamız için seçilen tarih aralığı, Osmanlı Devleti’nde köklü reformların meydana geldiği, toplumda ailenin yaşayış ve birbirleri ile olan ilişkilerinde Batı’dan etkilendiği bir dönemi ifade eder. Bu tezin konusu, Osmanlı toplumunda çocuğun hayatı, eğitimi ve sosyal hayattaki yeridir. Bu doğrultuda Türk ve İslam anlayışına göre aile kurumunun temel amacı olan, insan soyunun devamını sağlayan çocuğun, Tanzimat ile başlayıp Cumhuriyet’e kadar geçirdiği değişim olgusunu ve aile kurumu içindeki yerini ortaya koyabilmektir. Osmanlı döneminde çocuk konusunu araştırırken karşılaşılan en önemli sorun kaynakların yeterli olmamasıdır. Kaynaklarda çocukların günlük yaşamları, yetişme tarzları, aile ve toplumdaki yeri konusunda bilgiler sınırlıdır. Bu sınırlılık bu alanın boş kalmasına sebep olmuş, yeterli bilgi alma açısından araştırmamızı zorlaştırmıştır. Çalışmamızla bu boşluğu biraz olsun doldurmaya gayret ettik. Araştırma yapılırken, arşiv belgeleri, dönemin dergileri ve araştırma eserler taranarak inceleme yoluna gidilmiştir.

“Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunda Çocuk” isimli tez çalışması, giriş kısmını takiben üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “Osmanlı Ailesinde Çocuk” başlığı taşımakta olup burada ailenin temel taşı olan çocuğun dünyaya gelmesiyle başlayan sevinç ve isim koyma telaşı çocuğun cinsiyeti ile şekillenmektedir. Tezin ikinci bölümü olan “Osmanlı Devleti’nde Çocukların Eğitimi” kısmında çocuğun okuma yaşı geldiğinde mektebe gönderilme süreci işlenmiştir. Tezin üçüncü bölümü olan “Osmanlı Devletinde Çocuğun Sosyal Hayatı” adlı kısımda kimsesiz çocuk problemi ve Osmanlı toplumunda çocuğun sosyal hayatı konusu işlenmiştir. Osmanlı’nın son dönemlerinde iyice belirginleşen kimsesiz çocukların yaşamış olduğu sıkıntıları çözmeye fakir halk ve vakıflar yetersiz kalmıştır. Bu alanda Devlet, yetimhaneler kurarak bu problemleri çözmeye yoluna gitmiştir. Osmanlı toplumunda çocukların nasıl giyindikleri, nelerle oynadıkları, sosyal yaşamlarını nasıl sürdürdükleri anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Osmanlı Toplumunu, Aile

ABSTRACT

The aim of this study, which is conducted as post graduate thesis on “Children in the Ottoman Society After Tanzimat” is to examine the place of a child in Ottoman society between 1838-1922. The date range chosen for our study refers to the period in which fundamental reforms took place in the Ottoman Empire, and the period of family in society which is influenced by the west in the way of living and the relationship with each other. The subject of this thesis is the life, education and social life of the children in the Ottoman society. In respect to this, the purpose of this thesis is to reveal the phenomenon of change that the child, who is the main purpose of the family and Islamic understanding and maintains the human generation, from Tanzimat to the Republic and its place in the family institution. The main problem encountered when investigating the subject of children in Ottoman period is the insufficient availability of resources. The resources have limited information on children’s daily life, upbringing, their place in the family and society. This limitation caused this field to remain empty and made our research difficult to obtain sufficient information we have made an effort to fulfill this gap with our study as much as possible. During the research, archive documents, periodicals, general research were carefully and elaborately examined.

The thesis entitled “Children in the Ottoman Society After Tanzimat”, consists of introduction and three chapters. The first chapter is titled “Children in the Ottoman Society” and it is explained that the joy experienced and naming rush that begins with the birth of the child who is cornerstone of the family and the gender of the child. The second chapter of the thesis is “The Education of Children in the Ottoman Empire”. It is explained that the process of sending the child to school when the child reaches the school age. The third chapter of the thesis is “The Social Life of Children in the Ottoman Empire”. It is explained that the problems of orphan children and social life in the Ottoman Empire. Poor people and foundations were inadequate to solve the problems of orphaned children who become more prominent in the late Ottoman period. In this area, the State sets up orphanages to solve these problems. It is explained that how children dress, what they play and how they maintain their social life in Ottoman society.

Keywords: Children, Ottoman Society, Family

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
A. MKT.DV	: Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı
A. MKT. UM	: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası Evrakı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. DH	: Cevdet Dahiliye
C. SH	: Cevdet Sıhhiye
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DH. MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı
DH. UMVM	: Dahiliye Nezareti Umur-1 Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü Evrakı
Ed.	: Editör
HAT	: Hatt-1 Hümayun
Haz.	: Hazırlayan
İ. DH	: İrade Dahiliye
İ.ŞD	: İrade Şûrâ-yı Devlet
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
s.	: Sayfa
YEE	: Yıldız Esas Evrakı

GİRİŞ

Bilginin birikmesi, çağın getirdiği koşullar ile birleşerek insanlığın ulaştığı en son nokta medeniyettir. Medeniyeti oluşturan unsur kültürdür. Kültürleri ortaya çıkartıp meydana getirmeyi başarmış topluluk millettir. Milletten aileye, aileden de birey denilen ana çekirdeğe ulaşılır.¹ Aile kan, ruh ve akrabalık duygusu ile birbirine bağlıdır.² Anne, baba, çocuk ile bir bütün olan aile hissettiği manevi duygu ile bir birine bağlı bir bütünlük gösterir.

Aile kurumuna ilişkin çeşitli tanımlar mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: Aile, insan neslinin devamını sağlayan biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal ve hukuksal yönleri bulunan sosyal bir kurumdur.³ Aile, evlilik sonucunda temelleri atılan ve akrabalık ilişkisiyle birbirine bağlanan bireylerin oluşturduğu sosyal bir topluluktur.⁴ Aile dergisi⁵ aileyi, aralarında evlilik sözleşmesi ile birbirine bağlanan eşlerden ve onların dünyaya getirmiş oldukları çocuklardan ibaret olarak nitelendirmektedir.⁶ Eşlerin bir araya gelmesiyle kurulan ailenin bir mahsulü olan çocuk, insan unsurunun kaynağını teşkil eder. Dünya saadetinin süsü olan çocuk ile ilgili günümüze kadar gelen çeşitli tanımlar mevcuttur: İslam hukukuna göre doğumla başlayan ve ergenliğe kadar devam eden periyoda *çocukluk*, bu dönemi yaşayan kimseye de *çocuk* denir.⁷ Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere kadın ve erkeğin bir araya gelmesi ile kurulan ailede hayatın süsü, soyun devamı olan çocuk dünyaya gelir. Böylece toplumsal hayatın temeli olan aile kurumu kurulmuş olur.

Çocuk, tarihsel süreç içerisinde de çeşitli nitelemelerle ifade edilmiştir. Anadolu'da bölgelere göre dağılım gösteren *bala* (*kuş yavrusu*), *uşak* (*ufak*), *çağa* (*çava: ünlenmek, çağala: ham meyve*) gibi sözcüklerin yanında *döl*, *dal*, *daşak*, *domen*, *encik*, *enik*, *göbel*, *kada*, *kele*, *kızan*, *koşkar*,

¹ Refik Turan, "Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Çocuk", **Osmanlı Ansiklopedisi** içinde, 5, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 483.

² Kemal Göde, **Türk-İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1992, s. 167.

³ İsmail Doğan, **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**, Sistem Yayınları, İstanbul, 2000, s. 170.

⁴ Zehra Şahin, "1839-1841 yıllarında Osmanlı Ailesi: Sivas Örneği", **Yaşam Bilimleri Dergisi**, 1, s. 1296.

⁵ 17 Cemaziyel Âhir 1297/ 27 Mayıs 1880'de yayım hayatına başlayıp 3 sayı halinde çıkan ve 1881 yılında kapanan *Aile* dergisinin başyazarı Şemseddin Sami'dir. Dergide ailenin önemine vurgu yapılarak kadına yönelik geliştirici yazılar yazılmıştır. Dergide, erkekleri, kadınları, kız ve erkek çocukları ilgilendiren konular yer alıp, maddi, manevi, ahlaki, terbiye, idare ve geçinmeye dair her nevi faydalı kapsayıcı bilgiler yer almakla birlikte ailenin en önemli temeli kadınlar olduğundan derginin de başlıca konusu kadın ve çocuktur. **Aile**, 1, s. 1, *Aile*'nin ilk sayısı 17 Cemaziyelahir 1297/ 27 Mayıs 1880 tarihlidir. Cüneyd Okay, **Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900**, s. 144. *Aile* dergisinde yazıların tamamını Şemseddin Sami kaleme almıştır. Hüzeyfe Bilge, "Şemseddin Sami'nin Osmanlıca Kadın ve Çocuk Gazetesi: Aile", **Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi**, 1, 2018, s. 55.

⁶ Şemseddin Sami, **Aile**, 1, 17 Cemaziyelahir 1297 (1880), s. 2.

⁷ M. Akif Aydın, "Fıkıh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (D.İ.A.)** içinde, 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 361.

körpe, kuzu, moza, nani, zori sözcükleri de çocuk için kullanılan diğer nitelendirmelerdir. Orta Asya Türk dillerinde çocuk sözcüğü, Anadolu'daki anlamının dışında ifade edilir. *Bala* yaygın kullanımının dışında *uşak, çağa, nani* sözcükleri de çocuk sözcüğünün yerine kullanılmaktadır. Fakat tarih içersin de daha eskiye gidildiğinde karşımıza *oğul* tabiri çıkmaktadır. Orhon Yazıtlarında *urı oğul* erkek çocuk, *kız oğul* kız çocuk demektir.⁸

Toplum ailelerden teşekkül eder. Bu nedenle aile toplumun temelini teşkil eder. Sevgi, saygı, gelenek ve görenek gibi insan hayatının temel değerleri ailede kazanılır. Aileye önem veren İslamiyet, aile kurulmasını emreder. Aile toplumun en küçük birimidir. İnanç, örf, adet, gelenek ve ahlak gibi toplumun kültürel değerlerini oluşturan yapı taşlarının korunmasında ve bunları kuşaktan kuşağa aktarılması ile çocuğun sosyo-kültürel kişiliğinin gelişmesi aile kurumu vasıtası ile olur. Her çocuk yaşadığı toplumun kültürel değerlerini ailede öğrenir ve aileden edindikleri tutum ve davranışları topluma yansıtırlar.⁹ Çocuk, annesini babasını rol model olarak toplumsal kimliği şekillenir. Aile ortamında edindiği davranışlar, toplum içinde onu yönlendirir. Anne babaların birbirlerine olan davranışlarını, sevgi ve bağlılığını gördükçe kendini toplumsal rolüne hazırlar. Toplumsal kuralları, iyi-kötü, doğru-yanlış kavramlarını öğrendikçe toplum içinde kendini yönetmeyi başarır. Böylece toplumda sağlıklı bireyler yerini almış olur.

Ailenin insanlığın var olduğu zamanlardan itibaren toplumda önemli bir kurum olması, onun insanlık için ne kadar önemli ve gerekli bir olgu olduğunu gösterir. Neslin devamı ve sağlıklı bir şekilde gelişmesi için gerekli olan aileyi ilk defa kuranlar, Hz. Adem ile Hz. Havva¹⁰ ile tarihin o döneminden itibaren aile kurumu gelişerek varlığını devam ettirmiştir.

Türk ailesini üç uygarlık içinde inceleyebiliriz: İslamiyet öncesi Türk ailesi, İslamiyet ile Türk ailesi ve Batı uygarlığı çerçevesinde Türk ailesi. Aile, Türklerde eski metinlere bakıldığında *obuş* anlamı ile ifade edilmekte idi. Bu eski metinlere göre babayı *kan*, anneyi *ög* kelimesi nitelendirirdi.¹¹ Kök Türk belgelerini incelendiğinde aile bireyleri şu şekilde isimlendirilmiştir: “Eçü Apa (ata, dede, baba), Kang (baba), Ög (anne), Eçi (amca, ağabey), Üni (küçük erkek kardeş), Eke (abla), Oğlan (çocuklar), Oğul (erkek çocuk), Sıngıl (küçük kız kardeş), Kız (kız çocuk), Yeğen (kız kardeş çocuğu), Çıkan (teyze, hala), Atı (erkek kardeş), Urı (erkek çocuk, döl).”¹² Bu kavramların birçoğu günümüzde de kullanılmaktadır. Fakat toplumsal şartlar doğrultusunda

⁸ Kudret Emiroğlu, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, 3. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 367.

⁹ Abdurrahman Kurt, "Dünden Bugüne Türk Ailesi", **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Pelikan Yayınları, Ankara, 2006, s. 517.

¹⁰ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 177.

¹¹ Mustafa Kafalı, "Kaynaklarımıza Göre Türk Aile Yapısı", **Tarihi Akışı İçersinde Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1990, s. 4-6.

¹² Orhan Türkdöğän, **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Çamlıca Yayınları, Ankara, 2002, s. 601.

birçoğu işlevini yitirmiştir. Türk ailesinin temeli *baba ailesi* yani pederi ailedir.¹³ Göktürk efsanelerinden yola çıkarak Türk aile düzeninde, kadın ve erkek eşit haklarının olduğu bilinmekle beraber, oğlun *soy ağacının kütüğü*, kız ise o *ağacın yaprakları* olduğu anlayışı mevcuttu. Erkek çocuğun bu imtiyazı sadece soyun onunla devam edeceği düşüncesinden kaynaklanmıyordu. Ayrıca fakir babaya bakma görevi oğluna düştüğünden bu imtiyaz daha da artıyordu.¹⁴ Türklerdeki *Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir* atasözü bu anlayışı yansıtmaktadır. Bu düşünceye etki eden bir diğer faktör de anne-baba yaşlanınca çoğunlukla onlara bakma görevi erkek evlada düşmekte idi. Bu da ailede erkek çocuğun önemini daha da arttırmaktaydı.

Türklerdeki kız ve erkek çocuğun gelenek ve göreneği anne ve babasından görenek öğreneceği, onları kendine rol model olarak ananelerini devam ettirmesi açısından *Dede Korkut* önemli bir eserdir. Bu kaynakta Türk aile yapısına dair Korkut Ata şöyle der:

Yad oğulı saklamağ-ile oğul olmaz, böyüende salur gider, gördüm dimez. Kül depecük olmaz. Kara eşek başına uyan ursan katır olmaz, karavaşa ton geyürsen kadın olmaz. Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz, yapağulu gökçe çemen güze kalmaz. Eski panbuk biz olmaz, karı düşmen dost olmaz. Kızağuça kaymayınca yol alınmaz, kara polad öz kılıcı çalmayınca karım dönmez, er malına kıymayınca adı çıkmaz. Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sufra çekmez. Oğul atanun yetiridür, iki gözünün biridür. Devletlü oğul kopsa ocağınun közidür. Oğul dahi neylesün baba ölüp mal kalmasa... Konuğı gelmeyen kara ivleryıkılsa yığ... Ata adını yoritmayan hoyrad oğul ata bilinden inince inmese yig, ana rahmine düşünce toğmasa yig...¹⁵

Türk milletini meydana getiren *obuş* (veya *oguş*) diye adlandırılan aile, toplumsal yapının çekirdeği konumundadır. Türk ailesi ataerkil bir yapı özelliği gösterir. Yalnız bu ataerkil yapısı babaya geniş yetkiler vermemiş anneye de büyük görevler yüklemiştir. Nitekim erkek çocuğu yetiştirmek babanın, kız çocuğunu yetiştirmek de annenin görevidir. Çocuklar büyüdüklerinde toplumun bireylerini meydana getireceklerinden aile büyük önem arz ediyordu. Nitekim güçlü bir aile güçlü bir toplum demektir.

Semavi dinlerin kutsal kitaplarında da ailenin önemi belirtilmiştir. Tek tanrılı dinler aile ile ilgili konulara değinmiş ve bu konularla ilgili ayrıntılı bilgiler vererek insanları yönlendirmeye çalışmıştır. Evlenme, eşler, çocuk ve akraba ilişkileri, boşanma, nafaka vs. konular kutsal kitaplara dayanarak tarih boyunca toplum hayatında uygulanmıştır. Özellikle İslam dininin temel kaynakları olan *Kur'an* ve *Sünnette*, aile hayatına dair temel oluşturan hüküm ve genel ilkeler belirlenmiş, aile bireylerinin karşılıklı hak ve yükümlülükleri bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Bu açıdan bakıldığında İslam aile hukuku, *Kur'an*'ın konuyla ilgili naslarından, Hz. Muhammed'in

¹³ Mehmet Ersöz-Ali Güler, **Türk Ailesi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 48.

¹⁴ Kurt, "Dünden Bugüne Türk Ailesi", s. 518.

¹⁵ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı I**, 5. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 73-74.

açıklama ve uygulamalarından, üçüncü olarak da İslam hukukçuların görüşlerinden oluşur.¹⁶ Ayrıca Türklerin İslamiyet’i kabul edişleri ile birlikte İslam’dan önce Türklerde rastlanılan evliliğe dair gelenek ve görenekler İslamiyet ile uyum sağlayarak özelliğini korumuştur.

Aileyi oluşturan karı koca bir akitle hayatlarını birleştirirler ve ailenin süsü çocuk dünyaya gelir. Ailede çocuğun yeri tartışılmaksızın büyüktür. Nitekim bu önemi, Gazali (öl. 505/1111), evlenmenin amacını çocuk yetiştirmek olarak belirtmiştir.¹⁷ İslam dininde kız erkek ayrımı yapılmaksızın tüm çocuklara değer verilmiştir.

İslam hukukçularının ortak ifadelerine göre ailenin yönetimi ve mali yükü erkeğin omuzlarında olup erkek karısının ve çocuklarının nafakasını yani yeme, giyinme, barınma, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Aile birliğini koca temsil eder. Doğan çocuğun nesebi de babaya aittir.¹⁸ Aile, çocuğun ilk eğitimini alacağı yer olduğundan önemlidir. Aile, çocuğu beden, zihin, eğitim ve terbiye yönünden gelişmesine ilk ve en önemli katkıyı sağlar. Çocuğun büyüüp yetiştirilmesine bütün aile bireyleri katılır. İslam anlayışında çocuk dine göre yetiştirilir ve terbiye edilirdi. Çocuklara erken yaşlardan itibaren sorumluluk kazandırılmaya çalışılır. Kızlar ev işlerinde ve kardeşlerinin bakımında, erkek çocuklar ise aile işinde veya çiftlikte çalışırdı.¹⁹

İslam dininde aile hayatında çocuğun büyük bir önem taşıdığı bilinmektedir. Nitekim Hz. Muhammed, zina edip de hamile kalan ve suçunu itiraf eden bir kadına cezasını uygulamaz ve kadının çocuğunu doğurmasını ve hatta çocuğun süttan kesilinceye kadar büyümesini bekler. Ne zamanki çocuğun anneye bağlılığı son bulur o zaman kadına cezası uygulanır.²⁰ İslam dini aile kurumunu kendi başına bırakmamış bir düzene oturtmuştur. Ailenin önemi ayet ve hadislerle desteklenmiştir.

Osmanlı Devleti’nde ailenin yeri bütün önemiyle devam etmektedir. Osmanlı kuruluş dönemi tarihçilerinden biri olan Aşıkpaşazade, aile kurumunun önemini şu cümleleriyle anlatmaktadır: “Bu âlemde maksud olan birkaç şeydir: Oğul evlendirmek, kız çıkarmak ve dünyadan ahrete iman ile gitmek.”²¹ Osmanlı toplumunda aile, günlük hayata yön veren kurumlardan biridir. Şer’i ve örfi

¹⁶ Tahsin İçer, **Osmanlı Ailesinde Çocuk Eğitimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, s. 31.

¹⁷ Mustafa Çağırıcı, “İslam Düşüncesinde Aile Ahlakı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 1, Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 344.

¹⁸ Kafalı, a.g.m., s. 16.

¹⁹ Elizabeth Warnock Fernea, "Childhood", Richard C. Martin (Ed.), **Encyclopedia of Islam and the Muslim World**, 1, Macmillan Reference, USA, 2004, s. 142. p. 142.

²⁰ Selam Eşkan, **İslam Aile Hukukunda Çocuğun Bakım ve Eğitimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999, s. 30.

²¹ Hüseyin Nihal Atsız, **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, 1. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 151.

hukuka dayanan, kan bağına dayalı olan bu kurum²² hukuku örfi hukuktan ziyade İslam hukukunun kaynak ve kültürüne göre gelişmiş ve şekil almıştır. Osmanlı aile hukuku, Hanefi hukuk kültürüne ve bu kültür ortamında kaleme alınan fıkıh ve fetva kitaplarına, kısmen de kanun ve kanunnamelere, mahkeme hükümlerine dayanmaktadır.²³

XVI. yüzyıl Osmanlı bilginlerinden Kınalızade Ali Efendi (1510-1572) yazdığı *Ahlâk-ı Alâi* adlı eserinin üç bölümünden ikincisini aileye ayırmıştır. Ona göre ev idaresi ilmi, insana dünyada efendilik ve haysiyet, ahirete de sadakat kazandıracak kaideleri öğretir. Aile hukukunun temelini İslam hukuku ve eski Türk töresi teşkil ediyordu. Kınalızade'ye göre, tabiat şartlarının etkisinden korunmak için bir eve, döşemek için eşyaya ihtiyaç vardır. Cinsinin korunması, neslin devamı ve insanın mutluluğu için eşler nikah ile bir araya gelirler. Çocuk uzun süre anne ve babasının bakımına ihtiyaç duyduğundan küçük yaştan itibaren eğitilmeleri gerekir.²⁴ Kınalızade'ye göre aileyi oluşturan unsurlar; baba, anne, çocuklar, beslenmeyi temin eden yiyecekler olarak ifade etmiştir. Nikah yoluyla bir araya gelerek bir aile kuran eşler, aile kurumunu temeli çocukları dünyaya getirirler. Çocuklar aile içinde ilk eğitimini alır ve sosyal hayata hazırlanırlar. Toplumsal hayatta alacakları rollerin temelleri ailede atılır.

Tanzimat kelimesi Arapçadan Türkçeye geçmiş *nizam verme, düzenleme* anlamlarını ifade etmektedir. Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1938'da Gülhane bahçesinde ilan edildiğinden bu fermana Gülhane Hattı Hümayunu da denmektedir. Tanzimat Fermanı modernleşme tarihi için önem taşır. Tanzimat Fermanı'nın altında Abdülmecid'in imzası bulunup, hazırlanışında ise Mustafa Reşit Paşa'nın büyük etki ve katkısı olmuştur.²⁵ *Tanzimat Devri* olarak nitelendirilen bu devir ikiye ayrılmıştır: 1839- 1856 yıllarını kapsatan döneme Gülhane Hattı Hümayunu Dönemi, 1856-1876 yılları arasını kapsayan döneme ise Islahat Fermanı Dönemi. Gülhane Hattı Hümayunu ile Tanzimat Devrini başlatmış olan Abdülmecit'in padişahlık anlayışı diğer Osmanlı padişahlarından farklı olmamakla birlikte III. Selim ve özellikle II. Mahmut'un 1826'dan sonra başlattığı yenileşme hareketini temel alarak, 22 yıllık saltanat hayatı boyunca yapmış olduğu düzenlemelere temel oluşturmuştur.²⁶

Tanzimat, Osmanlı toplumunun Batı'ya açıldığı, yeni fikirler ile karşılaştığı, Batı'nın maddi üstünlüğünün kabullenildiği bir dönemdir. Lale Devri ile başlayan ve Tanzimat ile sürekliliğini

²² Ekrem Işın, "Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muaşeret", Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 559.

²³ Ali Bardakoğlu, "Aile Hukukumuzun Tarihi Gelişimi", **Tarihi Akışı İçersin de Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, s. 18.

²⁴ Kınalızâde Ali Efendi, **Devlet ve Aile Ahlâkı**, Ahmet Kahraman (Haz.), Tercüman 1001 Temel Eser, s. 15.

²⁵ Musa Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 57.

²⁶ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2013, s. 181-182.

sağlayan Batılılaşma hareketleri kendini aile kurumunda da göstermiştir. Tanzimat'ın getirmiş olduğu fikirleri özgürce açıklama atmosferi ile birlikte aile kurumundaki aksaklıklar da eleştirilmiştir. Dönemin yazarlarınca aile kurumuna yönelik eleştiriler kendini dönemin basın yayınında da gösterir ve yazarlar tarafından çeşitli öneriler sunulur. 1881 yılında Şemseddin Sami tarafından çıkarılan *Aile* dergisi, Osmanlı toplumunun diğer toplumlardan geri kalmasının sebebini; istenen aile düzeninin kurulamaması olarak değerlendirmektedir.

Ailenin teşkili bir evin dört duvarı gibi değildir. Muhabbet, terbiye ve birbirine bağlılık gerektirir. Mesela bir bölük asker bir koğuştta yatar kalkar fakat onlardan bir aile teşkil etmez. Kuvvetli yakınlaşma dahi bir ailenin teşkilinde yeterli değildir. Muhabbet ve şefkat dahi ailenin teşkilinde yeterli değildir. Çünkü bu haller hayvanlarda da görülür. Ancak bir terbiyeye dayalı usul çerçevesinde aile teşkil edebilir. Muhabbet ve terbiye eksik olunca bir evde yaşayan kadın ve erkek topluluğuna aile ismi verilmez.²⁷

XIX. yüzyıl ile birlikte gündelik hayatın değişime uğrayan bir diğer boyutu da aile yaşantısıdır. Fakat Osmanlı ailesinin geleneksel çekirdeği pek değişime uğramaz. Alt tabaka aile yaşantısı, bu dönemde geleneksel bağlarını korurken, üst tabaka aile yaşantısında ise modernleşme doğrultusundaki yenilikler birbirini izlemektedir. Üst tabaka aile yaşantısı yeni bireylerin katılmasıyla genişlemiştir: zenci dadı, Çerkez hizmetli gibi yardımcı elemanların yanına Fransız mürebbiyenin de alınmasıyla, aile yaşantısının modern şekli oluşur.²⁸ Aile yapısında, Tanzimat'ın getirdiği sosyal, kültürel yenilikler çocukları etkilemiş ve belirli yönlerde değişmelerine neden olmuştur. Tanzimat ile birlikte Osmanlı aile yapısı gündelik hayatta dışa açılmaya başlamış ve aileler yaşam biçimlerini yeniden şekillendirmiştir. Fakat *Tanzimat ailesi*, daha önce sahip olduğu gelenek ve göreneklerinden soyutlanmış, daha önceki dönemlerin kültüründen izler taşıdığı gibi Tanzimat döneminin getirmiş olduğu yeniliklere de uyum sağlayarak yeni bir şekil almıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunda yenileşme ve Batılılaşma sürecine konak ve yalı hayatı ile açılmıştır. Konak ve yalının şahsında bu açılış ailenin dışa açılması anlamına gelmektedir.²⁹ Mekan olarak konak ve yalıyı seçmiş olan bu yeni Osmanlı aile bireyleri arasındaki ilişki geleneksel aileye oranla daha gevşektir. Aile üyelerinin kişisel özgürlük alanları klasik Osmanlı ailesine oranla daha geniş bir alana yayılmıştır. Kültürel yönelim Batı'ya doğrudur. Fakat aile içinde uyulması gereken davranış biçimleri henüz yeterince modernleşmemiştir.³⁰

1908 yılından itibaren toplum yaşamında yaşanan değişimler aile yaşamını da etkilemiştir. Düşünce alanında aile ve kadınlık üzerine yeni görüşlerin ortaya çıkışı Müslüman hayatının en hassas noktasını da içine almıştır. "Toplumsal reformlara radikal bir yönde girişmek için her

²⁷ Şemseddin Sami, "Aile", *Aile*, 1, 17 Cemaziyelahir 1297 (1880), s. 4.

²⁸ Ekrem Işın, "19. yy'da Modernleşme ve Gündelik Hayat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 554.

²⁹ İsmail Doğan, "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde, 1, Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 194.

³⁰ Ekrem Işın, "Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret", s. 563.

şeyden önce aile hayatını yeni bir eksen etrafında yeniden kurmak zorundayız. Toplum hayatında kadın ile erkek eşitliğinin sağlanması gerekir; bunun için en önemli araç ikisine eşit eğitim verilmesi olacaktır” şeklinde yargılar bu dönemdeki yayınlarda sık rastlanan görüşler olmuştur.³¹ Bir toplumda değişimin başladığı zaman bu değişimden öngörülme alanlarda etkilenir. Osmanlı aile yapısı ve bilhassa kadın bu değişimden etkilenmiştir. XIX. yüzyıl İstanbul ve büyük liman şehirlerinde yeni bir hayat biçimi başlamıştır. Kadınlar eğitim görüyor, gazete ve dergi okuyor, en önemlisi de roman okuyorlardı. XIX. yüzyıl Osmanlı ülkesinde tarımda, eğitimde görülen bazı değişimler ve dünyanın yaşadığı haberleşme ve teknolojideki devrimin Osmanlı’ya da yansımaları, klasik aile yapısının da büyük şehirlerde meydana gelen değişimler kadar kırsal alanda da değişimine sebep olacaktır. Kırsal alanda bu dönüşümü başlatan etkenlerden biri 1858 (H. 1274) tarihli Arazi Kanunnamesi’dir. Bu kanunla işlenen toprakların tapulandırılması ve miras yoluyla intikali, kırsal alandaki aileyi parçalayacak bir süreci başlatmıştır. Arazinin miras yoluyla intikalinde kız çocuk da erkek evlatlar gibi eşit pay alacaktır. Diğer taraftan kırsal kesimdeki aileler İstanbul, Beyrut, Selanik gibi büyük şehirlere göç etmesi şehirleşme ve çekirdek aileye geçişin başlangıcı sayılabilir.³²

Osmanlı ailesinin bir minyatürünü oluşturan İstanbul ailesini modernleşme sürecinde inceleyecek olursak karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır: Orta tabaka İstanbul ailesi, XV. yüzyılda toplumsal temel itibarıyla şehirleşmiş bir sosyo-kültürel tabana sahiptir. Sonraki yüzyıllarda da bu temel özelliğini koruyarak, yaşanan modernleşmenin aşırı uygulamaları karşısında toplumdaki dengeyi temsil edecektir. Yönetici kesimini temsil eden üst tabaka ailelerini iki gruba ayırılabilir. İlk grubu ulema aileleri oluşturur. Bu grup şer’î hukukun uygulayıcısı olduğundan kendi değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalarak, içe dönük bir kültürel bir yapılanmayı temsil etmektedir. Dolayısıyla yaşanan modernizasyona ayak uydurmaya çalışan, orta ve diğer üst tabaka ailelerin eleştirisini yapan muhalifler de bu grup içinde yer alır. Üst tabakayı meydana getiren ikinci oluşum Kalemîye sınıfına mensup ailelerdir. Bu aile bireyleri Osmanlı tarihinde modernleşmenin bayraktarlığını üstlenmişlerdir. XIX. yüzyıl da yaşanan modernizasyonla şekillenen Tanzimat ailesine iki örnek verilebilir. İlk olarak modern adab-ı muâşeretini benimseyen ve bu yüzden de siyasi rakipleri tarafından eleştirilen Sadrazam Fuad Paşa ailesi. Bu aile bir yandan modern adab-ı muâşeretini benimseyip uygularken, diğer taraftan da Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi Osman Selahaddin Dede’ye bağlı üyeleri aracılığıyla geleneksel kültürünü yaşamaktadır. Tanzimat ailesine verilebilecek ikinci örnek ise, Ahmet Cevdet Paşa ailesidir. Kalemîye sınıfı içinden gelip, Tanzimat bürokrasisinin muhafazakâr tarafını temsil eden Cevdet Paşa ailesi, Avrupa’yı yakından izler, fakat modern adab-ı muâşeretin toplumun kültürüyle çelişmeyen yönlerini ön plana çıkarır.³³ Bu

³¹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Ahmet Kuyaş (Haz.), 10. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 445.

³² İlber Ortaylı, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 439-440.

³³ Işın, "Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret", s. 561-564.

dönemde varlıklı aileler, geleneksel yaşantının monotonluğundan sıyrılarak zamanlarını farklı şekillerde geçirmeye yönelmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak da adına *gece hayatı* diyebileceğimiz bir zaman birimi içinde modern eğlence kültürünü geliştirirler. Ayrıca elçilik kokteyllerine katılmak ya da birkaç ailenin bir araya gelerek dönemin ünlü sanatçılarına davet edip aile içi toplantılar düzenlemek gibi olgular da bu dönemde aile yaşantısına girmiştir. Alt tabaka yaşantısı ise, bu dönem de kendi içinde geçirdiği dönüşüm sonucu kısmi değişime uğramıştır.³⁴

Yaşanan bu Batılılaşma girişimleri babanın mutlak otoritesini geriletmiş ve ailede daha demokratik bir ortam oluşturarak temelden gelen geleneksel yapı değişmeye başlamıştır. Batılılaşmanın hız kazandığı bu dönemde, İslam hukukunun aile hayatını düzenlemede yetersiz kaldığı ileri sürülmüş ve yeni arayışlar gündeme gelmiştir. 25 Ekim 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Osmanlı aile yapısı hakkında bir takım düzenlemeler yapmıştır. Ancak bu kararname acele ile hazırlandığından bir takım eksiklikler taşımaktadır.³⁵

Batılılaşma ile aile ve kadın konusunda yaşanan değişim, ailenin vazgeçilmez unsuru olan çocuğu da etkilemiştir. Dönemin aydın ve yazarları bu olguyu ele almış, çocuk ve onun toplumdaki yeri konusu üzerine görüşlerini ifade etmiştir. Nitekim yazarlar Batı ile daha yakından ilgilenmişler, yapılan çalışmaları takip etmeye başlamışlardır. Dönemin gazete ve dergilerinde Avrupa'da yapılan çalışmaların çevirilerine rastlanmaktadır. *Hür Çocuk*³⁶ gazetesinde renklerin çocuklar üzerinde tesiri hakkında San Fransisco adasında Dr. London adında bir bilim adamının 10 küçük çocukla yaptığı çalışma *Hür Çocuk* gazetesinde kendine yer bulmuştur. Yazıya göre, çocukların çalışmalarının daha sağlıklı olması için kırmızı ışığın çalışma düzeyi üzerinde zararlı etkilerini belirtilmiştir. Kırmızı ışığa maruz kalan çocukların hal ve hareketlerinde şiddet belirtileri gösterdiğini ifade eden yazıda şunlar belirtilmektedir:

10 çocuktan her biri yevmiye 2 saat kırmızı ziyada çalışıyorlardı. 2 saatte görülebilecek işi 1,5 saatte hıtama erdirdiklerini gördüm. Fakat 1,5 saat sonra asabileşmeye ve ıztırap asarı göstermeye başladıklarına dikkat ettim. 2 saat henüz hıtampezir olmamıştı ki hepsi de baş ağrısından şikayet ettiler. Kırmızı ışıkla tecrübeler bir hafta devam eylemiştir. Bu bir hafta zarfında çocuklara gıda olarak verilen şeylere aç bir kurt gibi yemişlerdir. Damarlarında deveran eden demin kesb-i kuvvet ve şiddet ettiğini gördüm...

³⁴ Işın, "19. yy'da Modernleşme ve Gündelik Hayat", s. 554-555.

³⁵ Bardakoğlu, a.g.m., s. 20.

³⁶ 1918 yılında Mehmed Asaf ile Hüseyin ve Kasım'ın müessisi olduğu ve başyazarlığını Avanzade M. Süleyman'ın yaptığı *Hür Çocuk* gazetesi yayımlanma sebebini şöyle açıklamıştır: Büyüklere dair birçok dergi ve gazete ve vakitli yayımlar bulunduğu halde küçüklere, diğer bir tabirle, sevgili çocuklarımız için bir gazete yoktur. Bu, çocuklar noktasında büyük bir noksanıdır. Gazetenin başyazarı Mehmed Asaf Bey'dir. Gazete haftalık olarak yayımlanmıştır. Lakin gazete uzun ömürlü olamamış 3 sayı sonra kapanmıştır. *Hür Çocuk*, 1, s. 1. İlk sayısını 5 Şaban 1336/16 Mayıs 1918 tarihinde çıkarmıştır. Gazete ikinci ve üçüncü sayılarını birer hafta arayla yayınlamıştır. Gazete üçüncü sayısından itibaren büyüklere hizmet etme amacıyla "*Malumat*" adlı ile yayımlanacağını duyurur. Aliye Nur Ercan-Şerife Akpınar, "Eski Harfli Çocuk Gazetelerinden 'Hür Çocuk'", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (53), s. 75-77.

Bilimsel çalışmaya konu alan deneyde, aynı çocuklara ikinci hafta sarı ışıkla tecrübe yapmıştır. Sarı ışık çocukların hareket ve tavırlarında sakinliğe ve arkadaşları ile olan ilişkilerinde ılımlı bir tavır sergilediği gözleme katılan öğretmenler tarafından da fark edilmiştir. Sarı ışığın çocuklar üzerinde etkisini bilim adamı şu şekilde gözlemlemiştir:

Sarı ziya çocuklara muvakki gibi tesir etti. Tavır ve hareketlerinde kuvvet ve şiddet asarı gördüm. Bilhassa bunlardan 2 tanesi arkadaşlarıyla daima mücadelede bulunurken, kırmızı ziyanın tesiri altında bu huylarından vazgeçerek arkadaşlarıyla gayet güzel geçinmeye hilmiyet ve şefkat asarı göstermeye başladıklarını tecrübelerde hazır bulunan muallimleri görerek fevkalade müteaccib oldular. Bu ziyanın altında bulunan çocuklar çalışırken asar-ı taab ve natüvani göstermiyorlar, bilakis çalışmak için say ve gayrette bulunuyorlardı. Sarı ziyadan çıkardığım çocuklarda pek az bir yorgunluk, bilakis ziyade kuvvet ve şiddet ile sarı renk ve ziyaya karşı mehil ve muhabbet asarı gördüm.

Çocukların öğrenme ortamında ışığa göre nasıl tepki verdiği konu olan deneyde daha sonra mavi ışığın çocuklar üzerinde etkisi incelenmiştir. Mavi ışık çocuklar üzerinde sakinleştirici bir etki meydana getirmesi bilim adamını etkilemiştir:

Mavi renk çocuklara sükunet ve istirahat bahşettiği ki evvelce hallerinde sükün ve istirahatten eser yoktu. Mavi ziyanın taht-ı tesirinde bulunan çocuklarda bundan başka büyük adamlara mahsus vakar ve ciddiyet peyda oldu. Bu hali görüp de mütahayyir olmamak kabil değildi. Mavi rengin ahlak üzerine olan bu tesirinden ben de müteaccib oldum...

Yapılan inceleme daha sonra yeşil ışıkla denenmiştir. Çocukların yeşil ışıkla da sakinlikle çalıştıkları ve yorgunluk belirtileri göstermedikleri gözlenmiştir. Bunun üzerine çocukları yormayarak çalıştırmak ve çalışma azimlerini arttırmak için yeşil ışığında gayet elverişli olduğu sonucuna ulaşılmıştır: “Çocuklar yeşil ziyada sürat ve sühuletle çalıştılar ve yorgunluk eseri göstermediler. Çocukları yormayarak çalıştırmak kuvve-i dimağiyyelerini arttırmak için yeşil renk ve ziyanın gayet elverişli olduğunu bittecrübe anladım.”

Yapılan deneysel çalışmaya göre sarı renk kuvvet ve şiddet etkileri gösteren çocukları sakinleştirip daha akıllı davranmaya yönlendirirken; hayalperest ve daha sakin çocukları bir müddet kırmızı ışığa maruz bırakmak gerektiğini ahlak ve terbiyelerinde olumlu bir etki meydana getireceği ifade edilmiştir: “Sarı renk kuvvet ve şiddeti tenkis ve bilakis tabiate sükun ve istirahat bahşediyor ve hadidül mizaç olan çocukları halim ve selim kılıyor, hayalperver olup sükun ve inzivayı seven çocukları bir müddet kırmızı ziyaya maruz bulundurmamak ahlak ve terbiyeleri noktayı nazarından mucib-i faidedir...”

Okuyan ve okuduğunu uygulayan gençlerin gözlerini yormamaları için sarı ve yeşil renkli kağıt kullanmaları gerektiği, beyaz ışık ve eşyaların gözleri yorarak çalışmalarını olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.³⁷

³⁷ Avanzâde M. Süleyman, “Renklerin İnsanlara Olan Tesirâtı”, **Hür Çocuk**, 1, 5 Şaban 1336 (16 Mayıs 1334-1918), s. 3-4.

1839 Türk toplumunda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Osmanlıda modernleşmesiyle hız kazanan Tanzimat reformları yalnız askeri, idari, mali alanlarda değil, Osmanlı toplumunun geleneksel yapısında ve zihniyetinde de değişiklikler başlatmıştır. Avrupa'ya giden öğrenci, elçi ve devlet adamları vasıtasıyla Avrupa'nın kültür, yaşayış ve davranış biçimleri Osmanlı toplumuna girmiştir. Devletin kamusal yaşama daha fazla etki etmeye başladığı bu dönemde aile hayatı da bu süreçten etkilenmiştir. Batı etkisindeki ıslahatlardan kısa sürede etkilenen Türk aile yapısı daha demokratik daha özgürlükçü bir şekil almıştır. Bu gelişmeler kendini imparatorluğun merkezi İstanbul'da daha belirgin gösterirken Anadolu ailesinde ise bu değişim rüzgarından kısmen nasibini alsada eski adet ve yaşayışlarını devam ettirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI AİLESİNDE ÇOCUK

1.1. Doğum

Kur'an da çocuk, *dünya hayatının süsü*³⁸ olarak ifade edilmektedir. Türk-İslâm anlayışına göre aile kurmanın temel amacı soyun devamını sürdürmektir. Bu sebepten ötürü dünyaya çocuk getirmek ailenin temel görevidir. İslâm dini, çocuğu anne ve babaya bir emanet olarak nitelendirmektedir. İslam dininin emrettiği, toplumun sahip olduğu kültür temelleri çocuklara, doğumla başlayıp ilerleyen zamanlarda aile ve toplum tarafından aşılır.

Doğum her dönemde olduğu gibi Türk toplumunda sevinç gösterilerine sebep olur, baba ziyafetler verir çocuğunun olacağını akraba, eş ve dosta haber verirdi. Doğacak olan çocuk için hazırlıklar yapılırdı: Kundak, beşik hazırlanır; çividi mavi boncuklardan nazar takımları, çörekotu, kebaplıyeller, anasonlar, tülbentler, bezler, kauçuktan emzik ağızlıkları alınırdı. Şallar, örtüler, başlıklar, mantolar, pelerinler, battaniyeler hazırlanırdı.³⁹ Nazar boncuğu kem gözlerden korunmak için okunan dualarla bir beze sarılır, kibleye bakan bir duvara takılırdı. İçerisin de *Kur'an- Kerim* olan bir torba bunun üzerine asılırdı.⁴⁰ Beşiğe bebeği korusun diye çoğu zaman mavi nazarlık takılırdı.⁴¹ Her bebeğin vaktinin çoğunu geçirdiği beşiği, az veya çok işlemedir. Kimi cevizden yapılır, özellikle varlıklı aileler gümüş ve inci kakmalı beşik yaptırmışlardır.⁴²

Doğacak çocuk için yapılan en önemli hazırlıklardan biri de ebenin seçimiydi. Nitekim çocuğun dünyaya sağlıklı gelmesinde ebenin rolü çok büyüktür. Çantalı Ebe, Gümüş Çakılı Ebe, Eli Güzel Ebe, İncili Ebe, Küpeli Ebe, Fıçılı Ebe⁴³ gibi ünlü ebeler bulunmaktaydı. Hamile hanım altıncı veya yedinci ayında annesini ya da kayınvalidesini yanına alarak, ev dokuması bezden dikilmiş, orta yerine bir küçük iş işlenmiş, ağzı kaytanla büzülmüş kız çeyizi bir torbaya; bir okka

³⁸ **Kur'an**, Keyf Suresi, Ayet: 46.

³⁹ Abdülaziz Bey, **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri 1**, Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay (Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 11.

⁴⁰ Raphaela Lewis, **Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat**, (Çev. Mefkure Poroy), Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1973, s. 95.

⁴¹ Robert Mantran, **XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayınları, İstanbul, 1991, s. 161.

⁴² D'Ohsson, **18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler**, (Çev. Zerhan Yüksel), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 201.

⁴³ Abdülaziz Bey, a.g.e, s. 11.

şeker, çekirdek, çiğ kahve, sabun koyarak ebe hanımın evine giderdi. Göttürdükleri bu hediyeler ile hamile hanıma ebe tutulmuş olurdu. O zamanların ebe hanımları, çoğu okuması olmayan, anadan, soydan gelme, görme ebelerdi.⁴⁴

Doğacak çocuk için hazırlıkların tamamlanmasının ardından sıra çocuğun doğumuna gelir ve aileyi heyecanlı bir bekleyiş alırdı. Doğum vakti geldiğinde baba evde ise ya evine uzak olmayan başka bir haneye gider ya da ev büyük ve müsaitse hamile hanımın sesi duyulmayacak uzaklıktaki odalardan birine girer ve hanımının selameti için dua ederdi.⁴⁵ Doğum sandalyesine *öreke* denirdi. Bu sandalye at nalı biçiminde ve ceviz ağacından yapılırdı.⁴⁶ Doğum sırasında ebe hanım gelir gelmez hemen abdest alır, örekenin üzerine bir minder koyarak ağrı çeken hanımı örekenin üstüne oturtur, iki komşu hanımda arka ebesi olarak yardıma davet edilirdi.⁴⁷ Çocuk doğarken Ebe Hanım etrafındakileri haberdar etmek için tekbir alır ve Kelime-i Şehadet getirirdi. Buna loğusanın yanında bulunanlar da iştirak ederlerdi. Çocuk dünyaya geldikten sonra hazırlanmış olan ılık suda yıkanır, sesi güzel olsun diye bir karış göbek bağı kesilir, kesilen bu bağa üç tane çörek otu konur, üstüne burulmuş tülbent serilirdi.⁴⁸ Bebek kokmasın diye boynu kulakları ağzının içi, koltuk altları ve bacak araları iyice tuzlanırdı.⁴⁹ Doğan çocuğun göbek bağı caminin köşesine, caminin duvarına ya da bahçesine, gül dibine okul bahçelerine veya evin etrafına gömülürdü.⁵⁰ Bu inanış çocuk büyüyünce dinine bağlı olsun, okumaya yatkın olsun ve büyüyünce makam mevki sahibi bir yetişkin olması için uygulanırdı.

Doğumunun ardından çocuğa ilk süt verilmeden önce, büyükannesi abdest aldırır, *Kur'an-ı Kerim*'i açar, sağ elinin şahadet parmağını besmele ile *Kur'an-ı Kerim*'in bir sayfası üzerinde gezdirir *Ya Rabbi sen Kur'an'ın amelini yoldaş eyle, dinden, Kur'an'dan ayırma* duasıyla parmağını Besmele ile bebeğin ağzına sürer, sonra çocuğa annesinin memesi verilirdi.⁵¹ Genelde çocuklar iki yaşında süttten kesilirdilerdi. Kızların erkeklerden daha önce süttten kesildiği bilinmektedir.⁵²

Doğumdan sonra anne, süslü yorgan ve örtülerle kaplı yatağa yatırılıp arkasına aynı cinsten süslü yastıklar yerleştirilirdi. Yatağın üstüne bir *Kur'an-ı Kerim*, altına şişe geçirilmiş bir baş soğan, sarımsak, mavi boncuklar, süpürge gibi kötü göze karşı tesirli olduğu düşünülen maddeler

⁴⁴ Münevver Alp, "Loğusalık ve Şerbeti", **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, İ. Gündoğdu Kayaoğlu ve Ersu Pekin (Haz.), Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 22.

⁴⁵ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 12.

⁴⁶ Lewis, a.g.e., s. 95.

⁴⁷ Alp, a.g.m., s. 40.

⁴⁸ Musahipzade Celal, **Eski İstanbul Yaşayışı**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946, s. 20.

⁴⁹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 12.

⁵⁰ Sedat Veyis Örnek, **Geleneksel Kültürümüzde Çocuk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1979, s. 107-108.

⁵¹ Alp, a.g.m., s. 42.

⁵² Dilaver Cebeci, **Tanzimat ve Türk Ailesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993, s. 96.

asılırdı; çünkü anneye bebek bilhassa ilk günlerde nazara karşı çok zayıf olduğu kabul edilirdi. Yatağın başucunda bir şişe loğusa şerbeti olur, bebek kızsaa şişenin tepesine, erkekse boynuna kırmızı tülbent bağlanırdı.⁵³ Loğusa şerbetleri çocuğun cinsiyetini haber vermek için dost ve akrabalara gönderilirdi. Sultan Abdülaziz devrinde yeni doğum yapan bir hanedeki yaşananları anlatan Refik Halit Karay, çocuğun cinsiyetini ailenin loğusa şerbet şişeleri vasıtasıyla duyurduğunu ifade etmiştir:

... Bir kadın – {Zenci halayığa} Loğusa şerbetine bakıver, taşmasın. Soğuyunca sürahilere koyalım. Da konu komşuya gönderelim. Kırmızı gazboyamalarını nereye saklamıştık? Bir başka kadın – sandık odasında, meşin hurcun üzerindedir. Aman gönderirken yanlışlık olmasın; çocuk erkektir, kapakları örtmeyeceksiniz, gaz boyamalarını sürahilerin boyunlarına saracaksınız...⁵⁴

Toplum arasında yeni doğum yapmış anne ve bebeğinin zayıf olduğuna inanılırdı. Çocuğu ve loğusayı koruma amacıyla çeşitli tedbirler alınırdı bunlar arasında;

- 7 gün boyunca loğusa yalnız bırakılmaz,
- Odanın görünmez bir yerine süpürge koymayı da iyi sayarlardı.
- Loğusanın yatağının ayak tarafına siyah saplı bir bıçak koymak da terk edilmeyen bir adetti.
- Loğusa 7 gün oda kapısının eşiğinden atlamaz.
- Loğusaya hatır sormaya gelen hanımların içinde emzikli olan, yeni meme emen küçük çocuğu bulunan varsa loğusanın ayak tarafına oturmazlar. Bu durumda loğusanın sütünün kaçacağına inanıldığı içindi.
- Sütü çekilir korkusuyla loğusanın odasında 7 gün boyunca bohça ve kuşak gibi şeyler düğümlemez.
- Beşiğin baş tarafı hiçbir zaman kible tarafına çevrilmez.
- Nazara karşı iki günde bir kurşuncu gelir, kurşun dökerdi.⁵⁵

XIX. yüzyılda İstanbul’u ziyaret eden Miss Julia Pardoe, Osmanlı toplumunda yeni doğan anne ve bebeği için nazara karşı yaygın olan inançlar karşısında şaşkınlığa kapılmıştır. Halk arasında yaygın olan bu batıl inançların bu denli körü körüne inanılmalarını anlayamaz. Osmanlı ailesinde yeni doğan bebek ve annesi için nazara karşı alınan önlemler karşısında şu ifadeleri kullanır:

Ancak Doğuda egemen olan gariplik mavi gözün nazar (göz) değmesi korkusudur. Eğer bir çocuğun güzelliğini, “Maşallah, Allah Bağışlasın” demeden (çünkü bu sözler bütün kötü ruhların gücünü yok eder) annesine övecek olursanız, çocuk da rastlantıyla hastalansa, ya da bir kaza geçirse, hemen sizin gözünüzün değmesi yüzünden olduğu inancına varılır... Bir Türk, evinin damına, kapısının önüne, çocuğunun başlığına, atının boynuna ve kuşunun kafesine göz değmemesi için nazarlık takar. Nazara karşı gelen şeylerin başında sarımsak vardır. Bu da, kötülük getiren ruhların ne gibi şeyden hoşlandıklarını gösterir. Her evin kapısının üzerinde sarımsak asılıdır. Yeni doğan annesine bir takım kokulu otların arasına bir sarımsak

⁵³ Lewis, a.g.e., s. 96.

⁵⁴ Refik Halid Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 6.

⁵⁵ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 14-15.

konularak, hem annenin, hem de yavrusunun nazardan (gözden) korunması için armağan gönderilir.⁵⁶

Anne ve yeni doğan bebeği için kırk gün bir anlamda bebeğin ilk erginlenme dönemidir. O gün anne ve bebek evden ilk defa çıkarlar ve gezmeye giderler ya da eş dost, akraba ziyaretlerinde bulunurlardı. Halk arasında buna kırk uçurmak denirdi.⁵⁷ Değişmeyen adetlerin bir tanesi de çocukları uyutmak üzere anneleri ve nineleri tarafından söylenen ninnilerdir. Çoğunlukla anonim olan bu ninniler, kimi zamanda annelerin duygularını ifade eden mırıldanmalar şeklinde karşımıza çıkar. Anadolu ağzlarında ninni söylemeye ırlamak da denilmektedir.⁵⁸ 23 Mayıs 1918 tarihinde *Hür Çocuk* gazetesinin ikinci sayısında bir annenin dilinde çocuğa ninni karşımıza çıkmaktadır:

Sana bestenımı takdim eder annen meleğim
Niye emmez uyumazsın, ey benim saf çiçeğim
Bitti takat yüreğimde subha erdi emeğim
Uyu artık seher oldu, uyu ey gözbebeğim

Niye mahsun duruyorsun, niye sakit güzelim
Bana muğber misin ey gonca ruh-ı müteellim
Uyku halindeki etvarını görmek emelim
Uyu artık seher oldu, uyu ey gözbebeğim

Seherin nefhası yavrum, seni takdis ediyor
O güzel cezbeli çeşmanını annen öpüyor
Buna gıpta ederek! Güneş artık doğuyor
Uyu artık seher oldu, uyu ey gözbebeğim

O pamuk elleri sok koynuma rüzgar üşütür
Üşütür bad-ı seher, fecri sitemkar üşütür
Uyu ey zade-i ömrüm seni uyku büyütür
Uyu artık seher oldu, uyu ey gözbebeğim⁵⁹

Çocuk memeden kesileceği zaman annesinin memesine siyah veya acı bir şey sürülerek çocuğun memeden tiksinişmesi sağlanırdı. Eğer evde çocuğun bakımında yardımcı olan kişiler varsa birkaç gün çocuğa annesi gösterilmez, mamala rla, sütlerle ve yoğurt ile avutulurdu. Erkek çocuk iki- iki buçuk yaşlarında, kız çocuk bir- bir buçuk yaşlarında süttten kesilirdi. Çocuk, memeden kesilince hamama götürülüp vücudunun her yerine *sedef yağı* sürülür; yıkanıp çıktıktan sonra ise sırtına *sarı sabır* denilen ilaç suya karıştırılıp dökülürdü.⁶⁰

Doğan çocuğun cinsiyeti de ailede önem taşırdı. Oğlan doğurmak kadının evdeki yerini sağlamlaştırırdı. Toplum arasında yaygın olan *Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün*.

⁵⁶ Miss Julia Pardoe, **18. Yüzyılda İstanbul**, (Çev. Bedriye Şanda), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 90.

⁵⁷ Bahtiyar Aslan, "Folklor", **İstanbul Ansiklopedisi**, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 390.

⁵⁸ Emiroğlu, a.g.e., s. 373.

⁵⁹ Makbule Leman, "Bir Validenin Lisanından Çocuğuna Ninni", **Hür Çocuk**, 2, 12 Şaban 1336 (23 Mayıs 1334-1918), s. 3.

⁶⁰ Musahipzade Celal, **Eski İstanbul Yaşayışı**, s. 24.

*Oğlanı her karı doğuramaz, er karı doğurur*⁶¹ gibi özdeyişler erkek çocuğun aile ve toplumda ki önemini gösterir. Bu düşünce toplumun erkek çocuğu, babanın soyunu devam ettirecek bir birey olarak görmesinden ileri gelmek ile birlikte anne babaya bakma görevi erkeğe düşmesinden de kaynaklanmaktadır. Ailede erkek çocuğa sahip olmak önemlidir. Çünkü her erkek çocuk kendi adından başka babasının adını da taşımaktadır. Süleymanoğlu Mehmed veya Osmanoğlu Mustafa gibi.⁶² İlginç bir şekilde, halk arasında erkek bebek taşıyan annelerin gittikçe güzelleştiği, kız çocuğu taşıyan annelerin ise çirkinleştiğine inanılmaktaydı.⁶³ Halk arasında kız - erkek çocuk ayrımı yapıp erkek çocuğu ön plana çıkaran yaygın düşünce dönemin yazarlarından Kınalızade tarafından da eleştirilmiştir: “Çocuk ister kız, ister erkek olsun, doğduğunda aile şükür ve dua etmeli, onu ilahi bir armağan bilmelidir. Çocuk kız olduğunda, fakir ve çok çocuklu bir aile ise asla huzursuz olmamalı çünkü Allah onun rızkını vermiştir. Beğenilmeyen çocuğun başında saadet, rızkında genişlik vardır.”⁶⁴ Kınalızade bu düşünceleri ailelerin kız ya da erkek çocuk ayrımı yapmaması gerektiği hususunda bilgi verici bir öğüt niteliğindedir. Çünkü her doğan çocuk Allah’ın ailelere vermiş olduğu bir hediyedir.

1716 yılında, III. Ahmed döneminde Osmanlı Devleti’ne elçi olarak tayin edilen Wortley Montagu ile eşi Lady Montagu’nun Şark’a dair yazdığı özel mektupları İstanbul seyahati esnasında kaleme almıştır. 1718’de Madam T.’ye yazmış olduğu mektupta, Osmanlı toplumunda annelerin çocuk sahibi olmasındaki amacını, çok çocuğa sahip olarak ailedeki ve toplum nezdindeki yerini sağlamlaştırmak olarak düşündüklerini gözlemlemiştir. Yazar, Türk kadınının ne kadar çok çocuk doğurursa toplumun onları daha iyi daha gözde olarak algıladığına inanmaları karşısında şaşırmıştır. Bu inanç yazara çok yanlış gelmektedir, kadınların bu şekilde düşünerek hem bedenlerine kalıcı zarar verdiklerini hem de bakamayacak kadar çok çocuk doğurmaları karşısında düştüğü şaşkınlık dikkate değerdir:

... Bizim memlekette evlenmeden çocuk sahibi olmak ne kadar ayıpsa, bu memlekette de evli bir kadının ana olmaması ne derece ayıp olduğunu size söylersem bu sözünden bir şey anlayamazsınız. Bir kadın çocuk yaptıktan kesilir kesilmez, genç bile görünse, bunu ihtiyarlığa hamlediyorlar. Bundan başka, Malta şövalyesi olmak için zadedânlık alameti nasıl ki lazımsa, kendisine bir güzel diye baktırmak için çok çocuk yapmak da o derece elzem. Bu sebepten Türkiye’de kadınlar gençliklerini göstermeye son derece heveslidirler. Hatta tabî vasıtalara ve başka her türlü hilelere başvuruyorlar, bu hile ekseriya kendilerini telef ediyor. Tanıdığım kadınlardan hepsinin, bilâ mübalağâ, on iki, on üç çocuğu var. İhtiyarlar yirmi beş, otuz çocukla iftihar ediyorlar. Çocuk ne kadar çok olursa o kadar hürmet kazanıyorlar. Gebe kaldıkları zaman kendilerine söylenen *inşallah ikiz olur* dileğini sık sık işitiyorlar. Bu istedikleri kadar çok bir aileyi nasıl geçindirdiklerini kendilerine sorduğum zaman: *Bunların yarısı vebadan gider*

⁶¹ İçer, a.g.t., s. 30.

⁶² Mantran, a.g.e., s. 157.

⁶³ Yahya Araz, **16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 37.

⁶⁴ Kınalızâde Ali Efendi, a.g.e., s. 61.

diyorlar. Bu, alekser vaki oluyor, bunlar da o kadar keder etmiyorlar. Şefkatlerini çok çocuk yapmakla tatmin ediyorlar, onları kaybettikleri zaman asla telaşa düşmüyorlar...⁶⁵

Aile kurmanın amacı insan neslinin devamını sağlamaktır. Aile içinde çocuk huzurun ve mutluluğun temel taşıdır. İster İstanbul ailesinde olsun ister Anadolu ailesinde çocuğun doğumu büyük sevinçlerle karşılanmıştır. Lakin kimi aile fertleri eskiden gelen bir düşünce olan erkek çocuğu önemli ve değerli kılan anlayışa sahiptirler. Bu inanış bazı aileleri mutsuzluğa sürüklemiştir. Dönemin düşünürleri bu yanlış inanışı eleştirel bir tavırla yaklaşarak önemli olanın çocuğun kız ya da erkek olmasının değil sağlıklı olmasının kafi olduğunu belirtmişlerdir. Düşünürler aileleri bilinçlendirmek için doğan çocuğun kendi rızkı ile dünyaya geleceğini, rızkını Allah'ın vereceğini yansıtan yazılar kaleme almışlardır. Bu sebepten ötürü aileler üzüntüye kapılmak yerine Allah'a şükür ve sena etmesi gerektiğini belirterek aileleri bilinçlendirme yoluna gitmişlerdir.

1.2. Sarayda Doğum

Doğum her ailede olduğu gibi sarayda da sevinçle karşılanırdı. Hele ki bu aile üç kıtaya yayılmış bir cihan imparatorluğu ise! Padişahların erkek çocuklarına *şehzade*, kız çocuklarına *sultan* denilmekteydi. Osmanlı padişahlarının doğacak her şehzade ve sultanı ayrı bir önem taşımakta idi. Çünkü hanedan ailesi sadece soyunu devam ettirmekle kalmıyor aynı zamanda doğan her erkek çocuğa bir imparatorluğu yönetecek bir şehzadenin dünyaya gelmesi gözüyle bakılıyordu. Padişah ve şehzadelerin, baba olmanın sevincini topluma görkemli şenliklerden ziyade, sadaka ve ihsanlarda bulunarak, müjdeyi getiren şahsa hediyeler vererek yansıttıkları söylenebilir.⁶⁶

Padişah çocuklarının doğum törenine *veladet-i hümayun* adı verilirdi. Haremde padişahın doğacak çocukları için yapılan hazırlıklarla valide sultan ilgilenirdi. Gerekli olan takımlar, giysiler, mücevherlerin tespit edilip, temin edilmesinden hazine kethüdası sorumluydu. Haremdeki büyük odalardan biri doğum için hazırlanır, doğumu yapacak ebe ve yardım edecek cariyeler önceden belirlenirdi.⁶⁷

İlk olarak Darüssaade Ağası, şehzade veya sultanın doğum haberini Silahtar Ağ'a'ya, o da bütün saray halkına duyururdu. Yeni hanedan azasının doğumunu, Yeni Saray (Topkapı Sarayı), Yedikule, Kızkulesi ve Hisar'lardan⁶⁸ toplar atılır, şenlikler düzenlenir, doğum bütün yurtta

⁶⁵ Lady Montagu, **Şark Mektupları**, (Çev. Ahmed Refik), Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 92.

⁶⁶ Ahmet Önal, "Şenlik ve Siyaset: Şehzadelerin Doğumu ve Sünnet Şenlikleri", Haşim Şahin ve Nurdan Şafak (Ed.), **Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak**, Dem Yayınları, İstanbul, s. 26.

⁶⁷ Hülya Tezcan, **Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri**, MAS Yayınları, İstanbul, s. 70.

⁶⁸ Önal, a.g.m., s. 45.

kutlanırdı. Doğan erkek bebek için 7, kız bebek için 3 top atışı yapılır ve bu top atışları günde 5 defa tekrarlanırdı.⁶⁹ Sultan Abdülhamid doğduğunda, babası Sultan Abdülmecid yedi gün beşer nöbet top atılmasını emretmiştir.⁷⁰ Doğum eğlenceleri bazen 5 bazen 7 gün devam ederdi.⁷¹ Abdülmecid'in Nüketseza Hanım'dan 1847'de olan kızı Nazıme Sultan için padişah 3 gün şenlik yaptırmıştır.⁷²

Saraydan gönderilen memurlar vasıtasıyla doğumdan haberdar olan sadrazam, şeyhülislam ve diğer devlet erkanı hemen ertesi gün saraya giderek padişahı tebrik ederler, burada kendilerine kürk ve hil'at giydirilirdi. Ayrıca Darüssaade Ağası veya kahya kadın, saray dışındaki evli sultanlara, belli başlı devlet ricali ile şeyhülislam ailelerine birer tezkereyle doğumu bildirir ve onları saraya davet ederdi.⁷³ 1755 yılında Türklerin geleneklerini, devlet şeklini incelemek ve dillerini öğrenmek için Osmanlı Devleti'ne gelen Baron De Tott, III. Mustafa'nın kızının doğumu vesilesi ile yapılan hazırlıkları şöyle anlatmıştır:

Doğum sancıları başlar başlamaz, Sadâzam, Şeyhülislâm, büyük rütbeli subaylar ve devlet adamları saraya dâvet edildiler ve sofada doğumu beklemeye başladılar; sofa adıyla Harem'i Padişah'ın diğer dairelerinden ayıran ara oda kastedilir... Doğum olur olmaz Kızlar Ağası kollarında çocuk ile Harem'den dışarı çıktı; dünyaya gelen çocuk bir prensesti, Kızlar Ağası bebeği sofada bekleyenlere göstererek, onların çocuğun doğumu ve cinsiyeti hakkında bir bildiri kaleme almalarını sağladı. Ondan sonra sofada bulunan küçük toplar ateşe başlayarak bahçedeki topları durumdan haberdâr ettiler, bunlar da ateşe başlayınca Sarayburnu ve Tophane'deki büyük bataryalar salvoları ile haberi şehre yaydılar. Bu salvolardan sonra Gümrük'ün, Tersane'nin ve Kızkulesi'nin bataryaları da ateşlendi.⁷⁴

Doğum odasının içinde en önemli unsurlardan biri hiç şüphesiz bebeğin beşiği idi. Beşiğin örtüsü, yorgan, bebeğin beşikten düşmesini önleyen bağırdağ (bağlar), çok değerli, işlemeli kumaşlardan yapılırdı. Beşiğin başucuna mücevherlerle işlenmiş bir Kur'an kesesiyle nazara karşı da mücevherli bir horoz mahmuzu asmak adettendi. Ayrıca odada gümüş üzerine yıldızlarla bezenmiş sübek bulunurdu. Padişah doğum yapan anneye yeni kıyafetler ve mücevherler hediye eder, ayrıca rütbesi yükselttilirdi.⁷⁵ Abdülmecid'in 4. ikbali Nalandil Hanımefendi, Seniha Sultan'ı doğurunca rütbesi 2. ikballiğe yükselmişti. Yine Abdülmecid'in 3. ikbali olan Nesrin Hanım 1850'de kocası Bursa seyahatinde iken Bahaaddin ve Nizameddin Efendileri ikiz olarak doğurdu. Abdülmecid, çift erkek çocuğa sahip olmanın sevinciyle, Nesrin Hanım'ın rütbesini 2. ikballiğe terfi ettirdi.⁷⁶

⁶⁹ Tezcan, a.g.e., s. 72.

⁷⁰ Ömer Faruk Yılmaz, **Sultan Abdülmecid Han'ın Harem Hayatı**, Eylül Yayınları, İstanbul, 2002, s. 21.

⁷¹ M. Çağatay Uluçay, **Harem 2**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 77.

⁷² M. Çağatay Uluçay, **Padişahın Kadınları ve Kızları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980, s. 157.

⁷³ Önal, a.g.m., s. 45.

⁷⁴ Baron De Tott, **Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar**, Tercüman 1001 Temel Eser No: 89, s. 84-85.

⁷⁵ Tezcan, a.g.e., s. 70-72.

⁷⁶ Uluçay, **Harem 2**, s. 74.

Sarayda şehzade ya da sultan doğumlarında padişahın annesi valide sultan ve sadrazamın gönderdiği hediyeler önem taşımaktaydı. Valide sultan ile sadrazamın her ikisi de çocuk doğduğu zaman müzeyyen beşik, yorgan ve sırmalı örtüden oluşan hediyelerini alayla saraya gönderirlerdi. Valide sultanın beşik alayı doğumdan hemen sonra, sadrazamın beşik alayı ise doğumdan altı gün sonra tertiplenirdi.⁷⁷ Valide sultanın hayatta olmaması durumunda bu görevi padişahın en büyük kız kardeşi yerine getirir, onun da hayatta olmaması durumunda ise bu görevi hanedan üyesi olan en yaşlı kadın yerine getirirdi. Hazırlıklar tamamlanınca bu beşik bir alay eşliğinde halka gösterilir ve daha sonra bebeğin bulunduğu yere götürülürdü.⁷⁸ Alayın miktarı, taşıdığı hediyeler İmparatorluğun gücünü yansıttığından ayrı bir önemi vardı. Özellikle sadrazamın yollamış olduğu hediyeler dikkate değerdir.

Sadrazamın yollamış olduğu beşiği saraya vezirlerden ve paşalardan kurulu bir alayla getirilir. Değerli taşlarla süslü bu altın beşik törenle harem kapısına Birinci Oda'nın askerleri, ikincisinin askerleri tarafından getirilir. Beşik geldiği zaman orada bulunan devletli kadınlar ayağa kalkarak teslim alırlar. Üç gün süren şenliklerde davetliler, kadınların ve iki hazinedarın dairelerinde kalırlardı. Ayrılırken lohusayla yeni doğan bebeğe ve dairesinde ikamet ettikleri kadına zengin hediyeler sunmaları adettir.⁷⁹

Sarayda da hamile kadın için ebe seçimi titizlikle yapılırdı. Şehzade ya da sultan doğumunu yaptırın ebelerin bilgili ve işinin ehli olmasına özen gösterilirdi. 1856'da Sultan Abdülmecid'in küçük kızı Mediha Sultan'ı o dönemde başkentin meşhur ebelerinden biri olan Servet Hanım tarafından dünyaya getirilmiştir. Ebe hanımlar çocukların ebesi oldukları konakları arada bir ziyaret ederek kendilerine türlü ikramlarda bulunulması ve giderken de içi çeşitli kumaşlarla dolu bir bohça verilmesi adetti.⁸⁰ Doğumdan üç gün sonra doğum yapan anne haremde kendisi için hazırlanan özel odaya yerleştirilirdi. Bu oda, dört köşesi değerli taşlarla ve incilerle süslü, gümüş başlıklı sütuna yerleştirilmiş zümrüt ve ufak incilerle işlenmiş kırmızı satenden perdelerle çevrili bir yatakla; duvarlarına asılı kırmızı örtülerle ve mavi satenden işlemeli bir sofa ile döşenmiştir.⁸¹

Doğumda harcanan masraflar devlet hazinesine yükleniyordu. Doğum için saraya gelen Enderun ve Birun ağalarına, Haremdeki kadınlara, merasime iştirak edenlere ve loğusayı görmeye gelen devlet adamlarının hanımlarına, mücevherat, nadide kumaşlar ve kürkler gibi çeşitli ihsanlarda bulunuyordu. Bu masraflar, gerileme ve dağılma devirlerinde devlet hazinesine büyük

---

⁷⁷ Önal, a.g.m., s. 46.

⁷⁸ Aslan, a.g.m., s. 390.

⁷⁹ D'ohsson, "Harem-i Hümayun Osmanlı Saray Ailesi", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 1, Başbakanlık Aile kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 958.

⁸⁰ Nahid Sırrı Örik, **Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar**, Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 86.

⁸¹ D'ohsson, a.g.m., s. 957.

bir yük oluşturmuştur.⁸² Doğumlar imparatorluğun şanına yakışan törenler ile halka ve dünyaya duyurulurdu. Halk arasında kız ve erkeğin taşıdığı önem kendini sarayda da gösterir. Nitekim padişahın erkek çocuğunun olması ayrı bir sevinçle karşılanmaktaydı.

1.3. Ad Koyma

Çocuğun doğumundan sonra en büyük olay adının konmasıydı. İsim koyma çocuğu toplumda hayata hazırlayan bir başlangıç olarak kabul edilmekteydi. Hz. Muhammed, *Kıyamet günü kendinizin ve babanızın isimleriyle çağrılacaksınız. O halde güzel isim koyunuz*⁸³ buyurmaktaydı. Doğan çocuğa isim seçilirken zamanın isimlerine uygun olması gerekir. Zira uygun olmayan isimler, hayatı boyunca insanı rahatsız eder.⁸⁴ Doğan çocuğa isim koymak babanın görevidi. Baba çocuğu kibleye karşı tutar ve ayakta sağ kulağına ezan ve kelime-i şahadeti okur ve sol kulağına Eûzü Besmele ile üç defa isim ve mahlasını söylerdi.⁸⁵

Doğan çocuğa isim konulurken çocuğun doğumunu rüyada görmek de çocuğa ad koymada etken olabiliyordu.⁸⁶ Dönemin genel atmosferi yeni doğan çocuğa isim koymada etken olabiliyordu. Aileler zamanını modasına göre toplumsal hayata etki eden kişilerin isimlerini çocuklarına verebiliyordu. 1908 II. Meşrutiyet ilanının mimarları *Enver, Niyazi* gibi isimler o yıl dünyaya gelen çocuklara verildiği bilinmektedir:

... Ebe: -[...] Oğlumuzun adı nedir?

Bir kadın- [...] Ahmet... Ahmet Niyazi olacak.

Bir başka kadın – Hani Enver koyacaktınız? Mehmet Enver...

Bir kadın – Büyükbabası bu isimlerin hiçbirini istemiyordu, amma zorla Niyazi'yi kabul ettirebildik. Mâlum ya hürriyet isimlerini sevmiyor; eski kafalı...

Bir başka kadın – Tensikatta (düzenleme) işinden çıkardılar diye dünyaya garaz oldu...⁸⁷

Yeni doğan çocuğa zamanına uygun ve onu ileride rencide etmeyecek güzel bir isim verilmesine dikkat edilirdi. Ubcini, Türkiye'de babadan oğula inen, her ferdin doğumdan itibaren aldığı ve ölünceye kadar sakladığı bir adı olduğunu ifade etmiştir. Bu adlar Muhammed, Mustafa, Abdullah, Abdülhamid, Salih, Halil gibi isimler olabilirdi. Bu isimleri taşıyanları diğerlerinden ayırmak için de genellikle bir kusur, fiziki bir durum ile *küçük, tek gözlü, topal* gibi ya da babadan, oğuldan, doğum yerinden veya mesleği ile öne çıkan ifadeler kullanılırdı: Reşid Kütayi (Kütahyalı

⁸² Uluçay, **Harem 2**, s. 82.

⁸³ Mustafa Yıldırım, **İslam Hukukunda Hıdâne**, Emek Matbaacılık, Manisa, 1990, s. 5.

⁸⁴ Kınalızâde Ali Efendi, a.g.e., s. 61.

⁸⁵ Celal, a.g.e., s. 22.

⁸⁶ Bekir Onur, **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 196.

⁸⁷ Karay, a.g.e., s. 8.

Reşid), Mehmed oğlu Hasan, Keçeci-zade İzzet Molla (Keçecinin oğlu İzzet Molla), Ahmed Şani-zade (Tarakçının oğlu Ahmed).⁸⁸

Toplum arasında çocuğa konulan isim önemliydi. Nitekim çocuğa anlamı yüksek bir isim koymak ile karakterinin güçlü olacağı, ileride yüksek makamlara geleceğine inanılırdı. Çocuk doğduktan sonra sık sık hastalanırsa ya da ailenin başına beklenmedik şeyler gelirse, bunun nedeni çoğu kez çocuğa konan isimde aranmakta idi. Aile arasında: *Adı yaramadı, adı ağır geldi, adını taşıyamıyor, adı uğursuzluk getirdi* gibi gerekçelerle çocuğun ismi değiştirilerek kurban kesildiği, mevlit okutturulduğu, pilav pişirilip dağıtıldığı, dul bir kadına bir öğün yemek verildiği görülmüştür.⁸⁹

1.4. Sünnet

Erkek çocuğun büyümesinin en önemli göstergelerinden biri de sünnet törenidir. Sünnet törenleri ne çok erken yaşlarda yapılır ne de çok geç yaşlara bırakılırdı. Genellikle tek rakamlı yaşlar gözetilerek üç, beş, yedi, dokuz gibi yaşlarda çocuğun sünneti gerçekleştirilirdi. Sünnet törenlerinin Sonbahara gelmesine ve Perşembe günü öğleden sonra yapılmasına dikkat edilirdi.⁹⁰ Bu düşünce havaların soğuk olmasıyla yapılan cerrahi işlemin daha çabuk iyileşeceği ve çocuğun kendini daha kısa sürede toplayacağı düşüncesinden kaynaklı olması muhtemeldir. 1850 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Abdülaziz Bey yazmış olduğu eserinde ailelerin sünnet için yaptığı hazırlıkları şu şekilde anlatmıştır:

Sünnet için önce sanatında yetenekli ve meşhur olan, sünnetçi denilen bir cerrah seçilip çağrılır, kendisiyle sünnet günü kararlaştırılırdı. Ondan sonra çocukların babası düğün gününü bildiren davetiyeleri hazırlardı. Validesi de davet edeceği hanımları itibar derecelerine ve samimiyetine göre ya bizzat kendisi hanelerine kadar giderek veya araçlar göndererek cemiyete çağırırdı. Düğünde bulunacak hanımlar elbise yapma ve hediyelerini tedarik etmeye vakit kalması için düğünden en az 20 gün önce davet edilirdi. Çocukların sünnet günü dışarıda giyecekleri elbiseler eskiden ağır kumaştan entari, kaşmir şalvar, kuşak ve çuka cübbe, inci düğmeli kavuktan ibaretti. Sonradan elbiseler devletçe benimsenen resmi forma taklit edilerek yaptırılmıştır. Bu yeni kıyafetlerin göğsü ve arkası sırmalı setri ile sıрма şeritli pantolon ve küçük boyda bir kılıçtan meydana gelmektedir.⁹¹

Sünnet düğününden önce çocuklar mavi saten başlıklar giyip, ipek gömleklerinin ucuna kurdele takarak sünnet olacaklarını herkese belli ederlerdi.⁹² Osmanlı Devleti'nde durumu iyi olanlar fakir ailelerin çocuklarını sünnet ettirdiği görülmektedir. Nitekim 1833 yılında Edirne'de alaylardaki askerlerin çocuklarından 60 ve ahalinin çocuklarından 131 çocuğun padişahın alınan

⁸⁸ M. A. Ubicini, *Türkiye Tarihi 1850*, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977, s. 447-448.

⁸⁹ Örnek, a.g.e., s. 9.

⁹⁰ Aslan, a.g.m., s. 391.

⁹¹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 39-44.

⁹² Lewis, a.g.e., s. 101.

izinle sünnet ettirildiği anlaşılmaktadır. Fakir çocukların giydirilip, oyunlar oynanıp, sazlar çaldırılıp, fişekler atılarak yemekler eşliğinde sünnetleri yapılmıştır. Edirne'deki çocukların sünnet merasiminde civar yerlerden gelen fakirlere ve hasta askerlere yemek ikram edilerek şenlikler yapıldığı ve herkesin memnun bir şekilde padişaha dua ettikleri hususunda Miralay-ı evvel Mehmed Esad ve miralay-ı sani İsmail Nuri'nin padişaha yazdıkları takrirden⁹³ sarayın halkın ihtiyaçlarını karşıladığını göstermesi açısından önemlidir. Sünnet törenine hokkabazlar, çengiler, sazandeler, hanendeler tutulur, akraba, ahabplar davet edilirdi. Bir tarafa Karagöz perdesi kurulur, kadınların da görebilmesi için hareme giden kapının iki kanadı açılır, önüne bir kafes konurdu.⁹⁴ Sünnetten sonra çocuğa nazar değmesin diye yatağına çörekotu serpiştirilirdi.⁹⁵ Sünnet olan çocuk, sünnet olduktan sonra yarası iyileşene kadar sünneti yapan cerrah tarafından her gün muayene edilirdi. Cerraha her geldiğinden para verilmez, çocuğun yarasının kapandığını bildirdiği an bahşişlerle birlikte bir takım çamaşır hediye edilirdi.⁹⁶

Sünnet sonrasında akraba, eş ve dosttan çocuğa bir takım hediyeler gelmesi adettendi. Bu hediyeler ailelerin varlık durumuna göre şekil almaktaydı. Ama en çok adı geçen hediye saatti. Bu hediye bir tür erkekliğe geçiş töreni olan sünnetin erkekliğe geçiş vaktini ifade etmektedir. Sünnet erkek çocuğun yaşamındaki ilk önemli *geçiş* sürecidir.⁹⁷ Nitekim erkek çocuk sünnet olmasıyla ailede ona artık yetişkin bir erkek gözüyle bakılır ve bu döneme kadar evin harem kısmında anne terbiyesi altında büyüyen erkek çocuk bu dönemden sonra babanın kontrolü altına girerdi.⁹⁸

Anadolu ve İstanbul'da çocukla ilgili geleneksel törenlerin en önemlisi sünnettir. Bu törende uygulanan adet, gelenek ve görenekler hem imparatorluğun başkentinde hem de Anadolu'da aynıdır. Erkekliğe ilk geçişin bir göstergesi olan sünnet gerek toplum gerek ailede önem taşır. Sünnet töreni aileler tarafından büyük bir titizlikle organize edilirdi. Çünkü ailenin toplumdaki statüsünü yapmış olduğu hazırlıklar ve törene katılan kişi sayısı belirlemekteydi. Hem dini hem toplumsal bir önemi bulunan sünnet, ailenin gelir durumuna göre şekillenirdi. Erkek çocuk sünnet olmasıyla ailedeki çocuk rolünden çıkarak bir yetişkin kişiliğine bürünürdü.

1.5. Sarayda Sünnet

Sur-ı Hümayun diye anılan şehzade sünnetlerinin genelde iki hafta, bazen de 50-55 gün sürdüğü bilinmektedir. Bu süre içinde şehzadelerin sünnet töreni için ciddi hazırlıklar yapılırdı.

⁹³ BOA,Hat. 311, 18387-B; BOA,Hat. 311, 18387-D.

⁹⁴ Celal, a.g.e., s. 35.

⁹⁵ Lewis, a.g.e., s. 102.

⁹⁶ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 54.

⁹⁷ Onur, a.g.e., s. 213.

⁹⁸ Cebeci, a.g.e., s. 96.

Çünkü şehzade sünnetlerindeki debdebe, sultanın ve imparatorluğun gücünü ve zenginliğini diğer devletlere yansıtmak açısından büyük önem taşımaktaydı. Padişahın erkek çocukları 6 veya 7 yaşına geldiklerinde sünnet edilirdi. Tören bütün imparatorluğa 3-4 ay öncesinden fermanlarla duyurulur ve eyalet valileriyle, yüksek rütbeli subaylar törene davet edilirdi. Hipodrom veya sarayın avlusu, devletin ileri gelenlerinin, çeşitli askeri sınıfların günlerce ağırlandığı bir eğlence yeri haline gelir; şenlikler sırasında mehter çalar, oyunlar ve temsiller verilir türlü eğlenceler tertiplenirdi. Padişah, devlet ricaline hediyeler, askerlere ihsanlar verir, fakirlere sadakalar dağıtırdı. Osmanlı tarihinde birçok padişah tarafından, bu vesileyle verilen şenliklerin tasvirlerine rastlanmaktadır: II. Mehmed, I. Süleyman ve III. Murad devrindekilerdir; ilk ikisi 30 gün, üçüncüsü 2 ay sürmüştür.⁹⁹ 1675’de, IV. Mehmed Edirne’de büyük kızı Hatice Sultan’ı evlendirirken, büyük oğlu veliaht şehzade (II.) Mustafa ile beraber 6.000’i Anadolu’dan getirilen 8.000 çocuk da sünnet edilmiştir. Bu merasim sünnetini 300 operatör yapmıştır.¹⁰⁰

II. Mahmut’un kızı Mihrimah Sultan’ın düğününden sonra tertiplenen, Padişah’ın 2 oğlu için yapılan sünnet törenini izlemek için Kağıthane’deki şenlik alanında bulunan ve gördükleri karşısında çok etkilenen İngiliz seyyah Pardoe, sünnet törenini şu ifadelerle anlatmıştır:

Düğün şenliklerinden sonraki iki günlük arada, Dolmabahçe sırtlarını süsleyen çadırlar, Kağıthane vadisine taşındılar. Bunların arkasından Padişah’ın Sarayı çevresinde, halkı eğlendiren cambazlar, ip cambazları ve hokkabazlar da oraya götürüldüler. Bu düğün şenliklerinin arkasından gelen yeni bir eğlenceydi. Paşasından tutun da, sucusuna kadar İstanbul ve çevresindeki her sınıf halkın çocuğu, Padişah’ın iki küçük oğlu ile birlikte gösteriş ve saltanat içinde sünnet edilecekti. Bunun için yarım ay biçiminde ve bütün sünnet olacak çocukları içine alacak büyüklükte iğreti bir bina yapılmıştı... Bina’nın içi ağır perdeler ve rahat minderlerle döşenmişti. Bakılınca, insanın içini açıyordu. Padişah Sarayı’nda ailesini eğlendiriyor, paşalarda çadırlarında, her gün yemekler veriyorlardı...¹⁰¹

Şehzade sünnetleri vesilesi ile düzenlenen törenlerde İmparatorluğun gücünü dünyaya göstermek ve imparatorluk aile fertlerinin halka çeşitli hediye ve ihsanlarla tebaasının yanında olmuştur. 1891’de II. Abdülhamid döneminde, şehzadelerden Abdülkadir, Ahmed ve Burhaneddin efendilerin sünnet töreninde iki ayrı günde 2830 çocuğun sünnetleri gerçekleşmiştir. Sünnet merasimleri Abdülhamid döneminde yeni bir şekil almıştır. II. Abdülhamid fakir tebaanın çocuklarını sünnet ettirmekle kalmamış, ayrıca onlara modern tıbbın gelişimiyle birlikte *fenni sünnet* usulü ile erkek çocukların eskisi gibi acı duymasının önünü alınmıştır.¹⁰²

Şehzadelerin sancağa çıkartılması uygulamasının sona ermesi ve ekber-erşed sistemine geçilmesiyle birlikte sünnet şenlikleri eski haşmetini kaybedip, miktarca da bir hayli azalmıştır.

⁹⁹ D’ohsson, a.g.m., s. 964.

¹⁰⁰ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi 2**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 221.

¹⁰¹ Pardoe, a.g.e., s. 111.

¹⁰² Nadir Özbek, “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darrülhayr-ı Âli”, **Tarih ve Toplum**, 182, 1999, s. 76.

Artık böyle bir şenliğin yapılabilmesi için asgari dört şartın bir araya gelmesi gerekmekteydi: Padişahın bir erkek evladının doğması, bu şehzadenin sünnet çağına erişebilmesi, padişahın oğlunun sünnet çağını görebilecek kadar tahtta kalması ve en nihayetinde uygun siyasi- içtimai şartların mevcudiyetiydi.¹⁰³

1.6. Sütanneler ve Dadılar

Osmanlı ailesinde sütannelik daha çok kentlilere ve varlıklı ailelere hitap etmektedir. Fakir Anadolu köylüsünde dadı ve sütanne yaygın rastlanan bir uygulama olmamıştır. Sütannelik Osmanlı sarayında erken dönemlerden itibaren mevcuttu. Çocuk doğduğunda anneye destek olacak ve çocuğu emzirecek bir daye ya da taye gibi isimler verilen sütanne temin edilirdi.¹⁰⁴ Sütanne olmak Osmanlı ailesinde önemli bir görevdi. Bu görevi daha genç cariyeler üstlenirdi. Bunlara *süt-ana* denir.¹⁰⁵ Tayenin idaresine verilen çocuğu validesi de boş bırakmaz, arada bir odasına girerek çocukla ilgilenirdi. Toplum arasında çocukların süt yoluyla sütannelerinin karakterini, zekasını, güzelliğini aldıklarına inanılmaktaydı. Bundan ötürü çocuğa sütanne seçilirken titizlik gösterilirdi. Aileler çocuklarını emanet edeceği tayelerin sağlık ve ahlakına önem vermiştir. Öncelikle tayeler bir hekime gösterilerek vücudu, sütü, varsa çocuğu etraflıca muayene ettirilirdi. Uykusunun hafif veya ağır oluşuna bile çok dikkat edilirdi. Ayrıca haline, hareketlerine, konuşmasına bakarak ahlakına ait ipuçları aranır, soyu soppu titizlikle göz önünde tutulurdu. Taye, çocuğa ilk sütünü verirken *Besmele* ile sağ memesi çocuğun ağzına verilir, bu ilk süt verme, öğle ezanı okunmadan önce yapılmaktadır.¹⁰⁶ İslam aile hukukuna göre bir çocuğun annesi dışında bir kadından süt emmesi akrabalık sebebidir. *Kur'an-ı Kerim*'de "sütü emdiğiniz analarınız ve sütkardeşleriniz size haram kılındı" buyrulmuştur. Hz. Muhammed'in *kan hısımlığı sebebiyle haram olanlar süt hısımlığı sebebiyle de haramdır*¹⁰⁷ buyurmaktadır.

Osmanlı toplumunda aileler çocukları için tutacağı sütannelerin Müslüman olmasına dikkat etmişlerdir. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait iki fetvada, Hıristiyan bir kadının Müslüman bir çocuğu emzirmesinin uygun olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁸ Bu gibi fetvalar olmasına rağmen aileler yabancı bir dadı tutmak istememişlerdir. Nitekim aileler, çocuğun bakımı ve yetişmesinde etkili olan dadılardan etkileneceği düşünerek Müslüman olmayan dadılara şüphayle yaklaşmışlardır.

---

¹⁰³ Önal, a.g.m., s. 46-47.

¹⁰⁴ Araz, a.g.e., s. 42.

¹⁰⁵ D'Ohsson, a.g.e., s. 201.

¹⁰⁶ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 26-27.

¹⁰⁷ Hamza Aktan, "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde, 2, Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 425.

¹⁰⁸ Tuncer Baykara, "Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yöneticilerinin Aile Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde, 1, Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 214.

Tanzimat ile başlayan Batılılaşma hareketleri Meşrutiyet ile birlikte toplum hayatına daha çok etki etmeye başlamış bu etki ailelere yabancı dadıların girmesiyle hız kazanmıştır. Osmanlı üst tabaka aileleri Tanzimat döneminde çocuklarını evlerde yabancı mürebbiyelerin bakım ve gözetimi altında yetiştirmeye başlamışlardır.¹⁰⁹ XIX. yüzyılın sonlarında ise yabancı dadı tutma modası özellikle İstanbul ailelerinde gittikçe yaygınlaşmıştır. Bu yıllarda yerli Hristiyan dadılar, çocukların yetişmesinde etkili olmuşlardır. Batı'ya açılan konak ve yalı hayatıyla birlikte yaygınlık kazanan yabancı dadı ve mürebbiye tutma modası Batılı yaşama biçiminin aile hayatına girmesine imkan sağlamış ve toplumsal alanda yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur. Tanzimat ile başlayan bu yenileşme Meşrutiyet döneminde hız kazanmasıyla İstanbul'da hemen hemen bütün büyük konak, yalılarda kız ve erkek çocuklara bir yabancı mürebbiye tutma modası yaygınlık kazanmıştır. Yabancı dadılar elinde çocuklarını büyüten daha çok Osmanlı toplumunu varlıklı kesimi özellikle yönetici aileleri olmuştur. Bu aileler, yabancı dadıların çocuklarına aşıladığı fikir ve görüşlerinin gelişiminde meydana gelen değişikliği görememişlerdir. Bu gelişme toplum hayatının Avrupa standartlarına göre değişmesini hızlandırmış, toplumsal yapının gelecekteki nesilleri de yeni bir zihinsel yapıyla ortaya çıkmasına mümkün kılmıştır.

Dadıların çocukların yetişmesinde ve eğitimindeki önemi büyüktür. Çocuk büyürken anne babası kadar dadılarının yanında da vakit geçirdiğinden dadıların çocuk yetiştirmesindeki önemi tartışılmaz. Bu duruma Yahya Kemal'in dadısı Fatma Hanım örnek verilebilir. Nitekim Fatma Hanım, şairin kişiliğinin oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Yahya Kemal ilk konuşmaya başladığı zaman dadısına *Nana* dediği için dadısının adı yavaş yavaş unutulmuş bu adla anılır olmuştur. Şair, dadısının hiç çocuğu olmadığı için kendisini bir evladı gibi sevdiğini şu sözleriyle dile getirmiştir: “Deruni bir telakki ile oğlu olarak benimsemişti. Kalbinin bütün kuvvetiyle sevmişti...” Yahya Kemal'in anlatımlarından yola çıkarak dadısı Fatma Hanım'ın onun kişiliğinin oluşmasında, sevgi, vefa, merhamet gibi duygularının şekillenmesindeki payı azımsanamayacak derecededir. Bunu “Nanamı tanımasaydım Ernest Renan'ın naklettiği Hazret-i İsa'yı ve Balzac'ın tasvir ettiği Baba Gorio'yu iyi anlamazdım...” diyerek anlatır. Şairin bu tür duyguları bize çocuğun yetişmesinde dadının kişiliği, çocuğa davranış biçimi büyük ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Nitekim şair, “*Yeryüzünde onu tanımasaydım insanlık hakkında bedbin bir fikir taşıyarak hayattan geçecektim*” diyecektir.¹¹⁰

1.7. Nafaka

Her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da aileler dağılabilmekteydi. Osmanlı mahkemelerinde boşanmalar Hanefi mezhebi kurallarına göre yorumlanmaktaydı. Yasalara göre

¹⁰⁹ Nevin Meriç, *Adab-ı Muaşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)*, Kapı Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 191-192.

¹¹⁰ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1999, s. 11-13.

eşin maddi sorumluluğu kocaya aitti ve buna nafaka deniyordu. Kadın boşandığı eşinden, çocuğu ve kendisi için kocasının malından nafaka talep edebilirdi. Boşanmadan sonra erkek; kadına gıda, barınma ve giyimden oluşan günlük zaruri ihtiyaçlarını temin etmek zorundaydı.¹¹¹ Nafaka, insanın hayatını sürdürebilmesi için yiyecek, içecek, giyecek, konut, sağlık ve eğitim gibi gereksinim duyduğu maddi ve manevi ihtiyaçların tamamını kapsamaktaydı.

Osmanlı hukuk sistemi kadına boşandıktan sonra bir takım haklar vermekteydi. Boşanmış bir kadını üç aylık geçim giderlerini kapsayan nafaka-ı iddet, evlenme sırasında mehrin bütünü ödenmiş değilse mehr-i müeccel ve çiftin çocukları varsa, hem anne hem de iki yaşına kadar süt çocukları için nafaka-ı hızanet, reşit olmayan çocukları için (7 yaşına kadar olan oğlan ve yaklaşık 9 yaşına kadar olan kız çocuklar) giyim ve benzeri gereksinimlere yönelik ücret.¹¹² İslam hukukuna göre, erkek çocukların nafakası bûluğ çağına veya emsali kazanmaya başladığı çağa gelinceye kadar babaya aittir. Talebelik, mecburi askerlik ve akıl hastalığı da küçüklük gibi olduğundan baba bu masrafları karşılamakla görevliydi. Kız evladiın nafakası ise evleninceye kadar babaya, evlendikten sonra kocaya aitti.¹¹³ Koca, karısına ve evinin ihtiyaçlarını karşılamazsa kadın mahkemeye başvurarak kendisi ve varsa çocukları için nafaka takdir ettirirdi. Takdir edildiği halde karısının ve çocuklarının nafakasını temin etmeyen kocanın, hakim, varsa görülen mallarını satmak ve kocayı ödemeye zorlamak için hapsedme hakkına sahipti. Şayet koca fakirse hakim, bu durumda kocanın hapsine karar vermez, sadece kadına nafaka takdir eder ve borç alabilmesi için izin verirdi. Böyle bir izin sonrasında kadın nafaka için borçlanabilir, bu borca gerek kadın gerekse koca muhatap olurdu.¹¹⁴ Babanın durumu olmaması halinde babadan sonraki en yakın akraba nafakayı temin ederdi.¹¹⁵

Nafakayla ilgili olarak mahkemelere yapılan birçok başvuru kaydı bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici örnek 1849 yılında İstanbul'da meydana gelmiştir. Boşanmış olan Fatıma Hanım kendisi ve kızı Hatice için mahkemeye başvurarak eski eşi Ali Ağa'dan 7,500 kuruş nafaka talebinde bulunmuştur. Ancak mahkeme kendisine 1800 kuruş olarak nafakayı taksim etmiştir. Ama bu miktardan memnun olmayan Fatıma Hanım ardı ardına mahkemeye başvurarak nafaka talebini yinelemiştir. Ancak eski eşinin maddi durumunun yetersizliği yetkililerce de anlaşıldığından bu miktarı ödeyemeyeceğini belirtilmiştir.¹¹⁶ Bu gibi örnekler göstermektedir ki Osmanlı hukuku maddi gücü olmayan erkeği, baskı altına almamış, ona ödeyemeyeceği bir borcun

¹¹¹ Judith E. Tucker, **In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine**, University of California Press, Berkeley, 1998, s. 59-107.

¹¹² Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, (Çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 257-258.

¹¹³ Abdurrahman Kurt, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1998, s. 46.

¹¹⁴ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 304.

¹¹⁵ Kurt, a.g.e., s. 46.

¹¹⁶ BOA, A.MKT. UM, U9, U2.

altına sokmamıştır. Osmanlı hukuku herkese eşit mesafede olarak tebaasının hak ve taleplerini koruma yoluna gitmiştir.

Osmanlı Devleti her şekilde halkının yanında olarak savaş ve diğer saldırılarda ölen askerlerin ve görevlilerin kimsesiz kalan ailelerine yardım eli uzatarak onları kimseye muhtaç etmemeye çalışmıştır. Sosyal devlet anlayışı gereğince Osmanlı Devleti hangi bölgeden, dinden, mezhepten olursa olsun tebaasının yanında olmuştur. 1893 yılında Kosova'nın Yakova kazasının Pelek karyesinde zabtiye muavini olan ve eşkıya saldırısıyla ölen Derviş bin Süleyman'ın yetim ve dullarına; Dahiliye Nezâretinin tezkiresi gereğince her birine aylık uygun bir miktar maaş bağlanması hususunda Sadaret'in Maliye Nezaretine dilekçe gönderilmiş¹¹⁷ böylece ölen zatın eşi ve çocuklarına muhtacın tertibinden maaş bağlanmıştır. Bu miktar aylık 18 guruş olarak belirlenmiştir.¹¹⁸

Osmanlı Devleti sosyal yardım konusunda hassas davranmıştır. Yaptığı yardımların yerine ulaşmasını önemsemiştir. 1894 yılında Yemen vilayetinin Hicce kazasında Beni'l-Usrâ aşiretinden bir olayda ölen Hasan, Hüseyin ve Hadi isimli şahısların yetim ve dullarına, belediye gelirlerinden 150 guruş ödenmesi gerekirken, bu gelirlerin Hazineye devredilmesinden dolayı, bu kişilerin ailelerine Hazineden muhtâcîn maaşı tahsis edilmesi hususunda Sadareten yazı yazılması gerektiğine dair Maliye Nezaretinden Sadarete tahrirat gönderilmiştir.¹¹⁹ Görülmektedir ki herhangi bir sebepten ötürü yapılan yanlış uygulamalar düzeltilme yoluna gidilmiştir.

Nafaka sadece eşlerin boşanması halinde olmamaktaydı. Anne-babanın ölümü, çocuğun ailesinden ayrılmış veya kaybolması durumunda da nafaka hukuku uygulanmakta idi. Ayrıca ailelerinden ayrılmış ya da kaybolmuş çocukları bulan bir kişi de mahkemeye başvurduğunda nafaka temin edebilirdi.¹²⁰ Yetim çocukların tek meselesi nafaka değildi. Babalarından kendilerine kalan miras da önemli bir sorumluluktur. Nitekim Bolu sancağının Akçaşehir sakinlerinden Hasan, babası Ağa Mehmet'in öldüğünde küçük çocuk olduğundan kendisine vasi tayin edilmesi gerekirken, kaza hakiminin buna riayet etmediği, mal ve eşyalarının Hacı Ahmed, Aşçı Hacı Dayı ve Alaybeyoğlu Hacı Ahmed isimli şahıslara borç bahanesiyle satıldığını belirtmiştir. Hasan büyüyüp satılan mal ve eşyalarını geri almak için mahkemeye başvurmuş, bu isteği mahkemeye uygun bulunup haklarının iadesine karar verilmiştir.¹²¹

---

¹¹⁷ BOA, BEO, 255, 1912.

¹¹⁸ BOA, BEO, 276, 20691; BOA, BEO, 276, 20691, 2.

¹¹⁹ BOA, BEO, 416, 31198, 2.

¹²⁰ Melek Öksüz, **18. yy İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 204.

¹²¹ BOA, A.MKT.DV, 115, 65.

Osmanlı Devleti'nde her alanında karşımıza çıkan hoşgörü politikası sosyal alanda da kendini göstermiştir. Osmanlı Devlet'i din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin tebaası olan tüm muhtaç anne ve çocuklarına maaş bağlandığına işaret eden uygulamalar mevcuttur. 1787'de Trabzon'da Kemer kaya Mahallesi'nde ikamet eden, vefat etmiş olan Vasil oğlu Çanakçı Hristo'nun Çocukları Vasil ve küçük kızları Esafe ve Perase'ye anneleri Entose vasi tayin edilir. O da çocukların bakımı için nafaka ve kisve baha takdir ettirmek amacıyla mahkemeye başvurur. Mahkemede çocukların her birine 2'şer para olmak üzere toplam 6 para nafaka ve kisve baha tespit eder ve bu miktarları harcayabilmesi için annelerine izin verilmiştir.¹²²

İslam anlayışına göre aile korunması gereken değerlerin başında yer almaktadır. Aile birliğini kuran karı-kocadır. Bu birlik evlilik sözleşmesi ile kurulur. Evlilik sözleşmesi eşlere bir takım haklar yükleyerek bu birliğin devamlı olmasına imkan sağlar. Evlilik, çeşitli sebeplerden ötürü bozulması halinde nikah akdi karşılıklı sona ermektedir. İslam dininin prensiplerini temel aldığı İslam aile hukukunu temel alan Osmanlı aile hukuku boşanma durumunda kadına yaşamını sürdürebilmesi için bir takım haklar vermiştir. Bu haklar çerçevesinde kadın ve çocuk yaşamını kolaylaştırabilmekteydi. Bu yaşamı kolaylaştıran adımların başında nafaka gelmekteydi. Osmanlı devleti yönettiği tüm farklı din, mezhep ve ırklar arasında ayrım gözetmeksizin nafaka ve diğer sosyal yardımlar konusunda ayrım yapmamıştır. Bu husus Osmanlı Devleti'nin 600 yıl süren adalet ve adil paylaşım anlayışını yansıtır.

1.8. Hidâne

İslam hukukunda çocukların bakım ve terbiyesine hidâne denmektedir.¹²³ Hidâne kelime anlamı çocuğu yanına almak, bağrına basmak, onun meşakatine katlanmak ve çocuk terbiye etmek¹²⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Boşanma durumunda çocuğun bakım ve terbiyesi öncelikle anneye verilmiştir. Çünkü küçük çocuklar beslenme giyinme ve sevgi yönünden annenin bakımına ve ilgisine ihtiyaç duyarlar. Eğer anne yok veya bir sebepten bunu üstlenemiyorsa bu görev annenin kadın akrabaları tarafından yerine getirilirdi. Çocuğun bakım ve terbiyesinden sorumlu olan kişi (hâdine); hür, akıllı, reşit ve çocuk bakmaya muktedir ve çocuğun sağlık ve ahlakını korumada güvenilir kimse olması gerekirdi.¹²⁵ İslam dininde çocuk için annenin yeri önemlidir. Çocuk küçük olması sebebiyle bir takım duygusal ihtiyaçlar hissediyor, annenin sevgi ve ilgisine ihtiyaç duyuyordu. Boşanmış, çocuğu kocası tarafından elinden alınmak istenen bir kadın, Hz. Muhammed'e gelerek: "Karnım çocuğuma yatak, kucağım barınak ve göğsüm çeşme oldu, şimdi kocam beni boşadı ve onu da elimden almak istiyor!" diye şikayette bulunmuştu. Hz. Muhammed,

¹²² Öksüz, a.g.e., s. 204-205.

¹²³ Tucker, a.g.e., s. 117.

¹²⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 1.

¹²⁵ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 318.

ona: “Çocuğun üzerinde senin hakkının önceliği vardır. Çocuk sana aittir”¹²⁶ demiştir. Hz. Muhammed’in bu cevabı annenin çocuk üzerindeki hak ve sorumluluklarını göstermesi açısından önemlidir.

Çocuk bakım masrafları İslam ve Osmanlı hukukunda babaya ait olarak değerlendirilmişse de boşanma durumunda iki farklı dönem söz konusu olmaktadır: Bunlardan ilki çocuğun doğumundan 7 yaşına kadar geçen süreyi kapsayan *el-velaye ale'n-nefs/nefse velayet* kavramıyla ifade edilen ve gayr-i mümeyyizlik devresi (hidâne) olarak bilinen dönemde bakım sorumluluğu anneye verilmiştir. 7 yaşından buluğ çağına gelinceye kadar ise, çocuğun her türlü bakımından baba sorumlu olmaktadır.¹²⁷ Erkek çocuğun bu yaştan sonra, gerekli alışkanlıkları kazanması, yeteneğine göre eğitimini tamamlaması ve bir meslek edinmesi gerekir. Bütün bunlar erkek çocuğun rol model olarak babasını görerek öğrenecek yaşa geldiğinde annenin yanından ayrılarak babanın gözetim ve sorumluluğuna verilmesiyle gerçekleşmekteydi.

Kız çocukları için ise hidâne süresi, erkek çocuklara göre farklılık gösterir. Hanefiler bu süreyi 9 yaş yani kızların buluğ çağı olarak niteler. Bu süre zarfında çocuk annede veya ninesinin yanında kalır. Çünkü çocuk kadınlarla ilgili görgü kurallarını ve ev hizmetlerini gerektiği şekilde öğrenmesi gerekir.¹²⁸ Bu hususun gerçekleşmesi ise belli bir yaşa kadar annenin yanında kalmasıyla mümkün olur. Osmanlı toplumunda çocuğun bakım ve terbiyesine önem verilmekteydi. Nitekim güçlü toplum için sağlıklı yetişmiş bireyler gerekirdi. Bundan dolayı hidâne görevini üstlenecek anne törelere uygun davranmadığında, yeniden evlendiğinde ya da umursamazca davrandığında çocuk elinden alınmaktaydı.¹²⁹ Hidâne ehliyetini kazanmış kadın ve erkek hak sahiplerinde aranan genel şartlar: Hürriyet, akıl, buluğ, mahremiyet yani çocuğa dinen nikahı düşmeyecek derecede yakın olmak, güvenilir olmak, güçlü olmak, bulaşıcı hastalığı olmamak¹³⁰ da aranan diğer hususlar arasında yer almaktadır.

Üç kıtaya hükmeden Osmanlı İmparatorluğu’nun bünyesinde çeşitli etnik grupları da barındırmaktaydı. Osmanlı hukukunda geçerli olan kurallar bu etnik grupları da kapsamaktaydı. Hidaâne uygulaması Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaası için şöyle uygulanmıştır: Gayrimüslim anne veya babadan birisi ihtida ettiğinde, *zimmi çocuk anne ve babadan en hayırlısına tabi olur* gerekçesiyle, henüz buluğ çağına gelmemiş çocukların Müslümanlığına hükmolunarak ebeveynlerinden Müslüman olana verilmiştir. Ancak İslam hukukuna göre küçük

¹²⁶ Hayrettin Karaman, "İslamın Getirdiği Aile Anlayışı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 2, Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 390.

¹²⁷ Hüseyin Vehbi İmamaoğlu, "Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Şer’iye Sicil Defterlerine Göre Çocuk", Osman Köse (Ed.), **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk** içinde, 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, s. 582.

¹²⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 43.

¹²⁹ Zilfi, a.g.m., s. 273.

¹³⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 23-26.

çocuklarla ilgili bakımın anneleri tarafından yapılması gerektiği için, Müslüman bir baba ile gayrimüslim bir anneye ait çocuklar, ebeveynleri ayrı yaşıyorsa, dini idrak edinceye veya küfre alışınca kadar annelerinin gözetimine bırakılmıştır.¹³¹ Çocuk hangi etnik gruba bağlı olursa olsun küçüklüğü sebebiyle sevgi ve ilgiye ihtiyaç duyacağından ötürü belli bir yaşa kadar annenin bakımı ve sorumluluğu altında olmasına önem verilmekte idi.

Toplumun genel yapısını aile oluşturmaktadır. Bu sebeple önemli olan ailenin birlik ve beraberlik içerisinde çocuklarını yetiştirebilmektir. Evliliğin devam ettiği sürece eşler çocuklarının bakım ve sorumluluklarını birlikte yerine getirirler. Ancak eşlerin ayrılması ya da başka sebeplerden ötürü birlikteliğin mümkün olmadığı durumlarda çocukların kimin yanında kalacağı ve onların bakım ve terbiyesi meselesi ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun yol açtığı sıkıntıları ortadan kaldırmak için hidâne müessesesi ortaya çıkar. İslam hukukunda çocuğun bakım ve terbiye edilip yetiştirilmesini ifade eden hidâne, sevgi, ilgi ve bakım işidir. Anne ve babanın ayrılması ya da herhangi bir sebepten ötürü çocuk, büyüklerini kaybetmesi durumunda çocuğun ihtiyaç duyacağı sevgi, şefkat ve bakımı karşılamak gerekir. Çocuğun büyüüp sağlıklı bir ortamda varlığını devam ettirebilecek bir yaşa gelene kadar hidâneyi üstlenen anne, baba ya da bir aile büyüğünün yanında kalırdı. Bu şekilde çocukların bakım ve terbiyesi sağlanır, sağlıklı bir ortamda büyürler ve kimsesizliğin beraberinde getirdiği sorunlardan da kurtulmuş olurlar.

---

¹³¹ Kurt, a.g.e., s. 67-68.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde talebeler camilerin bitişiğindeki okullarda eğitim görürlerdi. Osmanlıdan önce de var olan bu geleneksel eğitim sistem, öğrencilere basit tarzda okuma yazma ve *Kur'an-ı Kerim* okumayı öğretmeyi amaçlamaktaydı. Geleneksel eğitim sistemi II. Mahmud dönemine kadar devam etmiştir. II. Mahmud eğitim ve öğretim alanlarında düzenlemeler yaparak yeni eğitim faaliyetleri başlatmıştır. Bu atılım önce ilköğretimin belli bir sisteme oturtulup kurallara bağlayarak sorunu ele alarak başlamıştır. İlköğretim zorunluluğu getirilmiş ve bu uygulama öncelikle imparatorluğun merkezi İstanbul'da uygulanmıştır. İki yıl sonra bunun bütün ülke için istenmesi, üzerinde durulması gereken önemli atılımlardır.¹³² Sistemin uygulamaya geçmesiyle yetişen kesim ile eski eğitim sistemiyle yetişenler arasında uyumsuzluk çıkmış eski usulden gelenler yeni gelişmelere karşı çıkmaya başlamıştır. Bu da devlet ve toplumda eski-yeni tartışmalarına yol açmıştır.

Tanzimat döneminde eğitim ile tüm alanlarda düzenli değişimler başlamıştır. Bunun sebebi artık padişahlar ve devlet adamlarının Batının üstünlüğünü kabul ederek yüzlerini Batıya dönmesidir. Bu dönemde neredeyse tüm devlet adamları Avrupa standartlarında eğitimin önemini anlamışlardır. Avrupa eğitim sistemini uygulamak için pilot bölgeler oluşturularak tecrübe kazanılmaya çalışılmıştır. Bu yeni sistem var olan eski eğitim sistemiyle uygulandığından devlette ikili bir yapı meydana gelmiştir.¹³³ Bu çatışma eski eğitim sistemi ile yetişenlerle yeni eğitim sistemi ile yetişenler arasında görüş ve fikir ayrılıklarının yaşanmasına neden olmuştur.

XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Avrupa devletlerinin üstünlüğünü sadece askeri alanda görüp bu alanda ıslahat çalışmaları yapan Osmanlı devlet adamları, Tanzimat'ın ilanıyla Batı'nın diğer alanlarda da üstünlüğünü kabul ederek, devletin bütün kurumlarını yeniden düzenlemişlerdir. Ancak bu yapılmak istenen yenilikler için sistemli bir plan ve programları yoktur. Buda yapılan yenilikleri yüzeysel kılmıştır. Eğitim alanında yapılmak istenen yeniliklerin önünde en büyük engel medreselerdir. Nitekim o güne kadar medreseden yetişenler Devlet'in her alanında etkili olmuş ve önemli görevler üstlenmişlerdir. Fakat medreseler sonraları her türlü yeniliğe ve ileri düşünceye

---

¹³² Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 96.

¹³³ Cüneyd Okay, "Modern Developments in Children's Education And Creation of a New National Identity for Children in the Late Ottoman Empire", *International Journal of Turcologia*, 3, (6), Paris, 2008, s. 17-18.

karşı çıkan taassup yuvaları haline dönmüştür.¹³⁴ Tanzimat döneminde yeniden şekillenen Osmanlı Devleti modernizasyon sürecinde Batı'nın etkisinde kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı etkisinin özellikle III. Selim döneminden başlamış, Tanzimat Fermanı ile de net biçimde adı konulmuştur. Ancak bu topyekûn kayıtsız şartsız bir Batılılaşma anlamına gelmemektedir. XIX. asır modernizasyonu Osmanlı Devleti'nin şekillendirdiği, reformları yapılandığı kurumlar ele alınır. Fakat bu modernizasyon tepeden inmiş gibi gözükse de aslında pek çok yönden beslendiği ve farklı öğeler ile şekillenen bir süreçtir.¹³⁵

Tanzimat döneminde eğitimin çağdaştırması için bir seri adım atılmıştır. Yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı alan ilk eğitim kurumları olmuştur. Bunun nedeni olarak kendi geleneksel bağlarına sıkı sıkıya bağlı olan medrese geleneğinden gelmiş hocalar tarafından eğitimlerinin veriliyor olması ve yapılan yeniliklerin yetersiz kalmasıdır.¹³⁶ Bu eksiklik öğrencilerin medresede yetişen hocaların etkisinden kurtulamamalarında gösterir. Her ne kadar ülke genelinde eğitimin bir sisteme oturtulması için adımlar atılsa da eski geleneklere sıkı sıkıya bağlı olan bir eğitimci geleneğinden yetişen nesil, yapılmak istenen bu yeniliklere adapte olmakta zorluk yaşamıştır. Bu da yapılmak istenen yenilikleri yüzeysel kılmış, halka ulaşmada güçlük yaşanmıştır. Düşünülen yenilikler sadece kağıt üzerinde kalması halkta eski alışkanlıkların değişiminin zaman aldığı göstermesi bakımından önem arz eder. 1838'de bir irade ile Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti kurulması geleneksel eğitim ve öğretim sistemi için bir dönüm noktası olmuştur. Bu girişim Tanzimat döneminde iyice büyüyerek eğitim sisteminde, eğitim anlayışı ve metotlarında birbirinden farklı iki dünya görüşünü ortaya çıkarmıştır. Eğitim alanında yaşanan bu kutuplaşma Cumhuriyet devrine kadar sürecektir.¹³⁷

Mahmut Cevat veya tanının ismi ile Mahmut Bey Baba, Osmanlı maarifin ilk tarihçisi olarak bilinmektedir. Mahmud Cevat, II. Mahmut devrinde ilköğretimin zorunluluğuna dair çıkan fermanı şu şekilde anlatmaktadır:

...Muhtelif menşe'lerden neşv ü nemâ bulan ricâl arasında ittihâd-ı efkâr husûlü mümkün olamayacağı tabî'i bir keyfiyet olub Devlet-i Osmâniye'de ise mekteb fıkdanından nâşî vahdet-i fikriyeye mâlik ricâl yetişemediğinden sefine-i devlet nice zamanlar emvâc-ı ihtilâf arasında çalkanmış kalmıştır.

İşte buraları pek acı tecrübelerle teyakkun eden Sultan Mahmud Hân-ı Sâni ibtidâiyi mecbûrî kılmak fikriyle bâlâda sureti mukayyed fermânı isdâr eylemiş ise de müte'âkib senelerde Yeniçeri Vak'ası, Rusya harbi, Mısır, Bağdad, İškodra ve sâir ihtilâlât-ıbdâhiliye gailelerinden vakit bulub da teksir-i mekâtib-i umûmiyeye muvaffak olamamış ve mahallerinde zikr olunacağı veçhile 42 [1826-27]'de Tıbbiye 50 [1834-35]'de Harbiye Mektebelerini küşâd etdikten sonra

¹³⁴ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 2.

¹³⁵ Meltem Toksöz, "Reform ve Yönetim: Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi", Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 211-215.

¹³⁶ Berkes, a.g.e., s. 230.

¹³⁷ Kodaman, a.g.e., s. 7.

Rüşdiye nâmıyla Mekâtib-i Umûmiye te'sisine ancak 54 [1838-1839] târihinden sonra mübâşeret edebilmiştir.

Mezkûr fermânda tahsil-i ibtidâi mecbûrî tutulmuş ise se o vakit mevcûd olan sıbyân mektebelerinin etfâl-i milleti isti'ab edüb edemeyeceği lâıyıkıyla mülâhaza edilememiş olduğundan 240 [1824] târihinde yapılan bu ilk teşebbüsün 54 [1838] târihine kadar mevki-i tatbik ve icraya konulmadığı o zamâna mahsus olan târihlerin mütâla'âsından anlaşılıyor.¹³⁸

Bu fermana göre çocuklar bir sanat erbabının yanına verilmeden önce mektebe gideceklerdir. Bu emre uymayan anne babalar ile okula gitmeyen çocukları yanlarında çirak olarak bulunduran kimseler cezalandırılacaklardır. Okula gitmeyen çocukları araştırıp tespit etme görevi mahalle imamı ile okul hocasına verilmiştir. Bunlar, bu durumda olan çocukları bağlı buldukları merkezin kadılarına bilgilendirecek, onlarda bu suçu işleyenlere gereken cezayı vereceklerdir.¹³⁹ Osmanlı toplumunda önceden beri gelen geleneksel bir yapı mevcuttu. Bu yapıya göre aileler çocuklarının kendi ilgilendiği mesleğe göre eğitim almaları gerektiğini düşünürlerdi. Tanzimat ile birlikte çocuk terbiyesinin ayrı bir alan olduğu ve bu konu üzerinde uzmanlaşmak gerektiği farkına varılmıştır. Çocuk terbiyesi alanında modernleşme için çalışmalar yapanlardan biride Münif Paşa'dır. Maarif Nazırlığı da yapan Münif Paşa olarak bilinen Mehmet Tahir Münif Efendi, editörlüğünü yaptığı ve kültürümüzde ilk bilim dergisi olarak nitelen *Mecmua-i Fünûn*'da "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan" başlıklı makalesinde çocukların seçeceği mesleğe göre eğitim almaları gerektiğini belirtir. Yazıda, babalara, çocuklarına kendi aldıkları terbiye ve eğitimden farklı bir terbiye vermeleri gerektiğini ifade eden Münif Paşa, buna sebep olarak çocukların farklı bir çağda yaşayacak olmalarını dile getirir. Münif Paşa, geleneksel çocuk terbiyesinde dayağı eleştirmiştir. Münif Paşa'ya göre cezalandırma uygun bir üslupla uyararak, sınıfta oturduğu yeri değiştirerek, işlediği suça göre dersini yirmi - otuz kere yazdırmak şeklinde olması gerekir.¹⁴⁰ Münif Paşa'nın bu tavsiyeleri gelişen ve değişen toplum yapısına çocuğu adapte ederek modern eğitim usullerine göre aile ve okulda çocuğu kendi yeteneği ve kabiliyeti doğrultusunda eğitmeyi amaçlar.

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile Türkçe eğitim veren okullar açmaya başlamıştı. İmparatorluğun Balkanlar'daki Hristiyan tebaasının bu sürece daha önce başladığı bilinmektedir. Balkanlardaki Hristiyan ahali, ilköğretim düzeyinden yükseköğretime kadar programlı bir eğitim yapıyordu, oysa Türkler programsız ve denetimsiz bir ilköğretimin ardından yüksek eğitim düzeyinde programlanmış askeri-teknik okullara geçmek durumundaydılar.¹⁴¹ Tanzimat bürokrasisi bu çarpıklığı görerek ilköğretimi örgütlemeye çalışmışlardır. Bu girişimin pek başarılı olamamış ve bürokrasi sıbyan okullarını örgütlemeye yetersiz kalmıştır. Görülen eksikliklere kesin çözüm

¹³⁸ Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi, **Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı -XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-**, Taceddin Kayaoğlu (Haz.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 6-7.

¹³⁹ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 101.

¹⁴⁰ Mehmet Tahir Münif Paşa, "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân", **Mecmua-i Fünûn**, (Çev. İsmail Doğan), İstanbul, 1279, 5, Milli Eğitim Dergisi, 151, 2001, s. 176-185.

¹⁴¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 186-188.

bulunamamış, sadece yüzeysel çözümler üretilmiştir. Bir de bunun yanında örgütlü olmayan yeni okullar açmıştır. Benimsenen yeni eğitim sistemiyle açılan okullara ilk olarak yönetici sınıfın çocukları gitmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında okullara paralel olarak modern gelişim evde verilen eğitime de yansımıştır.¹⁴² Bu eğitim çoğunlukla dönemin koşullarına göre yabancı bir dil öğretme isteğine göre şekillenmiştir. Bu dil çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin geçmişten itibaren etkileşimin olduğu Fransızca olmuştur.

1857'de ilk kez Maarif-i Umumiye Nezareti kurularak, daha önce kurulan Meclis-i Maarif (1838) ve Meclis-i Muhtelit-i Maarif (1856) yeni kurulan Nezaret ile birleştirilmişlerdir.¹⁴³ Eğitim tarihi bakımından Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin önemi; Osmanlı'da eğitim alanında doğrudan doğruya sorumlu olan ilk kuruluştur. Bu kuruluş ile eğitim alanında eski-yeni mücadelesi iyice su yüzüne çıkmıştır. Yenilikçi kanadın temsilcisi Mustafa Reşit Paşa'nın himayesi ile eğitim ve öğretim medresenin kontrolünden çıkarak yenilik taraftarlarının kontrolüne geçmesi hızlanmıştır.¹⁴⁴

Şubat 1868'de Maarif Nazırı Suphi Paşa *Sıbyân Mekteplerinin Islâhâtına Dâir Nizâmname Lâyhâsı*'nı hazırlamıştır. On maddeden oluşan bu layiha mahalle mekteplerine İmla, Coğrafya, Dört İşlem Matematik gibi derslerin konulmasını öneriyordu. Türk eğitim tarihi açısından bu layiha ile Osmanlı kültür ve eğitim tarihinde ilk defa din dışı konuların ilk eğitim seviyesinde öğretilmesi gündeme gelmiştir.¹⁴⁵ 24 Mayıs 1868'de ilköğretimin mecburi utulmasına ilişkin beyannamenin amacı şöyledir:

Cümlenin ma'lûmu olduğu veçhile dünyada taleb ve tahsil-i ilm her müslim ve her müslimece lâzımeden olduğundan ilm ü hüneri ve okuyub yazması olmıyan kimesneler dünyada vakitlerini zalâm-ı cehl u nâdânide geçirüb ve esbâb-ı ta'îşe dahî yol bulamayub her türlü refâh u sa'âdet-i hâlden mahrum olacakları der-kârdır. Halbuki efkâr-ı merhamet âsâr-ı hazret-i pâdişâhî her sınıf tebe'a-ı saltanat-ı seniyyeleri efrâdının ni'met-i hüsn-i terbiye ve ma'lûmât ile perverde olması kazıyye-i hayriyyesine masruf olduğundan ol bâbda gerek Dersâdet'de ve gerek taşralarda mütte'addid rüşdiye ve sıbyân mektepleri küşadıyla etfâl-ı ahâlinin tahsil-i ilm ü kemâl eylemelerine hikmet ü ikdâm buyurulmakda olduğuna ve herkesin çocuklarını şurada burada ve mahallât aralarında beyhude serseri büyütmeüb vaktiyle mekteplere başlatmaları ferâiz-i hâliyeden bulunduğuna bnâen ol bâbda bâ irâde-i seniyyeittihâz olunan tedâbir iktizasınca bundan böyle her kim olur ise olsun ve kangı mahalde bulunur ise bulunsun herkes çocuklarını altı yaşlarına gelince behemehâl mektebe başlatmağa mecbûr olacaklardır. Bunlar için Meclis-i Maârif tarafından mahsûsan ta'yin olunan me'murlar vasıtasıyla dâima taharriyât-ı lâzime icrâ olunarak o misillü altı yaşlarına tecâvuz edüb de bilâ-özr mektebe verilmiyen çocukların mu'teberân-ı ahâli-i mahalle ve muhtarlar tarafından velilerine ihtârât-ı lâzime icrâ olunacaktır. Bu ihtârât te'sîr etmediği halde keyfiyet mahallât ve me'murlar tarafından meclis-i mezkûra bi'l-ihbâr o misillü çocukların velileri ta'zîr olunacaktır. Bir takım tekellüfât icrasına bahanesiyle

¹⁴² Okay, "Modern Developments in Children's Education And Creation of a New National Identity for Children in the Late Ottoman Empire", s. 20.

¹⁴³ Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 698.

¹⁴⁴ Kodaman, a.g.e., s. 11-12.

¹⁴⁵ Somel, a.g.m., s. 699.

çocuğu mektebdeb mahrûm etmek şer'an ve 'aklen tecviz olunamayacağında bundan böyle her kim olur ise olsun çocuklarını mektebe başlatmak için 'âdet hükmüne girmiş olan tekellüfât-ı zâidenin icrasına mecbûr olmayacaktır.¹⁴⁶

1869 yılı Osmanlı eğitim sistemi için büyük adımların atılmaya başladığı bir yıldır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Islahat Fermanı'nın getirdiklerinin sonucudur. Ayrıca bu nizamnamenin hazırlanmasında zamanın Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy'un da etkisi vardır. 1867'de Fransa hükümeti Victor Duruy'un hazırladığı bir nizamname taslağını Bab-ı Âli'ye iletmişti. Bu taslak üzerinde; Dadyan Artin Efendi, Recâizâde Ekrem Bey, Ebüzziyâ Tefvik Bey, Mehmed Mansur Efendi ve Dragon Cankov Efendi'nin de görüşleri alındıktan sonra Maarif Nazırı Saffet Paşa, Mekatib-i Askeriye Nazırı Sadullah Paşa ve Şura-yı Devlet Maarif Şubesi Reisi Kemal Ahmed Paşa'nın yaptıkları düzenlemeler ile birlikte bu nizamname ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hazırlanması için kurulan Şura-yı Devlet'e bağlı Maarif Dairesi'nin başı olan Sadullah Paşa önderliğinde kurulan heyetin çalışmalarının sonucunda 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Tanzimat sonrası eğitime örgütlü bir yön verme açısından bu Nizamname, Osmanlı eğitim tarihinin miladı olduğu söylenebilir. Nitekim bu tarihe kadar eğitim alanında yapılmak istenen yenilikler yüzeysel kalarak kalıcı bir başarı sağlamada yetersiz kalmış, Osmanlı eğitim sistemindeki bozulmaları önleyememiştir. Nizamname 198 maddelik beş bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölümde mekteplerin kısımları ve dereceleri, ikinci bölümde Maarif-i Umumiye Teşkilatı, üçüncü bölümde mekteplerin imtihan ve diploma usulleri, dördüncü bölümde muallimler, beşinci bölümde ise Maarif Teşkilatının mali yönü ele alınmıştır.¹⁴⁸

Bu nizamname, ilk kez vilayetlerde de bir maarif teşkilâtı kurulmasını öngörüyordu. İstanbul'da Meclis-i Kebir-i Maarif, İdarî ve İlmî olarak ayrıldığı iki dairesiyle maarif idaresinin merkezî yönlendirmesini sağlayacaktı. Vilayetlerde bir Meclis-i Maarif bulunacaktı. Bu nizamnamede, köylerde ve mahallelerde sıbyan mektebi, beş yüz evli kasabalarda rüştiye, bin evli kasabalarda idadî ve vilayet merkezlerinde sultaniye kurulması; bunların üstünde ise meslek ve ihtisas mektepleriyle Darülfünun'un yer alması öngörülmekteydi.¹⁴⁹ 1869 Nizamnamesindeki amaç, İmparatorluğun değişik din ve milliyete sahip unsurlarını, *Osmanlılık* ideali etrafında birleştirip kaynaştırmaktı. Farklı kökenlerden gelen bu çocuklar eğitim yoluyla büyük Osmanlı birliğinin kurulacağı tasarlanmakta idi. Eksiklikleri ve uygulama konusunda sıkıntı yaşansa da, bu düzenleme içte ve dışta beğeni uyandırarak, uzun süre Osmanlı eğitiminin temel kaynağı olma niteliğini üstlenmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, a.g.e., s. 87-88.

¹⁴⁷ Somel, a.g.m., 701-702.

¹⁴⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim", Halil İnalçık ve Günsel Renda (Haz.), **Osmanlı Uygurluğu**, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2002, s. 377.

¹⁴⁹ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi** içinde, 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 470.

¹⁵⁰ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s. 289.

Kanun-ı Esasi'nin (1876) eğitim tarihi açısından önemi büyüktür. Nitekim maddelerinden üçü eğitim ile ilgilidir. 15. maddedeki: "Emr-i tedarik serbesttir, muayyen olan kanuna tebaiyyet şartıyla her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur" hükmü yer alır. Anlamı, öğretim konusunu herkes özgürce yapabilir; ilgili kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşı genel ve özel eğitim yapmaya izinlidir. 16. madde ise Osmanlı ülkesinde bulunan çeşitli toplumların "Umur-ı itkadiyelerine müteallik olan usul-i talimiye'ye hanel getirilmeyecektir" ifadesi ise ülkedeki çeşitli dinsel inanışlardaki toplumların din ve inanışlarına ilişkin öğretim yöntemi ve biçimine dokunulmayacaktır. Aynı madde ülkedeki tüm mekteplerin Devletin denetiminde olduğunu da belirtir. 114. Madde ile: "Osmanlı efradının kaffesince, tahsil-i maarifin birinci mertebesi, mecburi olacak ve bunun derecat ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır" hükmü ile ilköğretim tüm Osmanlı halkı için zorunlu olduğunu belirtmektedir.¹⁵¹ Görülüyor ki eğitim konuları Kanunu-i Esasi'nin maddeleri olarak devletin görevleri arasına girerek Devlet eğitim alanında kalıcı ıslahatlar yaparak, eğitimdeki aksamaları kanun yoluyla güvence altına almak istemiştir. Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında peş peşe çıkardığı ferman ve düzenlemeler geri kalmışlığa çözüm bulunmaya ve yenedünya düzeni içinde yer edinmeye çalıştığını göstermektedir. Bu sebepten ötürü Osmanlı aydın ve devlet adamları eğitim alanında Osmanlı toplum yapısına uygun gelişmeleri takip ederek İmparatorlukta bozulmaların eğitim yoluyla önlemeye çalışmışlardır.

II. Abdülhamid devrinde Maarif Nezareti merkez teşkilatının yeniden düzenlenerek geliştirilmesi, yapılan ıslahatlarda realist bir yol izlendiği görülmektedir. 1869'da kurulan ve maarif reformları gerçekleştirmeyi üstlenen Maarif-i Umumiye Meclisi, 1877'ye kadar kendisinden beklenen faaliyetleri gerçekleştirememiştir. Meclisin bu başarısızlığına rağmen, rüşdiye okullarının açılmış, sıbyan okulları yeni eğitim sistemine uygun örgütlenmiştir. 1879 tarihinde II. Abdülhamid maarifçileri, Maarif Nezareti bünyesinde sıbyan ve rüşdiye okullarının her biri için ayrı daireler oluşturmuştur. Mekatib-i Sıbyaniye dairesi Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince İmparatorlukta ilköğretimi düzenlemek, yaymak, hocaları tayin etmek ve idari işlere bakmakla görevli idi. Mekatib-i Rüşdiye dairesi rüşdiyelerin ıslahı, programların yapılması ve öğretmenlerin teftişine bakıyordu. 1879'dan sonra hükümet her yeniliğe direnen sıbyan mekteplerini bir kenara bırakarak, yeni metotlarda eğitim yapan iptidai okullarını açması ve bunların çoğalmasında üzerine, Mekatib-i Sıbyaniye dairesi kaldırılarak yerine Mekatib-i İptidaiye dairesi kurmuştur.¹⁵²

1877-1909 devri eğitimde yapılan yeniliklere bakılacak olursa, eğitimde reform yapma girişimleri yöneticiler ve aydın kesim arasında yaygınlaşarak kısmen uygulamaya konulmuştur. Zira II. Abdülhamid devrinde eğitim hizmetleri İmparatorluğun her tarafına ulaştırılmaya çalışılmıştır. Devrin yöneticileri ve aydınları, İmparatorluğun varlığını devam ettirmesinin eğitim

¹⁵¹ Ömer Faruk Yelkenci, **Türk Modernleşmesinin Osmanlı Kökenleri: Sultan 2. Abdülhamit Dönemi Eğitim Konuları**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 72.

¹⁵² Kodaman, a.g.e., s. 36-37.

yoluyla olduğu fikrini benimsemiş ve savunmuşlardır. Dönemin çocuk dergilerinde fikirlerini beyan eden yazarlar çocuklara, İslamiyet'in de okumaya büyük önem verdiğini belirterek çocukları okumaya teşvik etmiştir. *Vasıta-i Terakki*¹⁵³ dergisinde “Çocuklarla Mütalaa” başlıklı yazı bilgiye verilen önemi göstermesi açısından önemlidir Yazıya göre, şu dünyada istenilecek bir hal daha var ise o da bilgili olmaktır. Bu da geceyi gündüze katarak çalışmakla olur. Yazıda çocuklara “Ey vatanın son ümitleri!” diye seslenilmektedir ve onlardan beklentiler şu cümleler ile anlatılmaktadır: “Vatanımızın koca koca memleketleri, yüksek yüksek hizmet ve memuriyetleri dört gözle sizin yetişmenizi bekliyor. Eğitiminiz yoluna bu kadar paralar, muhafazanıza ise nice nice canlar feda ediliyor. Sizden yalnız çalışıp çabalayarak fikri terbiye, genişlik ve çok akıllı olmanız isteniyor...” Yine yazıda ilmin dünya da ve ahirette insana en çok fayda veren şey olduğu, bu nedenle ilim öğrenmeyi her şeyden önce bilmek gerektiği ifade edilmekteydi. Bunun gerekçesini şu şekilde açıklamaktaydı:

...Çünkü Allah'ın sıfatlarının kaç ve neler olduğunu ilmihalimizden okuyup öğrendik. Bu sıfatlar bizi yoktan var eden yaradanımızın sıfatları değil mi? Bunların birincisi hayat, ikincisi ilim. Bakınız ilim hayata nispetle ikinci mertebede kalıyor, ikinci bir hayat oluyor. Cenab-ı Hak'ın ahlaki ile ahlaklanmamızı yine bize Cenab-ı Hak öğretiyor. Öyleyse ilim ile ahlaklanmalıyız...”¹⁵⁴

Tanzimat ile başlayan değişim Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Meşrutiyet ile devlet ve toplumun her alanı için köklü değişim ve gelişmeler yapılması arzulanmıştır. Yapılması arzulanan bu değişimin içinde çocuklar da yer almaktaydı. 1908-1913 arasında kısmen ve 1913-1918 yıllarında tamamen ülke iradesine hakim olan İttihat ve Terakki'nin istekleri doğrultusunda düzenlemelere yapılmış, özellikle Balkan Savaşlarından sonra *milli bir nesil* oluşturulmaya çalışılmıştır. 6 Ekim 1913'te kabul edilen Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı (İlk Öğrenim Geçici Yasası) ile ders programlarında, sistemde ve idari yapılanmada değişikliklere gidilerek eğitimde millileşme yolu açılır. Öncelikle ilkokullarda Türkçe öğreniminin zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca yeni yönetim, okullarda okutulmak üzere yeni kitaplar yazdırır.¹⁵⁵ Türkçe öğreniminin zorunlu hale getirilmesi bu amaca yönelik yeni kitapların yazılması İttihat ve Terakki'nin Türkçülük ve milliyetçilik duygularını ön plana çıkarmak için bir alt yapı oluşturmaya çalıştığını gösterir. Nitekim imparatorluk dağılma ve bir kargaşa döneminden geçmekte idi. Kurtuluş ancak eğitim ile mümkün olabilirdi. Bu sebepten ötürü yetişen nesle birlik ve beraberlik duyguları aşılanmaya çalışılmıştır. Bu seferberlik kendini dönemin çocuk dergilerinde de gösterir.

¹⁵³ 16 Nisan 1298/ 10 Cemaziyelahir 1299/ 1882 de yayın hayatına başlayan 15 günde bir yayımlanan *Vasıta-i Terakki* dergisi, mekteplilere yönelik bir dergi olmuştur. Dergi 4 sayı halinde yayınlanıp 1882 de yayın hayatına son vermiştir. Derginin yazıları Fahri, İhsan ve İsmail adlı yazarlarca yazılmıştır. Dergi yayımlanmasının amacı olarak genç okuyuculara, gençlere maddi- manevi ve eğitim alanlarında ilerlemeleri için dergi neşr edilmiştir diye açıklar. Dergi de mektebe giden çocuklara hesap, coğrafya ve okula devam etmeleri yönünde eğitici ve bilgilendirici yazılar yazılmıştır. İlk sayısı 16 Nisan 1298/ 28 Nisan 1882 tarihinde yayınlanan dergi on beş günde bir yayınlanmıştır. *Vasıta-i Terakki*, 1, s. 1. Cüneyd Okay, **Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900**, s. 147.

¹⁵⁴ Fahri, İhsan ve İsmail, “Çocuklarla Mütalaa”, **Vasıta-i Terakki**, 1, 10 Cemaziyelahir 1299 (28 Nisan 1882), s. 5.

¹⁵⁵ Cüneyd Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", **Osmanlı Ansiklopedisi** içinde, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 489.

Gazete ve dergiler çocuklara okul sevgisini aşlamaya çalışarak geleceğin eğitim yoluyla kurtarılacağını savunmuştur. *Türk Yavrusu*¹⁵⁶ dergisi genç okuyuculara Mehmed Emin'in "İmtihan" adlı didaktik şiiri ile okulun önemi dile getirmiştir:

Bana hocam derdi ki ey sevgili çocuğum!
Sana gülen bu hayat sade oyun değildir.
Zaman tembel olanı bir gün yere eğiltir.
Şu dünyada her şeyi sen kendinden bil ki, um
Çalışırsan istikbal sana nurlar serpecek
Mağrur tali gelerek ayağımı öpecek
İşte o Gün...

Evet bu gün bizim büyük imtihan!..
Bugün benim altun olan emeğime mahk eder
Pek zahmetle ektiğimi biçme vakti demektir.
Ben bu günün rüyasıyla, ümidiyle yaşadım
Sıkıntılı geceleri bunlar ile okşadım
Kırlangıçlı baharların türüsüne dalmadım.
Şu sevimli mektebimden bir gün geri kalmadım
İşte o gün...

Evet bu gün bizim büyük imtihan!..
Bugün benim bildiğim şey bir hak gibi istenir
Aileme olan borcum bir parçacık ödenir
Ya sorulan suallere cevap vermez kalırsam
Ev halkına hangi yüzle bakarım ben bu akşam?
Bir insanı hayatından memnun eden hayadır
Alnın yerde gezmektense yaşamamak evladır
Bildiğimi demekten korkmak niçin? Cesaret!..
Cevaplarım su gibi gürül gürül akmalı!
Mümeyyizler bir bülbül dinler gibi bakmalı!..
_ Evet, evet efendim!.. Edebiyat, fen, hikmet!..
İyi şeyler öğrendim her taraftan sor gez
Cevaplarım hazırdır, hatta beni yürü gez.¹⁵⁷

Aynı derginin ikinci sayısında yer alan başyazarı Gündüz Alp tarafından kaleme alınan "Mekteplerimiz Ne Halde?" başlıklı yazıda dönemin eğitim sistemindeki eksikler irdelemiştir. Yazıda, gerek resmi okulların gerekse özel okulların dönemin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu belirtilmekteydi. Bunu eğitim sisteminin sürekli bir yenileşme içinden geçmesine ve bir zemine oturtulamamasına bağlaması dikkat çekicidir:

Aydın olsun olmasın bütün milletlerin mevcut ihtiyaçları ve ıslah çarelerinin ehemmiyetine münasip bir ciddiyetle düşünüldüğü şu zamanda maarif ve mektepler hakkında bir kaç söz

¹⁵⁶ 26 Eylül 1329/ 9 Ekim 1913 yılında 2 sayı halinde çıkan *Türk Yavrusu*, adında *Türk* geçen ilk çocuk gazetesidir. Gazete çıkış amacını ilk sayısının birinci sayfasında "Mekteplilerin tenevvür-ü fikriyatına hadim her hafta Perşembe günleri neşr olunur. Küçük Türk risale-i musavveresidir." denilerek ifade edilmiştir. Mekteplilerin fikirlerinin aydınlatılması, ziraat, ticaret, edebiyat, sanat, iktisadın gelişmesine yardımcı olarak içeriğini eğlenceli bir şekilde vatan evlatlarının istifadesine sunmak olarak belirtmiştir. Gazetenin başyazarı Gündüz Alp'tir. Gazete *milliyetçilik* ve *çalışmak* gibi değerleri çocuklara aşlamak için sık sık telkin etmesi açısından önemlidir. *Türk Yavrusu*, 1, s. 1. Cüneyd Okay, "Meşrutiyet Devrinde Savaş ve Çocuk", s. 490.

¹⁵⁷ Mehmet Emin Yurdakul, "İmtihan", *Türk Yavrusu*, 1, 26 Eylül 1329 (9 Ekim 1913), s. 2.

söylemek isterim. Sözlerimin hiçbir taraftan tenkit edileceğini zannetmeyerek iddia edebilirim ki hususiler şöyle dursun resmi mektepler bile milletimizin ihtiyaçlarını, arzu ve emelimizin yüzde birini olsun karşılayabilecek halde olmayıp, karşılamıyor da. Henüz bir inkılâp ve tecrübe devri geçiyor. Temenni ederiz ki bu durum uzun sürmeyerik bir an evvel beklenen tarzda ıslah edilip garbın ışık hızıyla aldığı yolu örnek alarak zavallı Türk yavrularını da ilerlemeye ve aydınlanmaya sevk etmeliyiz.

Gündüz Alp, özellikle özel okulların sadece parayı önemseyip eğitimi önemsememesini tenkit etmektedir. Bu okulların bir ticarethaneye dönüşünü şu cümleleri ile eleştirmektedir: “Bütün manasıyla bir mektep, bir ilim ve irfan ocağı değil birer ticarethanedir. Buna hususi mekteplerin ilgilileri darılsa bile doğru söze olan aşkıma binaneyn bizi mağdur görürler. Çünkü bir şahsın değil milletin ve vatanın kaderi ve gençliği düşünülüyor.” Yazar özel okulların asıl amacının vatanın, milletin ve gençlerin geleceğini daha iyi şartlarda sağlaması yolunda adımlar atılıp bir an önce özel okulların bu amaçlar doğrultusunda eğitim politikalarını şekillendirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Özel okulların eksikliğini şu şekilde ifade etmektedir: “Hususi mekteplerin en büyük kabahatlerinden biri mümkün olduğu kadar talebeye hoş görünmek, her ne suretle olursa olsun talebeyi elden kaçırmama politikasıdır. Eğitimde ciddiyet, idare nizamında bozulma olsa dahi bu böyledir değişmez.”

Yazarın vurguladığı diğer bir husus da sık sık değişen muallimler meselesidir: “Az maaşla veya fahri muallim bulmak için ilim, irfan, rüsüh-ı kabiliyet katiyen nazar-ı itibar alınmıyor ve böyle olduğu için haftada veya ayda bir muallim değiştiriliyor. Talebelerden hiçbir suretle istifade edilmiyor...”¹⁵⁸

Görülmektedir ki Gündüz Alp Türk eğitim sistemindeki aksamaları kaleme alarak dönemin okullarının ihtiyaçları karşılamadığını tespit etmiştir. Bu yaşanan karmaşayı da eğitim sisteminin bir yenilenme ve devrim sürecinden geçmesine bağlamıştır. Eğitim sistemindeki bu bozulmaların bir an önce giderilmesi gerektiği, özel okulların da sadece parayı düşünen bir ticarethane olmasının önüne geçilmesi gerektiği yönünde dönemin eğitim yapısında ki çarpıklığa vurgu yapmıştır. Vatanın kaderinin gençlerin elinde olduğunu ifade eden yazar, batıdaki gelişmelerin örnek alınması gerektiğini belirtmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde her alanda görülen bozulmalar kendini eğitim alanında da göstermiştir. Dönemin eğitim politikaları aydın ve yazarlarca eleştiriye uğramış, yaşanan aksaklıklar için çözüm önerileri sunulmuştur. Yazarlar ülkenin içinde bulunduğu bu kötü gidişatın ancak eğitim yoluyla düzeleceğini belirten yazılar kaleme almışlar ve bu yazılarda çocuklara okumanın önemine vurgu yapmışlardır.

Vasıta-i Terakki dergisinde “Gayret” başlıklı yazıya göre öncelikle bir insanın işe başlamadan önce bir amacı olmalı, istek ve amacı olduktan sonra da o işi sürdürmek için sebat etmesi gerekir:

¹⁵⁸ Gündüz Alp, “Mekteplerimiz Ne Halde?”, *Türk Yavrusu*, 2, 3 Teşrin evvel 1329 (1913), s. 11.

...Okula devam eden çocuğun devamındaki esas nokta tahsildir. Okulların her sene sonu icra edilen imtihanları çocukların eğitimi yoluna koyulmuş bir ölçüdür. Tahsil yolunda bulunan bir çocuk okula devamında çok az bir kusur dahi yapmamalıdır. Okula devamsızlık yaparsa dersleri aksar, konuları takip edemez. *Nasıl olsa arkadaşlarımdan öğrenirim* deyip haylazlık yaparsa eğitim amacından çıkmış olur, düzen kalmaz ve daha telafisi mümkün olmaz. Çocuk artık derslerden zevk almayacağı için imtihan sıkıntısını da boş verir, arkadaşlarının ağzında tembelliği gezmeye başlar ki haberi bile olmaz. Okula devam eden çocuk ise bütün sene okulun derslerini takip ettiğinden öğrendiklerini muhafaza ederek, gayretlerini günden güne arttırarak sonucundan emin olacağı imtihanlarla mükafatını görecektir.

Aynı yazının devamında çocukların düzenli bir şekilde okula devam etmeli, *haylazlık* denen kötü huya kapılmamalı, bir de o arada imtihan telaşına düşüp hangi derslerine bakacaklarını şaşırılmamak için günü gününe ders çalışmasını vurgulanmaktadır. Eğer çocuk düzenli ders çalışmazsa: “İmtihan gününde *hangi derse bakayım* sevdasına düşerler. Artık çalışmak için vakit geçmiş olduğundan dersler artık zihinlerine girmez olur” ifadesiyle çocukların derslerini aksatmayıp, düzenli bir şekilde takip etmelerini, çok çalışmaları gerektiğini öğütlemiştir. Özetle okula devam eden, derslerini kaçırmayan, yılsonu sınavlarını başaranlar bir üst sınıfta gelecek sene eğitimlerine devam ederler. Fakat bunları yapmayanlar o yılı kaybettikleri gibi ileriki yıllara da devam edemeyecekler ve oldukça mahçup olup, pişmanlık duyacaklardır. Yazının devamında çocuklara “İlim ve maarif yoluna geri kalmamak için mümkün olduğu kadar az uyuyup çok ders çalışmaya gayret ve önem vermeliyiz” diyerek ders çalışmanın ve düzenli okula gitmenin önemini aşılama istemiştir.¹⁵⁹

Meşrutiyet hareketinden ve Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşamış olduğu sıkıntılar dolayısıyla fikir adamları ve aydınlar yeni bir arayışa yönelerek milli bir nesil oluşturma düşüncesine bürünmüşlerdir. Bu sebeple fikirlerini dergi ve gazetelerde ifade ederek özellikle çocuklara vatan sevgisi aşılama yönünde yazılar kaleme almışlardır. 1919 tarihinde yayın hayatına başlayan *Lâne*¹⁶⁰ dergisinin ilk sayısında “Vatan” adlı şiir memleket sevgisini anlatmaktadır:

Vatan! Sen büyüksün... Vatan sen güzel..
Bu can feda olsun, senin yolunda...
Varlık içinde yok sana bir bedel
Hilal sağ yanında, yıldız solunda.
Gencim, ateşliyim, kavi kolluyum,
Vatan hiç üzülme, ben Türk oğluyum!

¹⁵⁹ Fahri, İhsan ve İsmail, “Gayret”, **Vasıta-i Terakki**, 1, 10 Cemaziyelahir 1299 (28 Nisan 1882), s. 6-7.

¹⁶⁰ 18 Kanuni evvel 1335/1919 yılında yayın hayatına başlayan ve 3 sayı halinde yayınlanıp 1920 yılında kapanan *Lâne* dergisi,ERCÜMET EKREM tarafından yayın hayatına başlamıştır. Dergi çıkış amacını ilk sayısında “Türk çocuklarına mahsus, şimdilik on beş günde bir çıkar. Edebi, ahlaki, fenni mecmuadır” ifadesi ile açıklamıştır. Çocukları ahlak ve terbiye yönünden geliştirmek amacıyla çeşitli hikaye, roman ve yazılar yayınlamıştır. Dergi resimli olup her sayısında romanlar belli kısımlar halinde yayınlamıştır. *Lâne*, s. 1. *Lâne*’nin kelime anlamı *yuva* demektir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Sami Güneyçal (Haz.), 29. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 542. Aliye Nur Ercan ve Şerife Akpınar, “Eski Harfli Çocuk Dergilerinden ‘Lane’”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9 (44), s. 66.

Sisler dağılıyor, karlar eriyor,
Bahar gelmek üzre, çiçek açsana
Toplar ak dumandan duvak seriyor,
Vatan küllerini ona saçsana
Gencim, yüreğimde ateş doluyum,
Vatan sana kurban bir Türk oğluyum!

Vatan! Sensin ancak aslan kafesi
Gökler, şehitlerin mavi tahtıdır.
Dağlar, gazilerin yeşil türbesi
Deniz, evladının coşkun bahtıdır
Gencim, kuvvetliyim, Rabbin kuluyum,
Vatan, Güven bana, ben Türk oğluyum!¹⁶¹

Osmanlı aydın ve halk arasında eğitim bütün önemiyle kavranmış ve Devletin bu son dönemlerindeki bozulmaların eğitim yoluyla önleneceği düşünülerek eğitim alanında çeşitli yenilikler yapılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik, ulusçuluk gibi fikir hareketleri Osmanlı'yı da etkisi altına almakta gecikmemiş, Osmanlı'nın yönetimi altındaki topraklarda çeşitli fikir akımlarının doğmasına neden olmuştur. Osmanlı devlet adamları ve aydınlar, imparatorluktaki bu bozulmaları ve geri kalmışlığı eğitilmiş bir nesil yetiştirerek önleme yoluna gitmiştir. Ancak eğitim alanında sürekli yapılan yenilikler ve değişiklikler eğitim politikasını bir düzene oturtamamış, üstelik yeni eğitim kurumları ile eskiler arasında fikir ve görüş ayrılıkları yaşanarak çatışmalara sahne olmuştur. Bu kargaşa devletin yıkılmasına kadar devam etmiş, alınan önlem ve ıslahatlar ihtiyaçlara cevap verememiştir.

2.1. Amin Alayı

Osmanlı toplumunda çocukların okula başlaması aile içinde tatlı bir hazırlığa sebebiyet vermekteydi. Çocuk mektebe başlama yaşına ulaştığında okula başlaması bir merasim havasına bürünürdü. Çocukların eğitiminde ilk aşama olan amin alayı, mektebe ilk başlama zamanı olarak ilkbahar veya sonbaharda ve genellikle perşembe günü yapılırdı.¹⁶² Dört yaş dört ay dört gün¹⁶³ veya beş yıl beş ay beş gün gibi kalıplaşmış yaşlara ulaşan çocukların mektebe gitmeleri münasebetiyle yapılan merasime *amin alayı*, *bed-i besmele cemiyeti*, *dua cemiyeti*¹⁶⁴ gibi isimler verilmiştir. Amin Alayı ya da Bed-i Besmele Cemiyeti adı verilen çocuğun okula başlama töreni, Anadolu ya da İstanbul ailelerinde varlık durumuna göre tertiplenirdi. Ailenin durumu bu töreni gerçekleştirmekte yetersiz ise çocuğu babası yahut anası tarafından en yakın mektebe götürülür, hocanın eli öptürülüp okutulmasına itina olunması rica edilirdi. Eğer çocuk orta halli bir aileden geliyorsa giydirilip kuşatılır, erkek ise fesine, kız ise saçlarına elmas, inci gibi müzeyyenat,

¹⁶¹ Aka Gündüz, "Vatan", *Lâne*, 1, 18 Kanuni evvel 1335 (1919), s. 8.

¹⁶² Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 58.

¹⁶³ Ş. Pınar Yavuztürk Özyalvaç, "Mektebe İlk Merhaba: Sıbyan Mektepleri", Haşim Şahin ve Nurdan Şafak (Ed.), *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Dem Yayınları, İstanbul, 2012, s. 108.

¹⁶⁴ Mustafa Uzun, "Mektep", *DİA* içinde, 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 10.

boynuna da kılâptanlı bir cüz kesesi takılır yakın akrabasıyla birlikte mektebe gidilir, çocuk derse başlattırılıp hocaya dua ettirildikten sonra mektepteki çocuklara, birer, ikişer kuruş ve hoca ile kalfaya da uçlarına birkaç mecediye ile bir mendil verilirdi. Zengin ve kibar bir ailenin çocuğu ise mektebe başlayacağı zaman gideceği mektebin hocasına haber gönderilir, hoca tarafından da talebeye “Yarın âmin var. Güzelce giyinin de öyle gelin” emri verilirdi.¹⁶⁵

Çocuk mektebe başlamadan çarşıya gidilip alışveriş yapılır; yeni elbiseler, gıcır gıcır potinler alınır, altınlı, nazarlıklı fesler takılır, yan tarafına sırmalı cüz keseleri asılırdı. Çocuğa iki kat elbise yaptırılır. Birincisi her gün giydiklerinin daha değerli olan, diğeri cemiyet günü giyilen çok kıymetli ve müzeyyen bir elbisedir. Çocuk amin alayı yapılmadan bir kaç gün önce güzelce giydirilir ve akrabalarına el öpmeye götürülürdü. Amin alayı yapılmadan bir gün önce çocuğun başlayacağı mektebin hocasına haber verilir ve çocuk hamama götürülüp yıkanır.¹⁶⁶ Mektep günü gelmeden çocuk, zihni açık, dersi iyi olsun diye mübarek mekanları ziyaret ederdi. İstanbul’da genellikle Eyüp Sultan ve Beşiktaş civarında Yahya Efendi gibi mübarek zatların türbelerine götürülür, dua edilirdi.¹⁶⁷ Eğitim hayatına yeni başlayan çocuğun bunlardan birine giderek bilgili bir insan olması, cehaletten kurtulması için dua edilirdi.

Amin alayı yapılacağı gün mektepte de hazırlıklar olur, amin alayı için çocuklar yeni ve güzel kıyafetlerini giyer, o gün talebeler cüzlerini ve cüz keselerini getirmezler, amin alayından sonra mektep de paydos edilirdi. İlahiciler ve aminciler bir gün öncesinden başlarında kalfa ile birlikte prova yapar, amin günü mektepten ilahici başı en önde olarak üçer üçer çıkarlardı. Aminciler ise ikişer ikişer dizilir, birbirlerinin ellerini tutarak ilahicilerin arkasından yürürlerdi. Mektebe başlayacak olan çocuğun evinin önünde ilahiciler dualar okurdu. Ardından hoca ve Şeyh Efendi dua eder, çocuklar üç defa amin derdi. Hoca efendi ile çocuk birlikte Besmele-i Şerifi okuduktan sonra yine beraberce *Rabbi yesir velâ tuassir*, *Rabbi temmim bilhayır* derler, üç defa da *Rabbi zinden ilmen* dedikten sonra besmele ile elifba cüzünü okumaya başlar. İlk sahife bittikten sonra hoca efendi *Rabbim ilm-ü kabzını müzdat* dediğinde halife efendinin hatırlatmasıyla çocukların hepsi yüksek sesle *Amîn!* derler. Sonra odada bulunan iki hafız tarafından *Kur’an-ı Kerim*’den uygun âyetler ile bir aşr-ı şerif okunduktan sonra hoca efendi ve tüm hazır bulunanlar ellerini kaldırarak anlamlı bir dua ederler. Bu dua sırasındaki aralıklarda çocuklar verilen işaret üzerine yüksek sesle *Amîn!* derler. Ardından dua ve merasim son bulur.¹⁶⁸ Ailenin durumuna göre hoca, kalfası ve ilahi okuyan bir kaç öğrenci mahalleden alaya katılanlarla birlikte evin selamlığına alınarak oturtulurdu. Rahlenin başına geçen hoca, çocuğu karşısına alır,¹⁶⁹ Euzü Besmele çekerek

¹⁶⁵ Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, 1, s. 91-92.

¹⁶⁶ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 58-59.

¹⁶⁷ Hanım Göktaş, "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi: Amin Alayı ve Bed-i Besmele", Osman Köse (Ed.), **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk** içinde, 2, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, s. 1319.

¹⁶⁸ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 60.

¹⁶⁹ Uzun, a.g.m., s. 10.

Ya Rabbi kolaylaştır, güçleştirme, ya Rabbi okumamı hayır ile bitir anlamına gelen *Rabbiyesir velatüassir rabbi temim bilhayir* duasını okurken her kelimeyi çocuğa tekrar ettirirdi. Çoğu zaman ise yalnızca *elif* gösterilerek ders bitirilir, yine *Ya Rabbi ilmimi, aklımı ve anlayışımı arttır* mealindeki *Rabbi zidni aklen ve ilmen ve fehmen* cümlesi çocuğa söylettirilerek derse son verilirdi.¹⁷⁰ 1870'li yıllarda Ahmet Rasim mahalle mektebine başladığı döneme ilişkin hatıralarını şu şekilde anlatır:

... Bir kaç gün sonra, sandıkta bulunan bayramlık elbiselerim çıkarıldı. Annem beni giydirdi. Değerli bir şalı üzerimden çapraz geçirip belime bağladı. Bayramdan bayrama giydiğim fesimi başıma koydu... Gidiyoruz. Annemin akrabalarının konaklarına... Cicibabama, cicianneme, el etek öpmeye... Konağa varmıştık. Cici annemin yani büyük annemin odasına girdik... Büyük annem ağlıyordu. "Çok şükür yetiştirene" diyerek gözyaşlarının içinde beni sımsıkı göğsüne bastırıyordu. Bir ara karşısında duran anneme sordu:

_Ne zaman?

_Emir buyurulursa, bu perşembe günü...

... Anneciğim, bohça ve paketleri açtı. Hiç unutmam. Birinden koyu kahverengi elbiselerimi çıkardı. Yeni bir gömlek, üstüne ipekli bir mintan, yine beyaz, sakız gibi çoraplar... Yepyeni koloş potin... Hele fes hiç görmediğim bir festi... Büyücek, tam takım bir nazarlık... Beni doğruca arabaya götürdüler. Araba da doğruca konağa gitti. Biz varır varmaz okul dağılmıştı. Meğer bizim okul "Tezgaççılar" okulunun ilahici takımını tutmuş. Büyükbabam öyle istemiş...

O an kendimi midilli merkebinin üzerinde buldum... Bir baktım, bir daha baktım ki bizim evin önündeyiz. İlahiciler Kadfeteullah okudular. Her durakta topluca 'amin' sesleri... Bu yürüyüş bizi okulun kapısına kadar götürdü. Sonra Başağa, beni indirdi. Bir elimden kendisi, bir elimden de okul kalfası tutarak yukarı çıkardılar. Doğruca hocanın makamına götürdüler.

Minderim konmuştu. Hoca, resmi bir kıyafeteydi. Elini öptüm karşısına diz çöküp oturdum. Başağa, elifba cüzümü açtı. Hoca, bir Besmele-i Şerif çektikten sonra ilk dersimi verdi:

_Elif. Sonra tekrar etmemi söyledi. Ben de:

_Elif, dedim...¹⁷¹

1889'da beş yaşındayken mektebe başlayan Yahya Kemal ise yaşadığı heyecanı şu şekilde anlatmıştır:

Bir sabah İshakıyye Mahallesi'nde karağaçların altındaki konağımızın önünde el ele vermiş kız ve erkek mektep çocukları, sarıklı hocaların önünde ilahiler söyleyerek göründüler. Her amin sonunda cumhurlu bir amin gulgulesi işitiliyor ve ilahiler tekrar başlıyordu. Selamlıkta, minderlere sıra ile komşulardan eşraftan, hacı ve hocalardan birçok misafir dizilmişti. Şerbetler ve kahveler dağıtılıyordu... Kolumdan tuttular; köşede oturan hoca Gani Efendi'nin önünde diz çöktürdüler. Gani Efendi benim için alınan yaldızlı, eski usul Elifba kitabını açtı. Şahadet parmağımla Elifba'dan ilk harfleri tekrar ettirdi. Sonra şekere bulanmış bir parça mürekkep yalattı. Dua edildi. Babam, "eti senin, kemiği benim" mukaddimesiyle beni hocaya emanet ettiğini söyledi. Evin bahçesinde ve sokaklarda ilahiler tekrar başladı... Bütün çocuklara külahlarla şeker ve birer gün harçlığı verilmişti...¹⁷²

¹⁷⁰ Özyalvaç, a.g.m., s. 112.

¹⁷¹ Mehmet Nuri Yardım, *Tanzimat'tan Günümüze Edebiyatçıların Çocukluk Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 53-55.

¹⁷² Beyatlı, a.g.e., s. 23-24.

İlahiler daha çok Yunus Emre ve Niyazi'den seçilmekle beraber başka şairlerin de şiirlerinin okunduğu görülmüştür.¹⁷³ Tanzimat'tan sonra da ilahilerin yerini harp şarkıları ve halk şarkısı mahiyetindeki “Sivastapol önünde yatan gemiler, Atar nizam topunu yer gök iniler, Ey gaziler yol göründü yine garip serime” manzumeler almıştır. II. Abdülhamid döneminde ise bu tür parçalar da yasaklanarak sonu *Padişahım çok yaşa* ile biten manzumeler okunmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde Amin Alayının dua kısmında *Ey şehriyar-ı pür kerem, Ey padişah-ı muhterem, Tahtında ol daim hurrem, Ey Padişah-ı muhterem.* şeklinde padişah için dua edilirdi.¹⁷⁴ Görüldüğü üzere dönemin şartları ve padişah değiştiğçe Amin Alayında yapılan uygulamalar da ve söylenen manzumeler de değişikliğe uğramıştır.

2.2. Sıbyan Mektebi

İlköğretim kurumu olan sıbyan okullarına; mekteb-i sıbyan, darü's sıbyan, muallimhane, mektephane, darü'l ilim, taş mektep¹⁷⁵ gibi farklı isimler verilmiştir. Nitekim resmi evraklarda, sıbyan mektebi olarak geçen bu okullar, nadiren de mahalle mektebi, mahallat mektebi¹⁷⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Sıbyan okullarının varlığı İslam'ın ilk yıllarına kadar dayanmaktadır. Belli bir yönetmeliği ve programı olmayan bu okullar ezbere dayalı, karma olabildiği gibi sadece kız ya da erkek çocuklara özel olabilmekteydi.¹⁷⁷ Bu mektepler Selçuklulardan Osmanlı Devleti'ne kadar hizmet vererek gelişim göstermiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından kendi adını taşıyan camiinin yanına sıbyan mektebi yaptırılmayı ihmal etmemiştir. Osmanlı tarihinde ilk organize sıbyan mektebi budur.¹⁷⁸ Eğitim süreleri 3 veya 4 yıl kadardı.¹⁷⁹ Sıbyan mektepleri, Şeyhülislama bağlı olup, 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocuklarına eğitim vermekteydi. Bir külliyyede ya da ayrı olarak bir mahalle veya köyde bulunan bu okullar, çocuklara *Kur'an* okutmak, namaz usulleri ve namaz dualarını öğretmek, birazda yazı yazdırmak gibi bu amaçlarlar doğrultusunda kurulmuştur. Buradaki yazı, kaligrafidir. Buna mukabil Türkçe, hesap, coğrafya, tarih gibi derslerin ve bilgilerin bu mekteplerde öğretilmediği bilinmektedir.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde, hemen her cami ve mescid bitişiğinde veya yakınında yüksek kubbeli tavanları olan tek odalı mektepler inşa edildiği gibi, hayırseverlerce de mektepler yaptırılmış,

---

¹⁷³ Ali Birinci, "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mekteb İlahileri", **2. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi, Ankara, 1982, s. 46.

¹⁷⁴ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 1, s. 93.

¹⁷⁵ Onur, a.g.e., s. 121.

¹⁷⁶ Birinci, a.g.m., s. 37.

¹⁷⁷ Yasemin Tümer Erdem, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s. 97.

¹⁷⁸ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 1, s. 82.

¹⁷⁹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M. Ö. 1000-M. S. 2010**, Pegem Yayınları, Ankara, 2010, s. 89.

¹⁸⁰ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 1, s. 82-86.

bunların hizmetlerini devam ettirebilmeleri için gelir kaynakları vakf edilmiştir.¹⁸¹ Mektepler, mahallelerde bağımsız olarak inşa edildikleri gibi bir külliye yapı birimleri arasında da bulunabilmekteydi. Külliye'nin bir dış köşesinde yer alan mekteplerin oyun alanı olarak kullanılan avluları ve sokağa açılan özel girişleri bulunmaktaydı.¹⁸²

Sıbyan okullarında kız ve erkek çocuklar ayrı yerlerde otururdu. Çocuklar yere, sıraların veya evden getirdikleri rahlelerin önüne ve minderlerin üzerine otururlardı. Mahalle mekteplerinde ders verenler imamlardır. Bunlara Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde hoca, son devirlerinde muallim ismi verilmiştir. Mekteplerde hocaların yardımcısı olarak bir kalfa ile hizmetli vazifesini yapan bevvab bulunurdu. Mekteplerin büyüklüğüne göre kalfa ve hoca sayılarının arttığı görülmektedir. Bu durumda kalfaların birine Baş Kalfa denir, hocalar da muallim-i evvel ve muallim-i sâni olarak isimlendirilirdi.¹⁸³ Mekteplerde ders süresi sabah başlar, ikindiye kadar sürer, ayrıca tenefüs de yoktu, tek ders arası öğle ezanında verilirdi. Bu süre zarfında yemek yenir, namaz kılınırdı. Tenefüse ihtiyaç duyulmamasının nedeni, derslerde çocuklarla özel olarak ilgilenilmesiydi. Öğrenciler için okula başlamanın belli bir dönemi yoktu, yılın herhangi bir gününde okula başlanabilmekteydi. Buna bağlı olarak farklı düzeydeki öğrenciler aynı derslikte bulunur, hoca bir kısım öğrenci ile ilgilenirken diğerleri serbest kalırdı. Öğrenci ses yapmamak kaydı ile isterse ders çalışır, yazı yazar ya da hiçbir şey yapmadan otururdu.¹⁸⁴

Okul binası büyük bir odadan ibaretti. Çocuklar dersliklere ayakkabılarını çıkararak girerlerdi. Odanın bir ucunda öğretmenin kürsüsü, iki yanına koyduğu bastonu ve sopaları dururdu. Hoca, bir köşede duran uzun sopayla bağdaş kurduğu yerden ayağa kalkmadan yaramazlık eden çocukların kafalarına vurabilir¹⁸⁵ ve *yerinde rahat dur, uslu otur* diye tembih ederdi. Çocuklardan biri dışarı çıkmak isterse bir başkasının aynı zamanda gitmesini önlemek için, kapı yanında asılı olan ve bir tarafında *gitti*, diğer tarafında *geldi* yazılmış ufakça bir levhanın giderken *gitti* dönünce *geldi* yazılı tarafı çevrilirdi.¹⁸⁶

Anne babalar çocuklarına ders verecek hocaya teslim ederken elini öptürür, *eti senin kemiği benim* derlerdi. Bu sözden de anlaşıldığı gibi dayak eğitim de bir araç olarak görülmüştür. Cezada en çok kullanılan usul falakadır. Falakada erkeklerin ayakları sıkıştırılır ve hoca kızılılık ya da fındık değneği ile tabanlarına vururken kızların da ellerine vurularak cezalandırma yapılırdı.¹⁸⁷

---

¹⁸¹ Birinci, a.g.m., s. 37.

¹⁸² Özyalvaç, a.g.m., s. 100.

¹⁸³ Birinci, a.g.m., s. 38.

¹⁸⁴ Özyalvaç, a.g.m., s. 114-115.

¹⁸⁵ Lewis, a.g.e., s. 99.

¹⁸⁶ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 62.

¹⁸⁷ Akyüz, a.g.e., s. 90.

Ayrıca kulağı çekmek, şamarlamak da sıbyan mekteplerinde görülen diğer cezalandırma yöntemlerindendi.¹⁸⁸ 1849 yılında İstanbul Fatih'te dünyaya gelen Muallim Naci (asıl adı Ömer), altı yaşına gelince Fatih'te, Feyziye Mektebi denilen okula verilmiştir. Bir müddet okula devam eden Ömer sonraları okula karşı bir soğukluk duyar ve hocadan korkmaya başlar. Hocanın önündeki iki üç arşın uzunluğundaki sopalar ve başı ucundaki kayışlı falakalar gözünün önünden gitmez olur. Mektebin bu atmosferi küçük Ömer'i okumaktan nefret ettirir. Bir gün falakadan o da nasibini alır. O, falakaya yatırılışını şöyle anlatmaktadır: “Hoca efendi beni takriben üç sene zarfında iki defa falakaya koşturdu. Ayaklarıma üçer değnek vurdu. Vurduğu yerde gül bittiğini görmedim, fakat hiç şüphe etmem ki hicâb ve ıztırabdan çehrem gül-gün olmuştur.”¹⁸⁹

1889'da Sultan Murat Cami'sinin yanında bulunan Yeni Mektep'te okula başlayan Yahya Kemal okulda hocaların, yaramazlık yapan öğrencileri cezalandırmalarını anılarında şöyle anlatmıştır:

Sınıfta çocuklar sallanarak Amme Cüz'ü'nü yeknesak bir teganni ile okurlardı. Hoca hazırken kulakları yırtan, gulguleli bir çalışmadır giderdi. Bazen Gani Efendi hiddetlenir, çocuklardan birini falakaya yatırır, o zaman gürültü durur, tıss ses olmazdı. Falaka fasılları merhametsizce olurdu. Falaka azami ceza idi. Tırnakla kulak bükme her dakika tatbik edilen bir usuldü. Galip Efendi'nin şahadet parmağı mütekallisti. Küçük parmağının tırnağını mahsus uzatırdı. Bu parmağıyla çocukların kulaklarını kanatırcasına çekerdi. Nihayet ağlatarak ve söğüp sayarak yerine gönderirdi.¹⁹⁰

Sıbyan mekteplerinde okulun kalfası, çocuğun okuma yazmayı öğrendiğini göstermek için cüz kesesini boynunun tersine asar, elinden tutarak çarşıdan geçirip evine götürürdü. Küçük okumuş *Maşallah, Allah zihin açıklığı versin* duaları arasında çarşıdan geçerdi. Esnaf çocuğun arkasından bir maşrapa su dökerek *küçük efendi sular seller gibi okumuş*¹⁹¹ derlerdi. Osmanlı toplumunda kız çocukları için Tanzimat dönemine kadar örgün bir eğitim kurumu yoktu. Bu durum çocukların ilk eğitim alacakları sıbyan mektebi için de aynıydı. Kimi aileler karma olan sıbyan mekteplerine kız çocuklarını yollamayıp, çoğunlukla evlerde kadın hocalardan ders aldirmaktaydı. Bu dersler çoğunlukla *Kur'an* okunması ve namaz usullerinin öğrenmesine dayanıyordu. Hocanın nezaretinde *Mushaf*'ı sonuna kadar okuyup bitirmeye *Hatim indirme* denir. Bilinen kadarıyla yalnız kız çocukları için Hatim duası yapılırdı.¹⁹²

Mekteplerde öğrencilerin tatil günleri perşembe öğleden sonra başlar cumartesiye kadar sürerdi. Kandillerde ve bayramlarda da mektep tatil olurdu. Bir de amin alayının yapılacağı gün,

¹⁸⁸ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Ali Şükrü Çoruk (Haz.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 16.

¹⁸⁹ Celal Tarakçı, **Muallim Naci**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 1-3.

¹⁹⁰ Beyatlı, a.g.e., s. 25-26.

¹⁹¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 50-51.

¹⁹² Birinci, a.g.m., s. 38.

önceden haberi olan öğrenciler cüzlerini almadan okula gelirler ve amin töreninden sonra serbest kalırlardı. Çocuklar için bir diğer tatil günü Ramazan ayı idi. Çünkü mekteplerde ders veren hocalar imam olduğu için her gün mektepten yarım saat erken çıkarlardı. Bir başka tatil günü ise hocaların defin günleriydi. O gün ders görülemediğinden, öğrenciler serbest kalırdı.¹⁹³ Ayrıca askeri birliklerin ve padişahların özel merasimleri için ilan edilen bayramlar okuma yılını sık sık bölebilirdi. Bilhassa İlbaharda çocuklar hocaları tarafından sık sık kır gezisine çıkarılırdı.¹⁹⁴ Hoca, geziye gidilecek günü önceden haber vererek varlıklı olan ailelerden hazırlık için para toplardı. Mahallenin ileri gelenleri tarafından malzemeler alınır, bunlar önceden mesire yerine gönderilirdi. Evlerde de tatlılar, tuzlular bu gün için hazırlanırdı. Tüm gün eğlenen çocuklar akşama kadar yorulduklarından ertesi gün okul tatil edilirdi. Hocalar da bu durumu göz önünde tutarak gezileri perşembe gününe denk getirmeye çalışırlardı.¹⁹⁵ Bu gezilerde çocuklar, Veli Efendi Çayırı, Beykoz Çayırı, Kağıthane mesiresi, Çoban Çeşmesi mesiresi, Silahtar Ağa Çeşmesi Çayırı, Göksu Çayırı, Baltalıman Çayırı denilen kırlara ve mesire yerlerine götürülürdü.¹⁹⁶

Mekteplerin kurulması ve varlıklarını devam ettirebilmeleri hayırsever kişilerin bu iş için oluşturulan vakfa bağışta bulunmalarına bağlıydı. Böyle bir teşebbüs, dinen desteklenmekle birlikte toplumsal olarak da bir itibar vesilesi olmaktadır. Yapılan bağışlardan elde edilen gelirler mekteplerin ihtiyaçları için harcanıyordu. Mektepler merkezi bir denetimden bağımsız olarak hizmet vermekteydi. Denetim görevi, vakıf mütevellisinin işiydi.¹⁹⁷ Osmanlı Devleti'nde vakıf olarak teşekkül eden sıbyan mektepleri kendi vakfiyesine göre idare edilirdi. Vakıfname/vakfiye isimli bir belge düzenleyen vakıf, kurmayı vaat ettiği mektebi, kurum varlığını sürdürebilmesi için gerekli mali kaynakları, vakfın düzeni ve yönetimi ile ilgili şartları, müteveli ismi verilen vakıf yöneticisini ve onun görev ve hakları da belgeye eklerdi. Vakfiye kadı tarafından tasdik edilir, vakfın denetimi ise kadı ile müftüler ile merkezdeki evkaf işleriyle ilgili daireler tarafından yapıldı.¹⁹⁸ Mekteplerin tamiri için pek çok vakıfta belli bir pay ayrılmasına karşın, beklenmeyen durumlarda rakabe uygulamasına girişilirdi. Bu uygulamada mektebin onarımı için vakıf çalışanlarının ücretleri belli bir süreliğine kesilerek biriken miktar onarım için harcanırdı.¹⁹⁹

XIX. yüzyıla gelindiğinde devletin pek çok alanında görülen yetersizlikler sıbyan mekteplerinde de fark edilmiş ve bazı reformlar yapılmaya başlanmıştır. Bu alandaki ilk reform Sultan II. Mahmud döneminde başlamıştır. 1824 yılında II. Mahmud'un yayınladığı bir fermanla

¹⁹³ Özyalvaç, a.g.m., s. 119.

¹⁹⁴ Lewis, a.g.e., s. 99.

¹⁹⁵ Özyalvaç, a.g.m., s. 118-119.

¹⁹⁶ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 65.

¹⁹⁷ Araz, a.g.e., s. 110.

¹⁹⁸ Özyalvaç, a.g.m., s. 102.

¹⁹⁹ Selçuk Seçkin, "Osmanlı Dönemi Sıbyan Mekteplerinin Mimari Özellikleri ve Şehir Hayatındaki Yeri", Osman Köse (Ed.), **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk** içinde, 2, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, s. 1293.

başşehirde ilköğretim zorunlu hale gelmiş, iki yıl sonrada bunun bütün ülke için istenmesi eğitim alanında yapılmak istenen düzenlemeler açısından önemlidir. Ancak Tanzimat'ın ilanına kadar İstanbul dışında hiçbir şehir merkezinde eğitimde çağdaşlaşma yolunda bir girişim olmamış,²⁰⁰ uygulama noktasında başarı gösterememiştir. Ancak bu eğitimde ilk yenileşme hareketidir. Yayınlanan fermana çocukların, beş-altı yaşlarında ve dini bilgileri gereği gibi öğrenmeden okuldan alınıp zanaatkar esnafın yanına çırak olarak verilmesinin cahil kalmalarına sebep olduğu, din işleri ve İslam inançlarını öğrenme bir din gereği olduğu için bundan sonra çocukların zanaata verilmeyip mahalle okullarına verileceği bildiriliyordu. Eğer anne, baba ve ustalar bu hususa uymazlarsa, okulun hocası ya da mahallenin imamı doğrudan kadılarına durumu bildirecekler, kadılar da durumu araştırıp, fermana uymayanları ceza görmeleri için hükümete getireceklerdir.²⁰¹ İlköğretim alanında yapılmak istenen yeniliklerden biri de Nisan 1847 tarihli çıkarılan ve *Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Vehiçle İcra Eylemelerini Lazım geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Haceleri Efendilere İta Olunacak Talimat* başlığını taşıyan vesikadır. Bu talimat ile açılan yeni okulların programına, hayata dönük dersler konulmuştur. 7 yaşındaki çocukların sıbyan mekteplerine devamı zorunlu kılınmıştır. Bu talimata göre mekteplerde yaygın olarak uygulanan cezalandırma usulü olan falaka kaldırılmış, bundan sonra hoca tembel ve suçlu öğrenciyi somurarak, azarlayarak ya da kulağını çekerek cezalandıracaktı.²⁰²

Sıbyan mekteplerinde eğitim süresi belirsizdi. 1846 yılı öncesinde tahsil süresi öğrencinin zeka, çalışkanlık ve okuması gereken kitapların bitirilmesi ile benzerlik gösteriyordu. 1846 yılında tahsil süresi 4 yıl olarak belirlenmiş, 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nde de bu süre korunarak, mektebe devam yaşı erkek çocuklar için yedi, kız çocuklar için altı olarak belirlenmiştir.²⁰³ Bu nizamnamede denetleme ve değerlendirmeye ilişkin esaslar, eğitim hakkı, eğitim yönetimi, okul kademelerinin belirlenmesi, eğitim ödenekleri, öğretmen yetiştirme ve yerleştirme, taşra örgütü ve sınav sistemleri gibi konular yer almaktaydı.²⁰⁴ 1873-1890 yılları arasında ders müfredatı şu şekilde belirlenmişti: *Elifba, Kur'an-ı Kerim, Kıraat-ı Türkiye, İlmihal, Malumat-ı İbtidaiye, Tadad ve Terkim, Hatt-ı Sülüs, Tecvid, Sarf-ı Osmanî, Hesab, Sülüs ve Nesih, Coğrafya, Tarih, Kavaid-i İmla, Hatt-ı Rik'a*.²⁰⁵

1913'te *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-i Muvakkati* çıkarılarak, ilköğretim zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğu hükmüne bağlanmıştır.²⁰⁶ Böylece parasız ilköğretim ilk kez bir kanunla

²⁰⁰ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 96.

²⁰¹ Berkes, a.g.e., s. 180.

²⁰² Akyüz, a.g.e., s.160-162.

²⁰³ Cahit Baltacı, "Mektep", *DİA* içinde, 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 7.

²⁰⁴ Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), s. 178.

²⁰⁵ Özyalvaç, a.g.m., s. 117.

²⁰⁶ Akyüz, a.g.e., s. 268.

kabul edildiği görülmektedir. Devlet, sıbyan mekteplerini düzeltmeye ve bu mekteplere yeni bir şekil ve içerik kazandırmaya çalışmıştır. Ancak yapılan ıslahat çalışmaları yeterli olmamıştır. 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra da yaşayan bu mektepler Latin harflerinin kabulünden (1 Kasım 1928) hemen sonra kapatılmıştır.

2.3. İptidaîler

Osmanlılar yenileşme döneminde, klasik dönem eğitim ve öğretim kurumlarını yeniden şekillendirdiler ya da yenisini açtılar. Yeniden şekillendirdikleri eğitim müesseselerinden biri de sıbyan mektepleridir. 8 Kasım 1846 tarihinde Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulduktan sonra 8 Nisan 1847'de ilköğretim yönetmeliği denebilecek Talimat hazırlanmıştır. Bu yönerge Tanzimat sonrasında sıbyan okullarının programını düzenlemeye yönelik esaslı bir girişimdir. Ancak parasızlık ve yeterli sayıda uzman öğretmen olmaması nedeniyle 1847 talimatı uygulanamamıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilköğretim belli bir sisteme bağlanmıştır.²⁰⁷ Tanzimat eğitimcileri ilköğretim alanında yenilikler yapmak istemişler ve Tanzimat'ta dokunulmayan sıbyan mekteplerinden bazılarını 1862'de iptidaîlere dönüştürülmüştür. Mevcut 360 sıbyan mektebinden 36'sı iptidaî mektepleri haline getirilerek yeni yöntemlerle eğitim ve öğretime başlandı. "Usûl-i cedide-i tedrîsiyeye mahall-i tecrübe olmak ve ileride ta'lim kılınmak üzere Nûr-ı Osmâniye Câmî'-i Şerîfi derûnunda kâin kâr-gîr Mekteb-i İbtidâî nümûne mektebi ittihâz" olunmuştur.²⁰⁸ Mekatib-i İptidaiye, Usul-i Cedide Mektepleri, Nümune İptidaîleri, Taş Mektepler gibi adlarla anılan iptidaînin sözcük anlamı *başlangıçtır*. İptidaî programı, 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesine göre öğrenim süresi 4 yıl olarak gösterilmiştir. Bu okullara başlama ve bitiş zamanı kızlarda 6-10, erkeklerde ise 7-11 yaşları arasında zorunlu kılınmıştır.²⁰⁹ Görülmektedir ki çağdaş usullerle açılan bu okullar, geleneksel ilkokul olan sıbyan mekteplerine bir alternatif niteliğindedir.

1869'da yayınlanan Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi gereğince, 1871'de İptidaîlerin yaygınlaştırılması kararlaştırıldı. Buna göre her köyde ve şehirlerin bütün mahallelerinde birer İptidaî Mektep açılacaktı. Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nde iptidaî programı, *Usul-i Cedide* ile *Eliḫba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ahlâk, İlmihâl, Sarfî Osmani, Hesap, Mûlahhas Tarih-i Osmani, Muhtasar Coğrafyayî Osmani, imlâ, kıraat, Hüsnihat*²¹⁰ olarak belirlenmişti. 1882'den sonra Maarif Nezareti, ilköğretim alanında görülen, sıbyan mektebi ve iptidaî mektebi şeklinde ikiliği ortadan kaldırmak için, ağırlığı iptidaî okullarına vermiştir. Devlet salnamelerinde ve vesikalarında bu tarihten sonra iptidaî adının geçtiği görülmektedir. Sıbyan okullarının modernleşmesi hızlanarak

²⁰⁷ Osman Zeki Bey, **Bizde Maarif-i İptidaiyye**, İbrahim Caner Türk (Haz.), 1. Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 14-15.

²⁰⁸ Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi, a.g.e., s. 122.

²⁰⁹ Necdet Sakaoğlu, "Okullar", **İstanbul Ansiklopedisi**, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 187.

²¹⁰ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 3, s. 906.

1909'dan sonra pek çok okul yeni usule göre eğitime başlamıştır.²¹¹ 23 Eylül 1913'te yayınlanan Tedrisat-ı İptidaîye Kanun-u Muvakkati ile ilköğretim İptidaî ve Rüştiye olmak üzere altı yıl olarak düzenlendi. Buna göre İptidaî tahsil mecburi ve parasız olacaktı.²¹² İptidaîlerin ders programı, öğretim yöntemleri, araç gereçleri ve öğretmenleri ile geleneksel mahalle mekteplerinden farklılık göstermiştir. İptidaîler yeni yöntem ve teknikler ile eğitim yapmaktadır. Tedrisatı İptidaîye Kanunu'na göre İptidaî okullarında şu derslerin okutulacaktır: Kur'anı Kerim, malûmatı diniye, kıraat ve hat lisanı, Osmanî hesap, hendese, coğrafya, tarih, dürusu eşya, malûmatı tabiiye ve tatbikatı, hıfssıshha, malûmatı bedeniye ve ahlâkiye ve iktisadiye, el işleri ve resim, terbiye-i bedeniye ve mektep oyunları, talimi askerî idarei beytiye ve dikiş.²¹³

İptidaîlerin tatil dönemi İstanbul iptidailerinde salı ve perşembe günleri, öğleden sonraları gezilere, tören ve konferanslara ayrılmıştı. Sabahları ise temizlik yoklaması yapılıyordu. Öğleye kadar *Kur'an-ı Kerim* ve diğer dersler, öğleden sonra ise el işleri, ziraat, resim, musiki, yazı, imla, ezber, terbiye-i bedeniye, sıhhiye gibi uygulamalı dersler gösteriliyordu. Savaş yıllarında ise akşam paydosundan sonra tahta tüfeklerle atış talimleri yaptırılmaktaydı. İstanbul iptidaîleri 1917-1922 arası tam bir ilgisizlik içinde geçti. Mahalle mekteplerinde olduğu gibi buralar da semtlerin hayırseverlerince bir ölçüde yaşatılmaya çalışıldı. 1921'de Ankara'da toplanan 1. Heyet-i İlmiye'nin aldığı kararla Anadolu'daki iptidaîler *ilk mektep* adıyla yeni bir programa bağlandı. İstanbul iptidaîleri ise bu yeniliğe Cumhuriyet'in ilanı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra uydu.²¹⁴

2.4. Rüşdiyeler

Osmanlı eğitim kurumlarından biri olan Rüşdiyelerin bugünkü eğitim sistemindeki tam karşılığı bulunmamaktadır. Meclis-i vâlâ mazbatasında o zamanlarda birinci sınıf sayılan sıbyan mektepleri, yeni açılacak olan rüşdiyeler için *ikinci sınıf* adının verilmesi düşünülmüşse de zamanın hükümdarı II. Mahmut bu adı beğenmemiş ve çocukların buradan mezun olduktan sonra reşit olacağı düşünülerek yeni mekteplerin adının Rüşdiye olması irade edilerek bu ad 1923 inkılâbına kadar Türk maarif teşkilâtında yaşamış ve ancak o tarihten sonra ilk mektebe çevrilmiştir.²¹⁵ Rüşdiye mekteplerini, sıbyan mektepleri sonrası eğitimi kapsayan ve aynı zamanda yüksek mekteplere hazırlık okulu şeklinde, 1869'dan sonra ise ilk mekteplerin üstünde ve lise seviyesindeki idadilerin altında, ortaokul seviyesinde eğitim veren bir okul şeklinde görmek

²¹¹ Kodaman, a.g.e., s. 69.

²¹² Akyüz, a.g.e., s. 268.

²¹³ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 4, s. 1409-1410.

²¹⁴ Sakaoğlu, a.g.m., s. 188-189.

²¹⁵ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 2, s. 384.

mümkündür.²¹⁶ Rüşdiyeler ilk başta sıbyan mekteplerinden daha iyi öğretim veren üst sınıflar gibi düşünülmüşken, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel orta öğretimin en alt düzeyindeki okullar haline gelmiştir.²¹⁷ Rüşdiyeler 10 ile 15 yaş arasındaki çocukların eğitimini kapsıyordu. Tanzimat döneminin ilk yıllarında önce İstanbul'da, sonra da vilayetlerde rüşdiyeler kurulmaya başlanmıştır.²¹⁸

II. Mahmud döneminde 1838'de rüşdiye adıyla okullar açılmıştır. Süleymaniye Sıbyan Mektebi'ne Mekteb-i Ulum-ı Edebiye adı verilerek ilk rüşdiye oldu. Buraya yazılan öğrencilere aylık bağlandı. İkinci rüşdiye yine o yıl, Mekteb-i Maarif-i Adliye adıyla açıldı. Babıali'ye yakın 6 derslikli, kütüphaneli, yüz öğrenci mevcutlu bu okulda Arapça, Farsça, Fransızca ve hat dersleri müfredata kondu. Mektep 3 sınıflı olup ilk mezunlarını 1848'de vermiştir. Rüşdiyelerin yaygınlaşması 1845'den sonradır.²¹⁹ 1860'larda Ali ve Fuat Paşalar iktidara tamamen hakim olduklarında Fransız Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy, Osmanlıları eğitim alanındaki yeni gelişmeler konusunda bilgilendirmek için İstanbul'a geldi ve bir rapor hazırladı. Yeni yasaya göre 12 yaşına kadar olan bütün çocuklar için ilk eğitim zorunluydu. Öğretim yöntemleri de modernleştirildi. Her sınıf ve düzeyde mezun olan öğrenciler için sınav sistemi getirildi. 500 evlik bir köyde en az bir rüşdiye bulunacaktı. Kasabalarda ise her 500 ev için bir rüşdiye kurulması zorunluydu.²²⁰ Okutulan derslere gelince: 1846 talimatnamesi göre, Kur'an, akaid, Arapça, hesap ve yazıdan ibaretti. 1848'de Kemal Efendi, rüşdiyelerin ders programlarına Farsça, coğrafya ve hendeseyi de eklemiştir.²²¹ Rüşdiyeler Batı'ya yönelik açılan ilk sivil okul olarak kabul edilir. Çünkü Türkçenin, aritmetiğin, coğrafyanın ders müfredatına girmesi, okul yönetiminin kurulması, ders nazırı denilen bir görevlinin denetimlerde bulunması rüşdiyeler ile olmuştur.²²²

İstanbul rüşdiyelerinin başarılı öğretimleri sonucu rüşdiyeler diğer kent merkezlerine yayılmaları hızlandı. 1853'te büyük kent merkezlerine 25 rüşdiye açılmasına karar verildi. Bunlardan yedisi Anadolu'da, on beşi Rumeli'de ve üçü Ege Adaları'nda kurulacaktı. İmparatorlukta ilk taşra rüşdiyelerinin yedisi Bosna'da biri Tekirdağ'da olmak üzere 1855 yılında faaliyete geçti. Anadolu tarafında ise ilk rüşdiyeler 1859 yılında Yozgat, İzmir, İzmit, Karahisar-ı Şarkî ve Kastamonu'da açıldı. 1869 Nizamnamesi gereğince rüşdiyelerin eğitim süresi 4 yıl olarak

---

²¹⁶ İhsanoğlu, a.g.m., s. 373.

²¹⁷ Akyüz, a.g.e., s. 164.

²¹⁸ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev. Mehmet Harmancı), 2. Basım, E Yayınları, İstanbul, 2000, s. 142.

²¹⁹ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 59-62.

²²⁰ Shaw, a.g.e., s. 143-144 .

²²¹ Kodaman, a.g.e., s. 92.

²²² Sakaoğlu, a.g.e., s. 62.

belirlenmişti. Temmuz ve Ağustos ayları sınav ve tatil dönemi olarak belirlenmişti. Cuma, cülus ve bayram günlerinde de okulların tatil ediliyordu.²²³

Dönemin eğitim yapısı kendisine ikinci bir yabancı dil olarak Fransızca öğrenmeyi uygun görmüştü. Çünkü çok sık Fransa ve diğer yabancı devletlerle ilişki kurulması gerekmiş, devlet kademelerinde ve kurumlarında Fransızca bilen eleman sıkıntısı yaşanmıştır. Bu ihtiyacı gören Devlet, eğitim politikalarını Fransızca'ya önem vererek, gerekli teçhizatı sağlama yoluna gitmiştir. 1882 yılında ileriye dönük kazanımlar için Fransızca ve diğer dilleri kullanmaya vakıf memurlara ihtiyaç duyulmasından ötürü rüşdiye mekteplerinde okutulan derslerde Fransızcadan tercüme edilmiş kitapların bulunduğu görülmektedir.²²⁴

Osmanlı Devlet'inde Lale Devri ile başlayan Batı'ya açılış, Tanzimat Fermanı ile daha kapsamlı bir hale gelerek çeşitli alanları etkiler bir nitelik kazanmıştır. Bu alanlardan bir tanesi de eğitimidir. Rüşdiyelerin kurulmasıyla yetişen öğrenciler medrese geleneğinden uzak, modern sistemlerle eğitim veren, zamana uygun bu kurumlarda eğitim göyerek dönemin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yetiştirmek amaçlanmıştır. Böylece eski eğitim sisteminin aksak yönleri bu yeni okullar vasıtasıyla giderilecek, eğitim sistemli bir yapı üzerine oturtulacaktı.

2.5. Şehzadegân

Osmanlı sarayında okuma çağına gelen şehzade ve sultanlar dönemine göre Edirne Sarayı, Topkapı Sarayı, Dolmabahçe Sarayı, Yıldız Sarayı'nda kendilerine tahsis edilen dairelerde özel hocalardan ders görürlerdi. Şehzadeler ve sultanlar 5-6 yaşlarına geldiklerinde ders almaya başladılar.²²⁵ Şehzadegân mektebi, Topkapı Sarayı'nın harem dairesinde Darüssaade ağasının bulunduğu binanın üst katında olup, mektebin amiri ve nazırı Darüssaade ağasıdır. Eğitim kademesi sıbyan mektepleri ile aynıdır.²²⁶

Şehzadeler ve sultanlar ilk eğitimlerini ve bilgilerini bu okullarda alırlardı. Bu dersler *Kur'an* okuma, namaz sureleri ezberleme ve basit düzeyde dört işlem yeteneği öğretilirdi. Bu okullar dönemin sıbyan mektebi ile eşit düzeyde idi. Semih Mümtaz Bey, hatıralarında bu okuldan şu şekilde bahsetmiştir: "Sarayda bir mektep vardı. Hanedan çocukları, en iyi hocalardan ders alırlardı. Hünkar sık sık gelir, dersleri dinlerdi. Bu mektep aynı zamanda bir konservatuar da demektir."²²⁷

²²³ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 286-289.

²²⁴ BOA, Y.EE, 84, 42.

²²⁵ Ömür Tufan, "Osmanlı Sarayı'nda Doğan Çocukların Yaşantısı", Osman Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk* içinde, 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, s. 641.

²²⁶ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 1, s. 6.

²²⁷ Selma Hacıosmanoğlu, *Osmanlı'da Çocuk Musikisi*, Fanus Kitap, İstanbul, 2014, s. 50.

Derse başlamadan önce, sultanlara hocalık takımı hazırlanırdı. Bunun içinde, bir cüz elifba, bir Amme cüzü (bunların padişah tarafından verilmesi gerekirdi), kapakları tuğralı, inci, sırma ve tırtıl işlemeli, üzeri pırlanta elmasla süslü kadife cüz kesesi; bir tane roje elmastan süslenmiş gümüşten yapılmış küre rahle, inci, sırma ve tırtıl işlemeli bir atlas minder, iki tane pırlanta elmaslı altın hilal, birisi sade, bir tane sırma işlemeli, sırma saçaklı kadife kaplı yaldızlı ağaç rahle; beş tane pırlanta elmas iğne, inci, sırma ve tırtıl işlemeli ve yine harçları bunlardan olan entari, bir tane inci, sırma, tırtıl işlemeli harçlı, mor atlas baş başlığı, bir tane telli bohça yer alırdı.²²⁸ Şehzade ve sultanların ilk derse başlamadan önce bir tören tertiplenirdi. Bu tören halk arasında yapılan Bed-i Besmele töreninden şüphesiz daha gösterişlidir. I. Hamit devrine ait bir vesikaya göre törene başlamadan iki gün önce İncili Köşk önündeki alana Sadrazam için bir otağ, Şeyhülislam için bir oba, Nakilbüleşraf ve sadreyn için obalar, Yeniçeri ağası, Defterdar, Reisülküttap ve Çavuşbaşı Efendiler için çergeler, müteferrikalar ve sairler için de on beş kadar çadır kurulurdu. Tören günü bütün davetliler yiyip içip otururdu. Törene katılan üst düzey görevliler ile birlikte çocuğa Besmele çektirilir, okumaya başlatılırdı. Tören sonunda Şeyhülislam ve Ayasofya şeyhi birer dua okur, dışarıda bulunan saray müezzinleri yüksek ses ile *amin* derlerdi. Daha sonra İncili köşkte Hünkar Sadrazama, Şeyhülislâma, Darüsseade ağasına, Nakibüleşrafa, sadreyne, birinci ve ikinci imamlara birer kürk giydirilirdi. Bu şekilde tören son bulurdu.²²⁹ II. Abdülhamid'in Emsâlinur Kadınefendi'den doğma kızı Şadiye Osmanoğlu'nun anılarını anlattığı eserinde, şehzadegân okulundan şu şekilde bahsetmiştir:

...Kız kardeşim ile birlikte okuduğum küçük bir mektebim vardı. Erkek kardeşiminki ayrı idi, onlarınki, sarayın selamlık kısmında, bizimki ise, harem (küçük Mabeyn) kısmında bulunuyordu. Mektebimizin üç hocası vardı, talebeleri de akran iki kız kardeşim ve ben. Bir salon dershanemizi teşkil ederdi. Kıraat hocamız ihtiyar bir zattı, ona türlü oyunlar tertip ederdik, o zavallı ihtiyar sesini çıkarmaz bize iyi davranırdı. Fakat diğer hocalarımız çok farklı idiler, ciddi ve şakaya gelmezlerdi, derslerinden sıkılırdık. Bir an evvel kurtulup bahçeye çıkmayı, oyuncaklarımızın yahut arkadaşlarımızın yanına gidip oynamayı arzu ederdik. Öğleye kadar mektep devam ederdi...²³⁰

Saray, Tanzimat Devrinde yaygın eğitime, musiki ve bilhassa Harem'de eğitim faaliyetlerine önem verdi. Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılmasıyla yabancı dile verilen önem artmış,²³¹ bilhassa bazı şehzadeler ve sultanlar Fransızca öğretilmiştir.²³² Abdülmecid'in ikballerinden Gülcemal Hanım'dan 1842 tarihinde olan Refia Sultan iyi bir öğrenim yapmış ve Terez Romano adlı bir İtalyan'dan piyano dersi almıştır.²³³

²²⁸ Uluçay, **Harem 2**, s. 86.

²²⁹ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 1, s.7-8.

²³⁰ Şadiye Osmanoğlu, **Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları**, L&M Yayınları, İstanbul, 2007, s. 19-20.

²³¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 70.

²³² Uluçay, **Harem 2**, s. 87.

²³³ Uluçay, **Padişahın Kadınları ve Kızları**, s. 153.

II. Abdülhamid döneminde bu okullara öğrenci olarak girme usulü farklıdır. Topkapı Sarayı'ndaki Şehzadegân mektebinde yalnız o sarayda oturan hükümdarın çocukları ve torunları okudukları halde, Yıldız Sarayı'ndaki mektepte hanedana mensup olan diğer şehzadelerle, başka hanedandan ve halk arasındaki yüksek tabakadan zadedgân çocuklarının da okutulmakta olduğu görülmüştür. Örneğin hükümdarın amcası Abdülâziz'in üç şehzadesi: Şevket, Seyfettin ve Abdülmecit Efendilerle padişahın kardeşlerinin çocukları hatta Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalib'in oğlu Ali Haydar'ın da Mekke'den getirilerek şehzadelerle birlikte okutulmuş olduğunu hal tercümesindeki: "Hakanı sabıkın müşarünileyh Abdülmuttalib Efendiden vâki olan talebi üzerine 1296 da Dersaadete avdet ve ba iradei seniyye şehzadegâna mahsus mektebe duhulile tahsili marifet etti" fıkrasından anlaşılmaktadır. II. Abdülhamit özellikle ileride kendi hanedanına damat edinmek istediği bazı Paşaların çocuklarını bu mektebe alıp okutmuştur: Derviş, Namık, Gazi Osman ve Tunuslu Hayrettin Paşaların oğulları bu sebeple okuyanlar arasındadır. Daha sonraları paşazade olmayan bazı çocuklar da bu okulda okutulmağa başlanmıştır. Saraya mensup rical ile kadınların oğul veya kardeşleri ve Kalkandelen taraflarında büyük bir nüfuzu olan Şeyh Mustafa Efendinin oğlu Sabri Bey oradan getirtilip bu mektepte okutulmuş ve mektebi bitirdikten sonra Yıldız kütüphanesine memur tayin olunmuştur.²³⁴

Şehzadegân Mektebi, 1908 inkılabından sonra kapatılmış, şehzadelerin tahsil ve terbiyeleri için bir hanedan kanunu yapılarak onlar da diğer Türk çocukları gibi hükümet mekteplerinde okumağa başlamışlardır. Bu tarihten sonra Harbiye de okuyarak zabıt çıkmış bir kaç şehzadeye rast gelindiği gibi halife Abdülmecid Efendi oğlu Ömer Faruk Efendiyi kendisinin gidip okuyamadığı Viyana'ya gönderip Trezyanom Mektebinde bir müddet okuttuğu bilinmektedir.²³⁵

2.6. Kızların Eğitimi

Kız çocuklarının okullarda alacakları eğitim, dönemin koşullarına göre şekillenmiştir. Klasik dönemde kız çocuklarının okula gönderilip gönderilmemesi bir meseleydi. Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren kız çocuklara genellikle ev işlerinde anneye yardımcı gözüyle bakılmaktaydı. Bundan ötürü eğitimleri de bu doğrultuda şekilleniyordu. Küçük yaşlarda basit düzeyde *Kur'an-ı Kerim* okuması, bir kadının bilmesi gereken temizlik, ev işleri, yemek yapma gibi hususlarda aile içinde eğitilirdi. Bu eğitimi anne üstlenirdi. Mürebbiye ve hocaları bulunmamaktaydı. Ailelerin varlık durumuna göre şekillenmeksizin kız çocuklarının eğitiminde din dersleri ve ahlak kaideleri başlıca konuyu teşkil etmekteydi. Bunu da ya anne, ya ailenin bir başka yakını ya da en yaşlı ve bilgili cariye yapmaktaydı. İçlerinden bazıları okumayı da öğrenir fakat yazmayı bilen nadirdir.²³⁶ Osmanlı'da Tanzimat dönemine kadar kızların eğitimi ile ilgili örgün

²³⁴ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 3, s. 1049- 1050.

²³⁵ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 3, s. 1079.

²³⁶ D'Ohsson, a.g.e., s. 202.

eğitim ve öğretim kurumları yoktur. Kızların örgün eğitim imkanına kavuşması Osmanlı ailesindeki değişmelerin de başlangıcı olmuştur.²³⁷ Tanzimat dönemi aile kurumundaki dinamiklerinin değişiminin başlangıcı kabul edilebilir. Kız çocuğunun örgün eğitim hakkına kavuşması aile içi ilişkiler ve görüşlerde farklılıkların ortaya çıkmasında ve çağdaşlaşma yolunda önemli bir adımdır. İstanbul'da sıbyan mekteplerinde erkek çocuklarla beraber çok küçük yaşta kız çocukları da okutulmaktaydı. Bazı mahallelerde yalnız kız çocuklarının devam ettiği mektepler de vardı. Bu mekteplere her yaştan kadın kabul edildiğinden *kadın mektebi* adı da verilirdi. Bu kadın mektepleri bir vakfa bağlı değillerdi. Hocaları zamanında iyi okumuş, ilkokul derecesinde ders görmüş, çoğu *Kur'an-ı Kerim'i* ezberleyerek hafize olmuş, hatta ilahi ve kasideleri usul-i musiki ile okuyup, öğretebilecek hale gelmiş hanımlardı. Bu hanımlar kendi evlerini talebelerine açarak mektep haline getirirlerdi. Bu ev mektepleri içinde en önemlileri şunlardır: Galata'da Arap Camii yakınındaki Hoca Hafıza Ayşe Hanım Mektebi, Sarmaşık Mahallesiinde Kulaksız Zekiye Hoca Hanım Mektebi, Unkapanı'nda Yeşil Tulumba'da Hoca Saliha Hanım Mektebi. 10 yaşına gelince, tahsile devama hevesli olanlar ve özellikle *Kur'an-ı Kerim'i* ezberleyerek hafize olmak isteyenlerden sesleri müsait, musikiye yatkın bulunan genç kızlar mektebe alınırlardı. Kadın mektepleri de diğer mektepler gibi cuma günleri tatil yapardı.²³⁸

Tanzimat döneminin eğitim alanındaki önemli girişimlerinden biri, ortaöğretim alanında İnas Rüşdiyeleri açarak kız çocuklarının eğitim imkanını geliştirmek olmuştur.²³⁹ İlk kız rüşdiyesinin nasıl ve niçin açılmış olduğunu maarif nezaretinin Sadarete yazmış olduğu 3 Rebiülahar 1275 (1858) tarihli tezkeresine göre:

Malûmiâli vekâletpenahileri buyurulduğu üzere her devlet ve milletin saadeti hali efradi ahalisinin izalei cehl etmelerine mevkuf ve bu dahi iptidai emirde etfalin hüsnî terbiye ve istihsalî maarif etmelerine mütevakki olup saye-i kemalatvayei hazreti padişahide himemi mealfi tev'emi vekâletpenahileriyle bu yolda şimdiye kadar vukubulan mesai ve ikdamat semeresi olmak üzere Dersaadet ve taşralarda bulunan mekâtibi rüşdiyelerde etfali ibadîn germiyetle iktisabî ulûm etmelerine çalışılmakta olduğu misillü Dersaadet ve bilâdiselâsede bulunan mahallât mektepleri dahi bundan akdem on üç daireye taksim ve beher dairede bulunan mekâtibe merci olmak için bir merkez mektebi dahi teşkil olunarak bunların gerek nizam ve intizamca ve gerek emri tahsil ve terbiyelerini muayene ve taharri ile mertebî matlûbeye isal etmek üzere tayin olunan muavinler vasıtalarıyla daima ahvalleri taharri ve istikşaf olunmakta ve bilûfihataâlâ böylelikle mekâtibi mezkûrenin hal ve şanaları günden güne düzelmesiyle derece matlûbeye vüsülü esbabının istikmaline mazhariyet memul olup şu kadar var ki vakit ve zamanın hükmünce sair yerlerde bu terbiye kazıyye nafiası için bunca mesai ve nukud sarf olunmakta olduğu bedihi ve müsellemler olup dururken maarif nezareti dahi sade bu miktar ile iktifa edip durmayacağından hemişe etfali milletin ilerlemesi için ciheti teşkilât taharri etmek ehemmi umurdan olmağla minelcümle terbiye umumiyyenin esaslarından olan mahallât mekteplerinde zükür ve inas bir yerde bulduklarından ve bunda ise bazı mertebî mahzur mütaleasından başka matlûp veçhile emri terbiyeleri hasıl olmamasıyla kızlar için dahi ayrıca mahal tahsisıyla emin ve ehliyetli hocalar tayin olunması tasvîp olunmakta ise de bu matlebin husulü için defaten teşebbüsâtı külliye göstermek halkça dağdağalı ve masrafça dahi ücretli

²³⁷ İsmail Doğan, a.g.m., s. 189.

²³⁸ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 100-101.

²³⁹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 251.

olmak lâzım geleceğinden ve bu yola gitmekten ve defaten bir büyük masraf kapısı açmaktan ise şimdilik bir başlangıç olmak üzere Sultanahmet dairesi dahilinde bulunan yirmi altı bab mekâtibi sıbyanın zükür ve in asi ayruca mekteplere tefrik olunduktan sonra yine dairei mezkûre dahilinde olan cevri usta mektebinin dahi taifei nisaya mahsus olan sanayii talim için müstakil Kızlar rüşdiyesi şekline konmasına müsaade buyurulduğu halde masarifi cüziye ile öyle bir emri ehemmenin meydana getirilmesi kabil olabileceğinden bu bapta zuhur edecek iradei âli vekâletpenahilerine intizar olunduğu muhati ilmi samii âsefaneleri buyurulduktadır...²⁴⁰

Tanzimat devrine kadar kızlar, sadece sıbyan mekteplerine gitme imkanına sahipti. İlk defa ilköğretim kademesi üzerinde eğitim hakkını 6 Ocak 1859 tarihinde Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'nin açılmasıyla elde etmiş oldular. Ancak aileler kızlarını öğretmenlerin erkek olması sebebiyle bu okula göndermek istemedi. Bunun üzerine 1870'de kız okullarına öğretmen yetiştirmek üzere Darülmualimat açıldı. Tanzimat döneminde kız çocukları için meslek eğitimi veren, 1869'da Mithat Paşa tarafından ilk kız sanayi mektebini açılmıştır.²⁴¹ Her ne kadar kız çocuklarının örgün eğitimden yararlandırma isteği olsa da mali imkansızlıklar, öğretmen yokluğu ve halkın tutumu gibi sebeplerden dolayı yapılmak istenen bu atılımlar kağıt üzerinde kalmıştır.

Dönemin koşullarına göre şekillenen eğitim politikası, Tanzimat'ın getirdiği yenilikler ve Meşrutiyet ile Batının ulaştığı medeniyete ulaşma düşüncesi çerçevesinde örgün eğitime kızları da dahil etmek istemiştir. Fakat toplumda eskiden beri mevcut olan gelenek ve görenekler, kızların sadece evlilik ve ev işlerine yöneltme düşüncesini değiştirmede sıkıntıyla karşılaşmıştır. Temelden gelen kız çocuklarını okutmama anlayışını, toplumun hafızasından silmek uzun zaman almıştır. Tanzimat ile kızlar için örgün eğitim kurumları, İnas Rüşdiyeleri, Darülmualimatlar açılarak kız çocuklarının okumasını zorunlu hale getirerek geleneksel yapı kırılmaya çalışılmıştır.

2.7. Terbiye

Eflatun, terbiyeyi, bedeni ve ruhu kabiliyetleri ölçüsünde mükemmelleştirmek şeklinde tarif etmektedir.²⁴² İslam dini, kişinin ilk eğitimini aldığı aileye büyük önem yüklemektedir. Zira insan, öğrenmeye küçük yaşlardan itibaren başlar ve bunu da anne babasının terbiyesi altında gerçekleştirir. Hz. Muhammed pek çok hadisinde çocukların iyi eğitilmeleri yönünde öğütler vermiştir. Nitekim çocuğun anne baba üzerinde haklarından olan terbiye konusu çocuğun tüm yaşamını şekillendirecek öneme sahiptir. Çocuk büyüyünce aileden aldığı terbiyeyi kendi yuva kurduğunda da uygulayarak nesiller yetiştirilecektir. Bu hadislerden bir kaçısı şu şekildedir:

Hiçbir baba çocuğuna güzel bir terbiyeden daha hayırlı bir bağışta bulunmamıştır.
Çocuklarınıza ikram edin ve terbiyelerini güzel yapın.

²⁴⁰ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 2, s. 457-458.

²⁴¹ Erdem, a.g.t., s. 15-27.

²⁴² Umut Kaya, **1839-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı'da Ahlak Eğitimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 71.

Çocuğu güzel terbiye etmek ve ona güzel bir ad vermek çocuğun baba üzerindeki haklarından²⁴³
Hiçbir kimse cahil bıraktığı çocuklarının günahından daha büyük bir günah ile Allah'ın huzuruna varamaz²⁴⁴

Çocuğun dünya ve ahiret mutluluğunu gözetmek, onu dünyaya getiren ailelerin önemle üzerinde durmaları gereken bir konudur. İslam dini bu hususta birinci derecede babayı sorumlu tutar. *Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun*²⁴⁵ mealindeki ayeti yorumlayanlar, çocukların ve diğer aile fertlerinin gözetiminden ve terbiyesinden aile reisi olan babanın sorumlu olduğu konusunda ortak görüş belirtirler. Hz. Muhammed'in, *Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz* hadis-i şerifinden de anlaşılacağı üzere çocukların terbiyesi konusunda anne babaya büyük sorumluluk düşer. Anne de bu sorumluluğa ortaktır; ailenin iç düzeniyle birlikte çocukların bakımı ve yetiştirilmesi annenin sorumluluğuna girmektedir.²⁴⁶

Gazali'nin, *Kur'an* ve sünneti temel kaynak kabul eden *İhyayı Ulumi'd-Din* adlı eseri çocuklara dair geliştirici bilgiler içermesi açısından önem arz eder. Eserde çocukların ahlaki, ruhsal, zihinsel ve bedensel eğitimleri konusunda bilgiler vardır. Bu bilgiler daha sonraki İslam ahlakçıları tarafından da kabul görmüş, modern pedagojide de önemini korumuştur. Eserde özellikle ebeveynin, çocuklarını bu ilkelere göre yetiştirmenin başta gelen görevleri olduğunu vurgulamıştır. Gazali'ye göre çocuk, boş ve işlemeye elverişli bir levha gibi dünyaya gelir. Eğer o iyiliğe yöneltilir, kendine iyilik öğretilirse hayırlı olarak yetişir; dünya ve ahirette mutlu olur; ayrıca onun bu kazancına anne ve babası, eğiticisi ve öğreticisi de ortak olur. Buna karşılık çocuk, kötülöklere yöneltilir, *bir hayvan yavrusu* gibi ihmal edilirse, o bedbaht olduğu gibi ebeveyni de bu vebalin altında kalır.²⁴⁷

Çocuğun eğitiminde, ana babanın ahlaki ve fikri yapılarının etkisi vardır. Çocuk yapısı itibarıyla iyi ya da kötü her türlü dış etkiye açık olması nedeniyle İslam bilginleri eğitimin doğumla birlikte, hatta doğumdan önce başlaması gerektiği düşüncesindedirler. Zira onların düşüncesine göre, çocuğu sağlıklı, ahlaklı ve dindar yetiştirebilmek için eğitime çok erken yaşlarda ve ciddi şekilde başlamak gerekir.²⁴⁸ İbni Sina çocuğun terbiyesinin başlatma vakti olarak aileleri uyarma yönünde şöyle demektedir: "Aile çocuğun terbiyesine, onu süttten keser kesmez başlamalıdır. Çünkü bu sıralarda henüz çocuk olan yavru, verilen terbiyeyi almaya en elverişli çağdadır. Eğer

²⁴³ Eşkan, a.g.e., s. 37-83.

²⁴⁴ İçer, a.g.t., s. 40-41.

²⁴⁵ **Kur'an**, Tahrîm Suresi, Ayet: 6.

²⁴⁶ Hayati Hökeleli, "Çocuk", **DİA** içinde, 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 355.

²⁴⁷ Çağırıcı, a.g.m., s. 349-350.

²⁴⁸ Hatice Toksöz, "Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi", Haşim Şahin ve Nurdan Şafak (Ed.), **Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak**, Dem Yayınları, İstanbul, 2012, s. 60-61.

çocuğu terbiye etmeye geç başlanırsa, daha önce onda yer etmiş olan kötü alışkanlıklardan onu kurtarmak güç olur.”²⁴⁹ Bu durumda bebeklikten itibaren çocuğu eğitmek için başlanan bir takım güzel uygulamalar, çocukta sağlam bir ahlaki yapının oluşmasını sağlar, terbiyenin temeli de sağlam olur. Eğer küçük yaşlarda çocuğun yanlış davranışları düzeltilmezse bunlar, ileriki yaşlarda ciddi davranış bozukluklarına neden olabilir. Çocuğun yetiştirilmesinde ilk dikkat edilmesi gereken husus beslenmesidir. Çocuğun helal gıdayla beslenmesi, iyi ahlak sahibi olarak yetişmesinde rol oynar. Bundan sonra çocuğun ilk öğrenmesi gereken şeyler arasında yemek ve sofrada adabı, sade giyinmek, vücut, giyim ve çevre temizliği gelir. Ayrıca çocuğun kıskanç, bencil, para ve mal düşkün olmasını önlemek; onu dürüstlük, çalışkanlık, yardımseverlik gibi faziletlerle özendirme ve ona inançlı ve bilgili olmayı her türlü maddi değerlerin üstünde tutmayı öğütlemek gerekir.²⁵⁰ Çocuğun sahip olduğu imkânlarla başka çocuklara üstünlük kurmaya çalışmasını önlemek, alçak gönüllü, arkadaşlarıyla hoş geçinen ve paylaşmasını bilen uyumlu bir birey olarak yetişmesini sağlamak gerekir.²⁵¹

Nasiruddin Tusi'nin *Ahlak-ı Nasiri* adlı eserinde çocuk, belirli yaşa geldikten sonra, eğitiminde öncelikle övgü, ödüllendirme ve yapıcı eleştiriyile iyi alışkanlıkların öğretilmesi ile başlanması gerektiğini belirtir. Kötü davranışları arttıracığı ve çocuğu arsızlığa alıştıracığı düşüncesiyle azarlamaya karşı çıkar.²⁵²

Osmanlı toplumunda hali vakti yerinde olan aileler, çocuklarını belli bir yaştan sonra ki bu yaş çoğunlukla 3-4 civarındadır, çocuklarını bir mürebbiyenin nezaretine verirlerdi. Bu bakıcılar çocuğun terbiyesiyle de ilgilenirdi. Bu uygulama dönemin dergilerinde eleştirilmiş ve toplumu aydınlatacak yazılar kaleme alınmıştır. 1880 tarihinde üçüncü sayısı yayınlanan *Aile* dergisinde çocukların ev halkı ve bilhassa anne gözetimi altında yetişmesindeki öneme vurgu yapmaktadır. Çünkü tabiat çocukları terbiye etme özelliğini kadınlara vermiştir. Kadının yumuşak ve mülayim tabiatı çocuğu yetiştirmede daha uygun gelir. Erkek çocuk; annesi, büyükannesi, halası, teyzesi, büyük kız kardeşi velhasıl evde bulunan kadınlar için eğlence olduğunu ifade eden yazar bunların her biri erkek çocukları için bir eğitici olabildiğine işaret etmiştir. Her ne kadar çocukların terbiyesi ve meşgalesi özellikle annelerine aitse de bir evde çocuklar ve kadınların çok olduğu vakit bu mesuliyeti ortaklaşa üzerlerine almaları gerektiği ifade edilmiştir. Yazıya göre yetişen çocuğun aldığı ilk terbiyenin ailenin büyükleri özellikle kadın akrabaları tarafından verilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu, çocuğun ahlak ve terbiye kazanmasında çok önemlidir çünkü “bir çocuk için kritik yaşlar olan 3-4 yaşlarında temel ahlak, terbiye ve görgü kuralları bu yaşlarda kazandırılmaktaydı.” Yazının devamında; “Bir çocuk annesinin kucağında ve onun terbiyesi

²⁴⁹ İçer, a.g.t., s. 98.

²⁵⁰ Hatice Toksöz, a.g.m., s. 60-61-62.

²⁵¹ Hökeleli, a.g.m., s. 357.

²⁵² Hatice Toksöz, a.g.m., s. 64-65.

dahilinde yetişmek bahtiyarlığına mahsar olamazsa veya annesinin yerini tutacak bir büyükannesi veya halası veya teyzesi veya büyük ablası olmaz ise biraderinin (erkek kardeşinin) elinde büyümelidir” denilerek aile içindeki alınan terbiyenin önemine vurgu yapılmıştır. Yazının devamında çocuğun bir bakıcının eline teslim ederek alacağı terbiyenin mutlaka kendi ailesinin vereceği terbiyeden eksik olacağı ifade edilmektedir. Dergiye göre: “Vakti ve hali müsait olup da çocuğunu terbiyeli büyütmek isteyen hiç olmazsa 8 yaşına kadar bir dadının ondan sonra bir mürebbiyenin eline vermelidir. Bu mürebbiyelerinden terbiye kurallarını bilen biri” olmasına vurgu yapmıştır. Yazıya göre “eğer lala ve mürebbiye yoksa çocuklar reşit oluncaya kadar kadınların yanında kalması zaruri” bulmaktadır. Yazar bu düşüncelerine karşı “Çocuklarımıza istenen seviyede terbiye verebilecek kadınlar var mıdır?” diye eleştirenleri ekseriyetle haklı olduğunu esef ile itiraf etmektedir. “Terbiye vermekle muktedir kadınlarımız yoktur” diyenlere ise kadınlarımızı terbiye etmeliyiz diyerek ailedeki öncelikli eğitimin temelini kadınları eğitmekten geçtiği ifade etmiştir. “Kendisi bir lalanın elinde büyümüş veyahut 10-12 yaşına kadar sokakta oynamış bir kadından mı terbiye umacağız?” diyenlere de, “eğer kadınlardaki bilgiler kızlarını terbiye etmelerine yeterli değilse bir taraftan kızlara bir taraftan da annelerine bilgiler verilmeli, usuller öğretilmelidir. Kadınların terbiyesi az ise çoğaltılmalı fakat çocukları kadının terbiyesinden ayırmamalıyız” ifadelerini kullanmaktadır. Dergiye göre çocuklar ilelebet bakıcının eline teslim edilmemeli, özellikle kız çocuklarının annelerinde öğrenmeleri gereken edep ve adabı bir bakıcıdan öğrenmemeleri gerekir: “Hali ve vakti iyi olanlar çocuğu bir lalaya teslim ederler, lalaları olmayanlar ise sokak denilen çirkin ahlak ve terbiyesizlik mektebine gönderilirler. Çocuklar sokağa terk edilmemeli, sokağa terk edilen çocuklarımız mahvolduğu, sokağın bir girdap olduğu malumdur.”²⁵³

Atalarımız tarafından söylenen *Beşik sallayan el dünyayı sallar* atasözü kadının eğitim ve kendisini yetiştirmesi hususunda önemli bir ifadedir. Çünkü dönemin yazarlarının da kaleme aldığı yazılardan da anlaşılacağı üzere çocuğun ilk eğitimi anne ile başlar. Annenin bu eğitimi sağlayabilmesi için kendisinin de iyi bir eğitim ve terbiyeden geçmiş olması gerekir. Bu hususta dönemin yazarları kızların terbiyesi ve eğitimine çok önem vermişlerdir. Geleceğin anne adayları olan kızlar iyi bir eğitimden geçerse sağlıklı nesiller yetiştirmiş olur.

Çocuklarda oluşan ilk duygu utanmadır. Eğer çocuklarda utanma duygusunun baskın olursa, bu onun asaletinin ve efendiliğinin göstergesi sayılmıştır.²⁵⁴ Çocuğa toplumsal kültüre uyumunu sağlayacak iki davranış olan itaat ve edebin öğretilmesi gerekir. Her dini topluluk bu eğitimi kendisi sağlamıştır.²⁵⁵ Çocuk terbiye edilirken toplum arasında en yaygın olarak kullanılan yöntem: Korkutmak... *Umacı, hamam anası, çarşamba karısı, gûlyabanî, kesik baş, cin, peri, cadı, şeytan,*

²⁵³ Şemseddin Sami, “Çocukları Kadınlardan Ayırmak”, *Aile*, 3, 2 Recep 1287 (1880), s. 34-36.

²⁵⁴ Kınalızâde Ali Efendi, a.g.e., s. 63.

²⁵⁵ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 137.

evliya gibi hayali tiplere *padişah, zaptiye, cellat, zindancı, bekçi baba, sokakta gezen meczuplar, babası tutan zenciler, tumarhaneden boşanan deliler*²⁵⁶ ilave edilince çocuk için anası ve dadısının sözünden çıkmayan, baskılanmış bir ruh haline gelen nesiller yetişmekte idi. Daha ilerleyen dönemlerde çocuğu korkutmak için söylenenler toplumsal yapıya bağlı olarak çeşitliliğe uğramıştır:

Vay... yeni bir keşif daha! Ben tramvayları vasıta-i nakliye olmak üzere tanırdım. Meğer bunların terbiye-i etfâlde de hizmetleri varmış. Meğer bu arabaların çoluk çocuk çığnemekte deşetlice davrandıkları bugün fennen sabit olarak edeben taammüm etmişmiş. Hatta tramvay güzergâhında oturan aileler çocukları yaramazlık eder etmez umacı geliyor, kuyu anası çıkıyor demeyi unutarak:

-Aman! Yavrum! Tramvay geliyor, sus! diyorlarmış. Fena keşif değil mi? Fakat bizim çocuklar, tramvay değil a şimendifer geliyor desen yine onlar tünel geçerler zannederim.²⁵⁷

Ahlak ve görgü kuralları çocuklara büyükleri tarafından aşılansaktadır. Necip Fazıl, 5-6 yaşlarında aldığı ilk dini öğütleri *O ve Ben* adlı eserinde şu şekilde anlatmıştır: ... İlk dini telkinlerimi büyükbabamdan aldım. Yatakta ondan hep dini menkıbeler dinliyordum...²⁵⁸

Aile dergisi ilk sayısında, insanın yaradılışından ötürü kendine yararlı ve güzel olan şeyler bazen zor kabullenebileceğini ifade etmiştir: “Alemde hiç bir ağız yoktur ki acıdan hoşlansın. Hekimler ve ilacın faydasını herkesten iyi bilen tabipler bile acı ilacı içerken yüzünü buruşturmasın. Bunun için daima acıyı tatlıya karıştırmak, faydalı olan şeyi lezzetli ve eğlenceli hale koymak gerekir” ifadeleri ile bir insana bir özellik kazandırmak için onun yapmaktan zevk aldığı bir şeyle kazandırılmak istenen davranışı karıştırmak gerektiğini dile getirmiştir. Bu bilhassa kadın ve çocuklar için gereklidir. “Kadını süsten, çocuğu oyundan vazgeçirmeye çalışmak Cenab-ı Hak'ın yarattığı tabiatı değiştirmeye çalışmak demektir bu da imkansızdır...” Yazının devamında kadın ve çocuğun tabiatı gereği bir takım özelliklerin bulunduğu ve tabii yaradılışlarına uygun ders ve nasihati dinledikleri belirtilerek, gerekli olan terbiye ve bilgi verilirken “Lezzet ve eğlence kapısından terbiye ve bilgi girmelidir. İçeriye girdikten sonra o zihin ve kalbi zapt etmek kolaydır” denilmektedir. Çocuklara güzel ahlak kazandırmak için izlenilmesi gereken yolu yazı şu şekilde tanımlamaktadır:

Nice oyunlar, nice eğlenceli masallar vardır ki çocuğun bilgilerini geliştirir, çocukların ahlaklarını süsler, onlara faydalı dersler verir. Dikkat edilirse görülür ki istenilen ve takdir edilen kıymetli ve çok muteber ne varsa kıymeti mutlaka şu üç şeyden dolaydır: Güzellik, lezzet, fayda. Mutluluğun özeti bu üç şeyden ibarettir. Bunların tersi çirkinlik, açlık, hastalıktır. Bunun için mutluluğun sebepleri olan güzelliği, lezzeti ve faydayı bir yere toplamak gerekir...²⁵⁹

Çocuk, ailesinde edinmiş olduğu terbiyenin eksik olan yönlerini okulda tamamlar ve aile içinde edinmiş olduğu bazı yanlış davranışları da yine burada düzeltme imkanına kavuşur. Bu bakımdan okulda görülen terbiye, çocuğu toplum hayatına hazırlamak konusunda ailede görülen

²⁵⁶ Karay, a.g.e., s. 12-13.

²⁵⁷ Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları 3-4*, Nuri Akbayar (Haz.), 3. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul, 1992, s. 125-126.

²⁵⁸ Necip Fazıl Kısakürek, *O ve Ben*, Büyük Doğu Yayınları, Ankara, 1992, s. 21.

²⁵⁹ Şemseddin Sami, “İfade-i Meram”, *Aile*, 1, 17 Cemaziyelahir 1297 (27 Mayıs 1880), s. 2.

terbiyenin tamamlayıcısı niteliğindedir. Aile ve okulla birlikte yaşanan çevre de terbiye üzerinde etkili olan faktörlerden biridir. Sokaklar, dükkanlar, sergiler, kahvehaneler, tiyatrolar kısaca insanın yaşamış olduğu iklim, zaman ve mekanın da kişinin maddi ve manevi terbiyesi üzerinde önemli etkileri vardır.²⁶⁰ Ahmet Rasim, ahlaksızlığın her çeşidinin bulaşıcı olduğunu ifade eder. Bulaşma yolunun en başında geleni ise sözdür. Bu sebepten ötürü ister yüz yüze, ister arkasından olsun çocukların ve yakınlarının aleyhine; “Bu çalışmıyor; çapkın olacak, haylaz olacak, tulumbacı olacak...” gibi sözler söylenmemesi gerektiğini tavsiye eder. Ahmet Rasim, “Bizim huy alışkanlıkları dediğimiz de tekrarlamaların sonucu değil midir?”²⁶¹ sorusu üzerinden ailelerin çocuklarını terbiye verirken yanlış uygulamalar konusuna dikkat çekmesi önemlidir. Özellikle çocukluk çağında başkalarını taklit daha fazla olduğundan çocuğun okul ve oyun arkadaşlarına çok dikkat edilmelidir. Kınalızâde, terbiyede arkadaş çevresinin üzerinde durmaktadır. Ona göre, bu terbiye işinde çocuğun, rezilliklerle bezenmiş ve kendi terbiyesine uymayanlarla düşüp kalkması engellenmeli ve düşük, kötü ve lüzumsuz şeylerle anılan, tanınan çocuklarla arkadaşlık kurmasına izin verilmemelidir ki, onun ahlak ve tavırlarıyla ahlaklanmış olmasın. Kınalızâde, kız çocukları ile ilgili olarak haya ve iffetin önemini belirterek, erkeklerden sakınmaları ve korunmaları, utanma duygusunun öğretilmesi ve ev işleri bilgisi üzerinde durulması gerektiğini vurgulamıştır.²⁶²

Çocuğa terbiye verecek olanların belirli meziyetlere sahip olmaları aileler tarafından önemsenmiştir. İbni Sina'ya göre çocuğun terbiyesini verecek olanların akıllı, dindar, ağırbaşlı, hafiflik ve ahlaksızlıktan uzak, çocuğun huzurunda serbestliği ve aldırmaazlığı az, somurtkan ve donuk olmayan, yiğit, temiz ve nazik, önde gelen insanlara hizmet etmiş, softa, konuşma ve birlikte olma adabını bilen biri olmalıdır.²⁶³

Hür Çocuk gazetesinin yazarı Osman kızı Nigar, çocuğa nasıl terbiye verilmesi gerektiğini anlatan ve terbiyeyi vermek için en muktedir kişinin anne olduğunu vurgulayan “Vazife-i Maderane” başlıklı bir şiir kaleme almıştır. Bu şiirde annenin çocuğuna güzel ahlakla örnek olması gerektiğini, babanın da övünülecek üslup, nezaket ve nezafetle örnek olması gerektiğini ifade etmiştir. Çocuk yaşı itibarıyla her gördüğünü taklit etmeye meyillidir. Çocuğa yumuşak ve ince bir kalple yaklaşılması gerekir, eğitim ve öğretimine dikkat elzemdir, alemde terbiyenin medeniyete asıl unsurdur, ana-babanın bunlara dikkat etmesi gerektiğini anlatan didaktik şiir şöyledir:

---

²⁶⁰ Kaya, a.g.t., s. 100-101.

²⁶¹ Ahmet Rasim, *Eski İstanbul'da Hovardalık (Fuş-i Atik)*, Atilla Gökdağ (Haz.), Üç Harf Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 18.

²⁶² Kınalızâde Ali Efendi, a.g.e., s. 63-73.

²⁶³ İbn Sina, "Aile Siyasetine Dair Risale (er-Risale Fi's-Siyasetii'l-Menziliyy)", (Çev. Vecdi Akyüz), *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde, 3, Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 914.

Vazife-i Maderane

Vermekse nizam-ı alemin ahvaline maksat
Nev-i beşer asayişin etmeğe müebbet
Terbiye-i evlada emek sarf gerektirir.
Bir vech ile mahf olmayan asla o emektir
Evvel bunu deruhte fakat etmeli mader
Zira anadır min tarafillah o mukadder
Masum iken ettirmeli hoş halleri mutat
Maderden alır terbiyeyi evveli evlat
Göstermelidir hulki hüsn mutedil ahval
Taklide olur gördüğünü çünkü o meyyal
Halikini zikir eylemeyi bilmeli tıflan
Hem halikinin vahdetine etmeli iman
Taziz ile tekrim ile daim ebeveynin
Bu vech ile tediyeyeye cehd etmeli dinen
Mehiyet-i maderle peder olmalı mefhum
Hem cinsine hoş söylemeyi bilmeli masum
Öğretmeli üslubu nezaketle nezafet
Anlamalıdır ne olduğunun asarı meveddet
Göstermemeli tarzı hoşnutla hakarat
Etsün oda ekranına ta öyle mümaşat
Vaziatte kabahat görününce fakat ol an
Bilmezse çocuk seviye halini zira
Tashihi tabiat edemez hutbe hut asla
Talimine tahsiline dikkat ise elzem
Tahsili maarif ile olur şahsı mükerrerem
Terbiyedir alemde esas medeniyet
Terbiye ile hasıl olur ilim ve fazilet
Alim dahi olsa kişi olmazsa müveddet
Memduh ve muazzez olamaz böyle mücrib
Evladını terbiyeye eyler ise gayret
Bilahare mehur olur ol valide elbet
Zira olur etse veled ehliyeti ispat
Ferzendini kamil görmüş ilayi mükafat²⁶⁴

Köklü bir yenileşme hareketi olan Tanzimat döneminde Ahmet Mithat Efendi, toplumsal değişimin gerçekleşebilmesi için öncelikle toplumu bu değişime hazırlamak gerektiği inancıyla hareket etmiştir. Bu değişimi eğitim ile mümkün gören yazar, hürriyeti bilen ilim ve irfan sahibi olanların hakkı olduğunu, eğitimin milleti güçlendireceğini ifade eder. 1899 yılında kaleme aldığı *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Vezaifi* adlı kitabında, Osmanlı'da bir eksik olarak gördüğü *pedagoji* üzerinde durur. Çocukları iyi bir eğitim almış olan toplumların, geleceğinin güvende olacağı inancından hareket eder.²⁶⁵

Çocuk terbiyesi ile ilgili olarak Batı kaynaklı bir bilim dalı olan pedagojinin Ahmed Midhat Efendi ile Osmanlı günlük hayatına girmiş ve böyle bir alanın gerekliliği farkına varılmıştır. Dönemin yazarları gerek kitaplarda ve gerekse süreli yayınlarla pedagojiyi okuyuculara tanıtmışlar ve gerekliliğini vurgulamışlardır. Yazarların pedagoji kelimesinin karşılığı olarak zaman zaman

²⁶⁴ Nigar bint Osman, "Vazife-i Maderane", *Hür Çocuk*, 1, 5 Şaban 1336 (16 Mayıs 1918), s. 5-6.

²⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*, Gizem Akyol (Haz.), Dergah Yayınları, İstanbul, 2013, s. 11.

Terbiye-i Etfal ifadesi kullandıkları olmuştur. *İstidad-ı Etfal*'de Ahmet Midhat şunları söylemiştir: *Biz iki yaşından dört beş yaşına kadar çocukların hüviyetlerine hiç ehemmiyet vermeyiz. Türkiye'deki pedagoji anlayışı ile Avrupa'daki pedagoji anlayışını karşılaştıran Ahmed Midhat Efendi şu önemli teşhisi koyar: Avrupa pedagojisine ve bizim geleneğimize göre yetişen çocukları mukayese edelim. Avrupada çocuk adam, Türkiye'de çocuk çocuktur.*²⁶⁶ Ahmed Midhat Efendi'nin bu tanısı çok önemlidir ve Osmanlı toplumunun çocuğa bakış açısını ortaya koymaktadır. Avrupa toplumu çocuğu bir birey olarak algımlarken Osmanlı toplumunda çocuğun bir birey olarak kabulü, eğitilmesi ve bu yönde terbiye alması Avrupa toplumuna göre daha sonradır.

2.8. Adab-ı Muaşeret

Adab-ı muaşeret, toplumda yaşayan bireylerin uymak zorunluluğu hissettiği ahlak, nezaket ve görgünün gerekliliklerini, kendini kusur ve ayıplardan koruyacak erdemli bir birey olmasını sağlayacak kuralları içeren bir davranış disiplini demektir.²⁶⁷ Toplumun kültür ve hayat tarzından kaynaklanan adab-ı muaşeret, bireyin içinde bulunduğu toplumun zamanla oluşan genelde topluma has davranış kalıplarını içerir. Adab-ı muaşeret, toplum hayatında insanların birbirleriyle olan ilişkilerini, toplumun geneli tarafından kabul gören doğrular çerçevesinde gerçekleştirmeyi hedefler. Adab-ı muaşeretin kaynağı toplumdur. Toplumun zaman içinde meydana getirdiği yazılı olmayan bu hususlar, kişiler arasında davranış biçimlerine yön verir.

Çocuğun ailede almış olduğu eğitim ve görgü, onu yaşamı boyunca doğrudan etkileyecektir. Bu etki, tüm davranış biçimlerine yansiyarak kurmuş olduğu ilişkilerde kendini gösterir. Osmanlı toplumunda bütün çocuklar çok sevilmesine, hatta zengin ailelerde her isteklerinin yerine getirilip şımartılmalarına rağmen, başta aile büyükleri olmak üzere, büyüklere karşı saygılı davranmaları, onlara küçük yaşta öğretilirdi. Çocuk; baba, anne, ağabey ve ablaya karşı saygı gösterirdi, hatta büyümüş bir erkek, babasının yanında onun izni olmadan oturamaz, yemek yemez, sigara içmezdi.²⁶⁸ Osmanlı toplumunda çocuklar büyüklere karşı nerede olursa olsun saygı gösterirlerdi. Bu saygıda Müslüman veya Hristiyan fark etmezdi. Çocuklar yolda bir ihtiyara rastlasalar koşar ellerini öperlerdi.²⁶⁹ Osmanlı'yı ziyaret eden Ubcini toplum içinde yazılı olmayan fakat insanların uymakla yükümlü olduğu bu kalıpları şu şekilde belirtmiştir:

İhtiyarlık Türkiye'de olduğu gibi hiçbir yerde hürmete mazhar değildir. Çocuklarını daha fazla şefkat ve alaka içinde yaşatan bir memleket de bilmiyorum. Sokaklarda çocuğunu omzuna, kucağına alarak yürüten, onu fazla yürütmeyen, yormaktan sakınan çok baba görülür. Emretmedikçe oturamaz. Yalnız baba değil, babasının unvanı neyse efendi baba, ağa baba, bey baba, paşa baba diye hitap eder. Küçük kardeş büyüğe saygı gösterir. Büyük kardeşi asla ismiyle

²⁶⁶ Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, s. 50-51.

²⁶⁷ Meriç, a.g.e.,s. 15.

²⁶⁸ Lewis, a.g.e., s. 97.

²⁶⁹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 274.

çağırmaz, abla ve ağabey denir ki bizim dilimizde bu kelimeler meçhuldür. Baba, oğlu sadrazam olsa bile yalın ismiyle çağırır.²⁷⁰

Modernleşme sürecinde değişmeye başlayan yaşam tarzı toplumsal alanı yeniden şekillendirirken, aile de bu gelişmelerden etkilenmiştir. İş alanlarının evden ayrılması ve dolayısıyla evin selamlık bölümünün eski işlevini kaybetmesiyle başlayan bu değişim süreci bir başka açıdan aile erkeklerinin akşamları evlerde kadın ve çocuklarla daha çok birlikte olmasını sağlamıştır.²⁷¹ Ailenin yaşadığı bu değişim kendini toplum hayatında da göstermiştir. Bu alanlarda aile yeniden şekillenerek birbirleri ile olan ilişkilerinde yeni davranış tarzı geliştirmiştir. Batılı tarzda kurallarının kabulü gençlerde ve üst tabaka ailelerde öncelikle başlamıştır. Nitekim bu aile grupları dışarıya açılmada geleneksel ailelere oranla daha önce davranmışlardır. Bu atılımı Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, Avrupa başkentlerine sürekli elçilikler açılması, Batıdan ülkeye devlet adamlarının gelmesi gibi gelişmeler sağlamıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak Batılı usul ve görgü kuralları aile hayatına girmesine zemin hazırlamıştır.

Toplumun Batı'ya açılışı kendine günlük uygulamalarda da yer bulmuştur. Oturma, kalkma adabı, yemek yeme usullerinin nasıl olması gerektiği bir resmiyet kazanarak kamusal alanda çocukları eğitmek için uygulamaya konulmuştur. Okullarda çocuklara eski ve yeni usul yemek tarzı uygulamalı olarak gösterilirdi. Dönemin kitap ve gazeteleri de bu konuda yaptıkları yayınlarla bu usulleri gösterip benimsetme konusunda etkili olmuştur. O dönemde sayıları oldukça fazla olan *İdare-i Beytiye* adıyla çıkan kitaplardan bu gelişmeler daha iyi izlenebilir. Nitekim Ahmet Rıza kızlar için yazdığı *İdare-i Beytiye* kitabında sofranın kurma adabını anlatırken hem alaturka hem de alafranga usule yer verir. Ancak hangisi daha iyidir? sorusunu cevapsız bırakır. Ayrıca çocuklara derslerde, *usul-i taamin mevzu taharet olduğu gibi, gayesi de karşısındakini öğrendirmemektir*²⁷² şeklinde yapılan tavsiyelerle Batılı yemek yeme usulünün gelecek kuşaklar tarafından benimsenmesinde ve toplum hayatına yerleşmesinde etkili olmuştur.

Adab-ı muaşeret kurallarını toplum hayatına aşılama için dergi ve gazeteler de üzerlerine düşeni yapmaya çalışmışlar, çocukları toplum hayatındaki kurallar hakkında bilgilendirerek eğitmek için yazılar yayınlamışlardır. *Vasıta-i Terakki* dergisinde ana-babaya saygı duyup, onlara hürmet edilmesi gerektiği yönünde çocukları eğitici bir yazı yayınlamışlardır. “Çocuklarla Mütalaa” başlıklı yazıda:

... Bizi dünyada terbiyelendirmek, yiyecek, giyecek, yatacak yer tedarik etmek için pek çok meşakatler çeken, herkesten daha samimi olan ana ve babamızı sevip, son derece hürmet ve saygı göstermeliyiz. Az bir hastalansak veyahut bir tarafımız ağrırsa sıhhat ve sağlığımız için hemen Allah'a yalvarırlar. Üzerimize titrerler. Bu haklarına, her an gördüğümüz iyiliklerine

²⁷⁰ Öztuna, a.g.e., s. 210.

²⁷¹ Meriç, a.g.e., s. 58.

²⁷² Meriç, a.g.e., s. 114-115.

mükabil şayet onlardan biri hastalansa veya bir tarafları ağrısa elimizden geldiğince onlara yardım etmeliyiz...²⁷³

Dönemin dergileri incelendiğinde çocukları doğruya yönlendirmek onları eğitmek adına bu tür yazıların kaleme alındığı görülmektedir. *Lâne* dergisinin ikinci sayısında yayınlanan, Vaiz Efendi tarafından kaleme alınan “Yalan Söylemek” adlı yazıda çocukların yalan söylemesinin ne kadar yanlış olduğu, yalan söylemeyi hem dinimiz hem de ahlakımız tarafından yasaklandığı anlatılmaktadır. Yazıda yalan söylemenin çok kötü bir şey olduğu dile getirilmiştir. Doğru söyleyenlerin hiçbir zaman hiçbir şeyden çekinmedikleri işlenmiştir. Vaiz Efendi, yalancılığı şu şekilde anlatmaktadır: “Her kötülüğün başı yalancılıktır. Yalancılardan herkes hastalıktan kaçır gibi kaçır. Bir kere yalancı diye adı çıkınca bir daha yemin etse kimse inanmaz. Onun içindir ki bir kabahat dahi işleseniz, o kabahati işlediğınızı itiraf etmek en doğru harekettir. Zira inkar etseniz daha muazzeb olursunuz.” Kişi yalan söylediğinde vicdanının sesi onu rahat bırakmaz ve sürekli ona: “Niçin yalan söyledin?” diye sizi her dakika üzer durur. Bu ses vicdanınızın sesidir. Sizi her yerde kovalar, rahat vermez. Vicdanı rahat olmak isteyen adam doğrudan, doğruluktan bir dakika ayrılmamalıdır. Derginin bu eğitici yazısının devamında çocuklara ders çıkarması için bir hikaye anlatılmaktadır:

Vakti ile valilerimizden biri bir hapisaneyi ziyaret edip, mevkuların birer birer kabahatlerini sorar. Hepsi masumuz, derler. Sıra en son bir mevkufa gelir. Paşa sorar: “Sen niçin buradasın?” Mahkum cevap verir: “Efendim bir hayırsızlık yaptım da ondan.” Vali derhal mahiyetine döner der ki: “Bu kadar masumun arasında bu kabahatlinin işi yok derhal serbest bırakınız.” İşte doğruluk dünyada da ahirette de böyle mükafatını görür. Yalancıların ise görecekları daima hakaret ve zilletir.²⁷⁴

---

²⁷³ Fahri, İhsan ve İsmail, “Çocuklara Mütalaa”, **Vasıta-i Terakki**, 1, 10 Cemaziyelahir 1299 (28 Nisan 1882), s. 4-5.

²⁷⁴ Vaiz Efendi, “Yalan Söylemek”, **Lâne**, 2, 1 Kanun-i sani 1335 (1919), s. 7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇOCUĞUN SOSYAL HAYATI

3.1. Osmanlı'da Sosyal Devlet Uygulamaları

Tarih boyunca savaş, afet, ölüm gibi çeşitli sebeplerden ötürü kimsesiz çocuklar problemi hep var olagelmıştır. Yüzyıllar boyunca Osmanlı dünyasında Müslüman kimsesiz ve yetimlerin ihtiyaçlarının mühim bir kısmı vakıflar ve hayırseverler tarafından karşılanmıştır. Osmanlı topraklarındaki binlerce vakıf sosyal ve dini kaygılarla doğmuştur. Bu vakıflar gariplerin, kimsesizlerin yardımına koştu ve Osmanlı sistemi içinde bakıldığında sosyal dengenin sağlanması için önemli işlevler gördü. Yetim ve kimsesiz çocuklar klasik dönemde vakıflar tarafından korunurken XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu hizmetler devlet ve bazı cemiyetler tarafından yürütülmüştür.²⁷⁵

Tanzimat her alana olduğu gibi sosyal devlet alanına da önemli yenilikler getirmiştir. Modernleşme sürecinin öncesinde himayeye ihtiyacı olan çocuklar, genellikle aile çevresinde bakılmaya çalışılır; yakın çevre yeterli olmaz ise, evlatlık olarak başka ailelerin yanına verilir ya da vakıflar, imarethaneler aracılığıyla korunmaya çalışılırdı. Çocuğu himaye işinin *modern devletin bir gereği* olarak güvence altına alınma teşebbüsü ise, ancak 1851 tarihli Eytam Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir.²⁷⁶ Bu nizamname ile *yetim mallarına bakacak teşkilat* anlamına gelen Emval-i Eytam Nezareti kurulmuştur. Bu teşkilat Tanzimat döneminde çocukların mallarını ve diğer haklarını korumak amacıyla oluşturulan ilk kurumdur. Ayrıca köylerde babası ölen ve yetim kalan her çocuğun Eytam İdaresi'ne bildirilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Çocuğun haklarının korunması amacıyla vesayet kurumu oluşturulmuş; babası ölen çocuğa varsa öncelikle annesinin o da yoksa diğer bir akrabası vasi olarak atanmıştır. Nizamname, ölen kişiler ve yetim kalan çocuklarla ilgili bilgilerin bu teşkilata verilmesi zorunluluğunu da getirmiştir.²⁷⁷ Ayrıca, korunmaya muhtaç çocukların haklarının korunmasına ilişkin 1850 yılı içinde iki irade çıkarılmıştır: Dul çocuklu kadına ve ikiz ya da üçüz çocuk doğuran, maddi imkânı olmayan kadın ve aileye; din ve mezhep

²⁷⁵ Nurdan Şafak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve İslahhaneler (1863-1903)", Haşim Şahin ve Nurdan Şafak (Ed.), *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Dem Yayınları, İstanbul, 2012, s. 134-135.

²⁷⁶ Gürkan Öztan, *Türkiyede Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 41.

²⁷⁷ Abdullah Karatay, *Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 104.

ayırmaksızın maaş bağlamakta, kimsesiz ve terk edilen çocuklar birinin yanına verilerek o aileye de bir miktar maaş bağlanmaktadır.²⁷⁸

Osmanlı Devleti'nde görülen sosyal devlet uygulamaları çok açık bir şekilde fakir halkın yanında yer almasıyla kendini gösterir. Nitekim 1852 yılında Maliye Nazırı, Muhasebe Meclisi mazbatasıyla takdim edilen yazıda Kırımlı Hasan'ın fakirliği sebebiyle geçimini sağlayamadığı tespit edilerek Hasan ve Hüseyin adlı çocuklarına günlük ellişer akçe tahsisine dair bir yazı kaleme alınmıştır.²⁷⁹ Buna benzer birçok kayıt Osmanlı arşiv belgelerinde mevcuttur. Yine 1856 yılında Fatma ve Zenciye Bemri Hatunların ikiz erkek çocukları doğması münasebetiyle ve eşlerinin fakirlikleri tespit edildiğinden 90 kuruş maaş ayrılıp ödenmesi kararlaştırılmıştır.²⁸⁰ Yine buna benzer bir örnek de 1891 yılında Trabzon'un Sürmene Kazasına bağlı Vizre köyü ahalisinden Sancakoğlu Mehmed ve Hamayir köyü ahalisinden Terzioğlu Yusuf isimli kimselerin ikiz doğan çocuklarına belediye gelirlerinden aylık 30 kuruş maaş tahsisi münasip görülmüştür.²⁸¹ Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu hoşgörü politikasının en iyi örneklerinden biri sosyal hayatta karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı yalnız Müslüman halkın ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp aynı oranda gayrimüslimlerin de yanında olmuştur. 1907 yılında Selanik vilayetinin Pulya Mahallesi sakinlerinden ve Musevi milletinden Hamal Yafu'nun muhtaç bulunduğu anlaşılıp, ikiz çocuklarına Belediye sandığından 30 kuruş maaş bağlanmıştır.²⁸² Böylelikle Osmanlı tebaası içinde kimsesiz ya da durumu olmayan anne babaların maddi zorluk çekmelerini önleme politikası gütmüştür.

XIX. yüzyıldaki savaşlar, siyasi ve iktisadi kayıpların dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir göç dalgasıyla karşılaşmasına sebebiyet verdi. Kırım Harbi (1853-1856), Sırbistan Olayları (1856-1861), Hersek İsyanı (1875) ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı kuşkusuz yetim çocuk sayısının artışına yol açmıştır. Özellikle 1873-1878 yılları arası Osmanlı toplumu için kriz dönemiydi. 1873'te başlayan büyük mali buhran, Osmanlı maliyesini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Toplumsal hafızada 93 Harbi adı verilen Osmanlı - Rus savaşı sonunda, verimli topraklar kaybedilmiş, Balkanlar'dan savaş mağduru binlerce aile, dul kadın ve çocuklar, imparatorluk topraklarına göç etmiştir.²⁸³ İç ve dış göçlerinin yanı sıra, Osmanlı esnafının Avrupa ekonomisi karşısında rekabet gücünü yitirmesi de dilencilere katılacak işsizlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yaşanan bu göçler ve devletin içinde bulunduğu zor şartlar da çocukları olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum Osmanlı toplumunda var olagelen bir sorunu da arttırmıştır:

²⁷⁸ İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 2, Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 464-465.

²⁷⁹ BOA, İ.DH, 252, 15507.

²⁸⁰ BOA, İ.DH, 364, 24092.

²⁸¹ BOA, DH. MKT, 1845, 22.

²⁸² BOA, DH. MKT, 1196, 49.

²⁸³ Şafak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve Islahhaneler (1863-1903)", s. 135.

Dilencilik... Başta başkent olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de mevcut olan bu sorun Osmanlı'nın son dönemlerinde daha da artış göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda dilencilğe ilişkin kurumsal anlamda önlem alan girişim II. Abdülhamit döneminde Darülaceze'nin açılması ve 1896 yılında faaliyete geçmesi olmuştur. Darülaceze, hastaneleri, kreşi, yetimler için eytamhanesi ile birlikte külli bir müessese olarak düşünülmüştü.²⁸⁴ Bunun üzerine 1890 yılında Osmanlı Devleti sokakta dilenen ve anne babaları hasta, kimsesiz çocuklar için bir takım önlemler alma gereği duymuş ve bu konuda gerekli incelemeler yapılarak Darülaceze'nin uygun hale getirilmesine dair bir hukuki düzenleme yapmıştır.²⁸⁵ Savaşın yetim bıraktığı öksüz ve kimsesiz çocuk problemi ve buna bağlı olarak bilhassa başkentte hızla artan dilencilik sorunu dönemin dergilerinde yer bulur. *Lâne* dergisinde bu sorunu işleyen “Öksüz Dilenci” adlı şiir kaleme alınmıştır:

Kış kudurdu artık; bu akşam yine,
Bulutlar girmiş bir kartal şekline.
Rüzgar haykırıyor, soğuk ve tipi
Ta kalbe işliyor bir diken gibi.

Sıcak yuvasına koşuyor herkes...
Nereden geldi bu boğuk boğuk ses?
Kimdir bu zavallı? El açmış, dinle
“Oh! Merhamet!” diyor gelip geçene...

Büzülmüş köşeye perişan bir kız,
Dudakları mosmor, vücudu kansız,
Ayakları çıplak ve bağı açık
Elinde tutuyor bir boş torbacık...

Kuru vücudunu nevbet yakıyor,
Ve kar dokundukça zehir akıyor
Bu titreyen kızın damarlarına.
Korkarım bu çiçek solar yarına...

Ve artık kalmıyor takat sesinde,
Yine aç yatacak harabesinde.
Hiç yok mudur acep bunun emeli?
Bedbahtın adına “Hasret” demeli.

Teselli edecek yok bu yavruyu,
Hayat onun için bir malum kuyu!
Gözlerinde gördüm sitem izleri,
Sana hor baktık ah, affet bizleri!²⁸⁶

Devlet, yardıma muhtaç, yetim ya da kimsesiz çocukların haklarını gözetmek amacıyla 1851 yılında Eytam Nazırlığının kurmuştur. Ayrıca XIX. yüzyılın reformcularından biri olan Mithat Paşa da sosyal devlet anlayışının taşrada sürdürülmesi konusunda 1861 yılında Niş'e tayin edildikten

²⁸⁴ Cem Doğan, “Kırım Harbi’nden I. Dünya Savaşına İstanbul’da Dilencilik Olgusuna Bir Bakış (1853-1914)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3 (6), 2015, s. 153-163.

²⁸⁵ BOA, MV, 52, 70.

²⁸⁶ M. Aziz, “Öksüz Dilenci”, *Lâne*, 3, 15 Kanun-i sani 1336 (1920), s. 3.

hemen sonra burada bir ıslahhane kurdu. Kimsesiz çocukların sokaklarda mahvolmasını önlemek ve onların meslek sahibi olmalarını temin etmek amacıyla açılan bu kurumun başarıya ulaşması, 1865'te Rusçuk ve Sofya'da da benzer ıslahhanelerin açılmasına ön ayak oldu. Üstelik söz konusu bu kurumların şöhreti kısa sürede tüm ülkede yayıldı ve devletin dikkatini çeken bu durumla birlikte Anadolu'da çok sayıda ıslahhane açıldı. İstanbul Sanayi Mektebinin temellerini atan Mithat Paşa'nın çabalarıyla 1868 yılına gelindiğinde Anadolu'nun birçok vilayetinde ıslahhane bulunuyordu. Bunlardan biri de Diyarbakır ıslahhanesi idi. 1869 yılında Vali Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa önderliğinde kuruldu. Bu ıslahhanenin ilk öğrencileri hiç kuşkusuz dilenci ya da dilendirilen çocuklar oldu. Söz konusu bu kurumda çocuklara pazarı hazır olan terzilik, demircilik, kunduracılık gibi meslekler edinmeleri sağlandı.²⁸⁷

Günümüzdeki adı Şişli Etfal ve Araştırma Hastanesi olan Hamidiye Etfal Hastane-i Âli'sinin ilk istatistik yıllığından II. Abdülhamit'in 16 Şubat 1898 Çarşamba günlü iradesiyle çocuk hastanesi yapılmasını emrettiğini öğreniyoruz. Hastane son tıbbi gelişmelere uygun olup kagir olarak inşa edilecek, her tarafı bahçe ve çam ağaçlarıyla çevrili olacaktır. Bu irade üzerine Dr. İbrahim Bey, Berlin'de bulunan çocuk hastanelerinden biri olan ve 1889'da *Kaiser und Kaiserin Friedrich Kinderkrankenhaus* açılan hastanenin resim ve planlarını Padişaha arz eder. Bu planları beğenen II. Abdülhamit hastane için İstanbul'un Balmumcu Çiftlik-i Hümayunu'ndan 15.000 dönümden fazla bir yeri bağışlar. Bir senede tamamlanan hastanenin yapımına harcanan 13.000 Osmanlı altını Padişah kendi kesesinden ödemiş olduğu bilinmektedir. II. Abdülhamit, hastanenin oğlu Abdürrahim Efendi'nin sünnet olduğu gün açılmasını uygun bularak, zengin fakir ayırt etmeksizin başvuran ailelerin çocuklarını 5 Haziran 1899 Pazartesi günü açılışı yapılacak olan Hamidiye Etfal Hastanesi'nde sünnet ettirmiştir. Kuruluşunda önemli payı bulunan ve henüz inşaat tamamlanmadan sertabipliğe tayin edilen Miralay Dr. İbrahim Bey'in yönetiminde hastane, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin 0-16 yaş dilimindeki çocuklar ve kadınlara kapılarını açmıştır. Hastane, Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı yıllarında birçok yaralıyı tedavi ettirmiştir. Bu sağlık kurumu 1922 yılında Şişli Çocuk Etfal Hastanesi adını almıştır. Hastane, ara sağlık elemanı yetiştiren okullara da öncülük etmiştir. İlk olarak ihtiyaç duyulan köy ebesi yetiştirmek amacıyla bir Ebe Okulu açılmıştır (20 Ekim 1924). 25 öğrenciyle eğitime başlayan bu okul ilk mezunlarını 14 Ağustos 1926 tarihinde vermiş ve 1959 senesinde son mezunlarını verdikten sonra Cerrahpaşa Hastanesi'ne taşınmıştır.²⁸⁸

Osmanlı, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından sonra, özellikle yaşanan göçlerin sonucunda sokakları dolduran kimsesiz çocuklar sorununu ve bu göçle birlikte artan dilencilik sorununu çözmeye uğraşırken kendini bir dünya savaşının içinde bulmuştur. 1914'ten itibaren Osmanlı

²⁸⁷ Cihan Özgün, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Çocuk Dilenciler Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI (33), 2016, s. 39.

²⁸⁸ Murat İşeri, *Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Darüleytamlar (1851-1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 51-52.

Hükümeti kimsesiz ve mülteci olan çocukların toplanması ve onların himayesi için çözüm arayışı içine girmiş ve Dahiliye Nezareti ilgili yerlere yazılar yazmışsa da bunlar savaşın getirdiği olumsuzluklar içinde fazla bir sonuç vermemiştir. 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın kimsesiz ve yetim sayısı hayli yüksek olup sadece Doğu Anadolu bölgesinde on altı binden fazla kimsesiz çocuk toplanmıştır. Özellikle Ermenilerin isyan ettiği alanlarda bu sayı daha da artmıştır. Savaş bölgelerinde meydana gelen olumsuzluklar karşısında savaşta yetim kalanlara yardım edilmesi amacıyla maddi kaynaklar yaratılmaya çalışılmıştır. Örneğin, 29 Mayıs 1915 tarihinde posta ücretlerine yeni bir yardım vergisi konularak, savaşta yetim kalan çocuklara destek sağlayabilmek amacıyla Evlad-ı Şüheda Vergisi Pulu uygulaması başlatılmıştır.²⁸⁹

Osmanlı Devleti'nde savaş yetimlerinin barındırılması iki kurum aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İlki sivil bir kurum olan Himaye-i Etfal Cemiyeti, diğeri ise devletin teşkilatlandığı ve ülkenin her tarafına açılan Darüleytamlardır.²⁹⁰ 1896 yılında yapımı biten ve yaklaşık bin kişilik bir kapasiteye sahip olan Darülaceze'den sonra, 1902 yılında üç yüz yetime barınma ve eğitim imkanı sağlayan bir yetimhane olan Darülhayr-ı Ali hizmete girmiştir.²⁹¹ Kurumların yanın da yetim ve fakirler için yurt ve hastane yapılması amacıyla halktan da yardım istemiş, devletin merkezine telgraflar çekilerek duyulan ihtiyaç dile getirmiştir. Nitekim 1919 yılında Trabzon valiliğinden kimsesiz çocuk ve yetimler için acilen para gönderilmesi hususunda Dahiliye Nezareti'ne telgraf gönderilmesi dikkat çekicidir.²⁹²

Osmanlı Devleti klasik döneminde kimsesiz çocuk, yetim ve fakir halkın ihtiyaçları daha çok dini hoşgörüyü dayanan vakıflar ya da varlıklı yardımsever halk tarafından karşılanmıştır. Ama bu kurumlar zaman geçtikçe ve ülkede yaşanan sıkıntılar, savaşlar, ekonomik bozukluk gibi muhtelif sebeplerle ihtiyaçları karşılama konusunda yetersiz kalmıştır. Bu sebeplerden ötürü ve çağın getirdiği koşullar neticesinde sosyal devlet yardımları daha merkezi bir yapıya bürünerek ihtiyaç sahiplerinin gereksinimleri devlet eliyle sağlanmaya çalışılmıştır. Devlet bu alanda çeşitli kurumlar kurarak halkın ve ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerini giderme yoluna gitmiştir.

3.1.1. Darüşşafaka

Yetim çocuklar için önemli kurumlardan biri Darüşşafaka'dır. Sakızlı Esad Paşa Paris'te bulunduğu sıralarda *Brytencé Militarie dé la Fléch* isimli yetim ve kimsesiz çocukların okutulduğu bir okulu gezmiş, İstanbul'a döndüğünde de benzer bir okul açma fikrini ileri sürmüştü. Görüşlerini paylaştığı Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye üyeleri de kendisine destek vermiş ve Darüşşafaka ismi

²⁸⁹ Mahbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 21.

²⁹⁰ Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", s. 492.

²⁹¹ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 195.

²⁹² BOA, DH-UMVM, 86, 3.

verilen okulun açılmasına bu şekilde karar verilmişti.²⁹³ 1873 yılında öksüz ve yetim Müslüman çocukları okutmak için Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye tarafından İstanbul'da açılan bu cemiyet, aslında 30 Mart 1864 tarihinde kurulmuş ve ilk olarak Yusuf Ziya Paşa'nın kişisel imkanlarıyla Beyazıt'ta Valide Emetullah Kadın Mektebi içinde bir çırak okulunun kimsesizlerinin hizmetine sunulmuştur. Esnaf çıraklarına okuma yazma, hesap, sosyal bilgiler ve İslam dini esaslarının öğretildiği bu okul, çırak mekteplerinde nizamnamesi gereğince dersleri gönüllü olarak cemiyet üyeleri tarafından veriliyordu. Bu okul 1865'ten 1873'e kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bu okulun bir devamı olarak 1873'te Fatih'te Darüşşafaka binası hizmete girmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.²⁹⁴ İlk yıl için 54 öğrenci alınan okulda eğitim 8 yıl olarak belirlenerek, İbtidai-İdâdî ve Rüşdiye olarak belirlenen sınıflar doğrultusunda eğitimin ilk altı yılı İbtidai-İdadi- Rüşdiyeye, son iki yıl ise *Âli* kısma tahsis edilmiştir. Ayrıca son sınıf, Telgraf ve Fen Mektebi adıyla da eğitim vermiştir.²⁹⁵

Darüşşafaka'nın idaresi ve okutulacak dersler hakkındaki nizamname, okula on yaşından küçük yetim ve Müslüman çocuklarının alınması, okulun ve öğrencilerin her türlü masraflarının Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye'ce karşılanmasını, bir idare, bir de eğitim kurumu oluşturulmasını, bir müdür, bir de müdire tayin edilmesini ön görüyordu. Nizamnamede öğrencilerin askeriyede ve devlet dairelerinde çalışmalarına imkan verecek şekilde eğitilmeleri ve yatılı olmaları kararlaştırılmıştır.²⁹⁶ Okula kabul edilmek için belli şartlara sahip olmak gerekiyordu:

- 10 yaşından aşağı, 12 yaşından yukarı olmamak
- Ana-babanın veya yalnız birinden mahrum olmak (imtihanda eşit puan alınırsa anası-babası olmayana öncelik verilir),
- İlk mekteplerin en az dördüncü sınıfına kadar okumuş olmak veya o derece tahsil gördüğü imtihan neticesinde sabit olmak,
- Herhangi bir hastalığı olmamak ve bünyesi tahsile uygun olmak,
- Müslüman evlâdı olmak ve ailesi namus erbabından olmak.²⁹⁷

Sakızlı Ahmed Paşa'nın Paris'ten getirdiği okul programı esas alınarak cemiyet üyeleri tarafından hazırlanan programa göre; *Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Dinî İlimler, Osmanlı Tarihi, Genel Tarih, Osmanlı Coğrafyası, Genel Coğrafya, Mantık, Edebiyat ve Kompozisyon, Aritmetik, Cebir, Geometri, Fizik, Kimya, Topografya, Jeoloji, Tabiat Bilgisi, Astronomi, Makine Bilgisi, Osmanlı Kanunları, İktisat ve Defter Tutma Usulü* gibi dersler okutuldu.²⁹⁸ Zamanla

²⁹³ Emine Gümüşsoy, "Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye ve Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), s. 185.

²⁹⁴ Şafak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve Islahaneler (1863-1903)", s. 136-137.

²⁹⁵ Zeki Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 2015, s. 20.

²⁹⁶ Aylin Koç, "Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka", Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç (Ed.), *Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler*, Kişisel Yayınlar, 1. Baskı, İstanbul, 2003, s. 186-187.

²⁹⁷ Darüşşafakalılar Cemiyeti, *Darüşşafaka Türkiyede İlk Halk Okulu*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, s. 31.

²⁹⁸ Halis Ayhan-Hakkı Maviş, "Darüşşafaka", *DİA* içinde, 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 7-9.

programda değişiklikler yapılarak elektrik ve telgraf dersi de temel dersler arasına girmiştir ki Türkiye’de telgrafçılığın gelişiminde Darüşşafaka’nın büyük etkisi olmuştur. Öyle ki telgraf, Türkiye’ye ordu dışında siviller tarafından getirilen ilk teknolojik gelişmedir.²⁹⁹

Darüşşafaka, kimsesiz çocuklar için bir ev niteliği taşımıştır. Nitekim 1897’de Girit’in Hanya’ya bağlı Zırakana Karye’si ahalisinden, anne ve babası ölmüş olan Hüseyin adlı çocuğun Darüşşafaka’ya kabul edilmesi konusunda Sadaret Mektubi Kalemi’ne dilekçe verilmiştir.³⁰⁰ Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşanan savaşlar, yönetimdeki değişimler sonucu ortaya çıkan olumsuz hava Darüşşafaka’yı da etkilemiştir. 1903’te kurum Maarif Nezareti’ne bağlanmıştır. Bu dönemde, 400 kişilik okula 700 kişi alınması, kurumun gelirlerinin sabit kalmasına karşın öğrenci sayısının artması okuldaki eğitim, yemek kalitesini düşürmüş, öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamada Darüşşafaka yetkilileri yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine II. Abdülhamid çıkardığı bir fermanla Darüşşafaka’nın Maarif Nezaretine bağlanmasına karar vermiştir. Okulun Maarif Nezaretine bağlanmasıyla hem idari personel ve öğretmen açığını büyük çapta kapatmışsa da Darüşşafaka bir devlet okulu haline gelmiştir. Nitekim o güne kadar mektebe fakir ve yetim Müslüman çocuklar alınırken bu değişiklikten sonra analı babalı olanlar, hatta birçok ileri gelen ailenin çocukları da okula girmeye başladı. Adliye Nazırı Rıza Paşa’nın oğulları ile Maliye Nazırı Musa Saffeti Paşa’nın torunu Saffet Ziya bu suretle Darüşşafaka’da okuyanlar arasındadır.³⁰¹

Kurumun itibarına önem verilerek bu doğrultuda bir takım yasaklar konulmuş öğrencilerin bu yasaklara uyması istenmiştir. Öğrencilerin izin günlerinde gidilmesi yasak olan yerlerin başında kahve, gazino, tiyatro, salıncak kurulan karagöz, orta oyunu oynatılan çalgılı yerler gelirdi. Galata ve Beyoğlu ise İstanbul’un ayak basılması yasak olan iki köşesidir. Yalnızca evlerinin yolu burada olanlar bir defaya mahsus buradan geçebilirler. Sokaklarda durup eğlenmek, dükkanlara girip çıkmak, ata-merkebe binip koşturmakta yasaklar arasında yer alır. Bu kurallara uymayanlar üç aydan altı aya kadar izinsiz okulda kalırlar. Tekrarı söz konusu olduğunda uzaklaştırma cezası alırlar. Yedinci sınıfa gelene kadar her çocuk ancak velisi ile dışarıda dolaşabilir. Hiç kimsesi olmayanlar ise izin günlerinde dışarıya ancak hademe nezaretinde çıkabilirler.³⁰² Kimsesiz ve yetimler için bir sığınak olan Darüşşafaka, toplum içinde itibarını koruyarak, kurumda barınan öğrenciler için güvenliğini sağlamaya çalışmış, yaşlarının vermiş olduğu küçüklük sebebiyle yanlış bir olaya karışmalarını önlemek istemiştir. Darüşşafaka’nın mezunlarından olan Ahmet Rasim o günlere dair anılarını bizlerle şu şekilde paylaşır:

---

²⁹⁹ Gümüüşsoy, a.g.m., s. 187.

³⁰⁰ BOA, BEO, 981, 73526.

³⁰¹ Lale Uçan, "Osmanlı’da Çocuk ve Gençlik", **Sosyal Bilimler Konferansı**, Meridyen Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15.

³⁰² Uçan, a.g.m., s. 13.

Belki kırk sene önceydi (bu yazı 1924'de yazılmıştır, yaklaşık 1880). O zamanlar Darüşşafaka'da da mektepten firar henüz bilinmiyordu. Fakat ayda bir izinlerde Cuma akşamı gelmeyip cumartesi gelenler belirmeye başlamıştı. Cuma günü saat on biri (ezanî saatle güneş batmadan bir saat önce) beş dakika gecikmeyi affetmeyip derhal lâyük olan cezayı vermeye kalkışan mektep tabi ki bir günlük izin aşımına asla hoşgörüyü karşılamazdı. Bir izin ayı idi. Cuma akşamı (O zaman hafta tatili cuma günü idi) evlerimizden döndük. Akşam namazını kıldık. Dikkat ettik ki arkadaşlarımızdan biri yok!.. Nasıl?.. Yok!.. Emin olun bütün sınıf çarpıntı içinde kalmıştı. Mubassırlar etrafımızı aldılar soruyorlardı:

-size bir şey söyledi miydi?

-Hayır...

...Mektebe girer girmez mubassırın biri kolundan tutmuş, doğruca hapishaneye götürmüş!.. Halbuki mektepte böyle suçlar izinsizlik ile ceza görürdü, hapis ile değil...

Bu bize merak konusu oldu...

_Galataya'ya geçmiş!..

...Deminde anası geldi... Müdüre yalvarıyordu... Müdür, elinde jurnal, diyordu ki:

-Ben mektebin ahlâkını bozamam. Bunlar millet yetimleridir... Öyle kötü yerlere giden bir efendi, bu mektebe sığamaz!..

...Aradan beş altı gün geçtikten sonra, mektep meclisinin kararıyla beş ay izinsiz kalmak şartıyla mahpusluk müddeti yeterli görüldüğü gibi serbest bırakıldı. Kavuştuk.

Zavallı... Ancak çömeliyor oturabilecek kadar genişliği olan güneş görmez, hava almaz bir hücrede beş altı gün kuru ekmeğe yiyerek tahtaların üzerinde kaldı...³⁰³

17 Temmuz 1909'da Darüşşafaka, Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye üyelerinin girişimleriyle Maarif Nezareti'nden alınarak Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye'ye iade edilmiştir. Darüşşafaka, Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye idaresindeki bu özel durumunu Cumhuriyete kadar korumuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra Darüşşafaka da maarifin orta öğretim programını uygulamaya başlayarak Darüşşafaka Lisesi adını almıştır.³⁰⁴

3.1.2. Darülaceze

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde aile içi ilişkilerde meydana gelen gevşemeler sonucu sokağa atılan insanlar ve bu insanların barınma sorunu ortaya çıkmıştır. İşte bu sebeple kimsesiz çocuklar ve özürlü insanlara yönelik 1896'da Kağıthane'de Darülaceze kurulmuştur. Darülaceze bir camii, kilisesi, havrası ve çeşitli iş yerleriyle bir külliye olarak her dinden insana hizmet vermiştir.³⁰⁵ Osmanlı tarihindeki önemli sosyal kurumlardan biri olan Darülaceze'nin ortaya çıkmasında, İstanbul'un düzenini bozan serseri ve dilencilerin disipline edilmesi ve böylece düzenin sağlanması ihtiyacı yatmaktadır. Darülaceze kapsam ve tür olarak ilk defa devlet tarafından planlanmış ve hizmete açılmış bir kurumdur.³⁰⁶ Darülaceze, Osmanlı başkentinin ilk modern sosyal kurumudur. Darülaceze bu konumunu, 1899 yılında Etfal Hastanesi hizmete girinceye kadar korumuştur.³⁰⁷

³⁰³ Ahmet Rasim, *Eski İstanbul'da Hovardalık (Fuhş-i Atik)*, s. 14-20.

³⁰⁴ Koç, a.g.m., s. 191.

³⁰⁵ Kurt, a.g.e., s. 47.

³⁰⁶ Karataş, a.g.m., s. 23.

³⁰⁷ Özbek, a.g.e., s. 199.

İstanbul'da düşkünler için bir Darülaceze kurulması fikri 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar uzanır. Bu savaştan alınan ağır yenilgi sonucu elden çıkan yerlerden İstanbul'a yoğun göçler başlamasıyla kentin yaşam düzeni bozulmuş, işsiz, hasta, sakat, dul ve yetimlerden oluşan göçmen kabileleri başkentini sorunlarını artırmıştır. Bu durum fuhşa ve diğer kötülöklere alışan kız ve erkek çocuklarını çoğaltmıştır. *Devletin şanına ve milletin namusuna ters düşen* bu duruma bir çare düşünülmesi amacıyla toplanan Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, 7 Eylül 1886'da velisi ve evi olmayıp kimsesiz kalmış çocukların bakımı için, millet ve mezhep farkı gözetilmeden bütün yoksul Osmanlı tebaasına açık bir Darülaceze kurulmasını karara bağladı. Ancak kurulmasına karar verilen bu kurum hemen hayata geçirilmedi. 4 yıl sonra II. Abdülhamid, 30 Mart 1890 tarihli iradesiyle kurum faaliyete geçmiştir.³⁰⁸

Darülaceze bir yandan şehirdeki dilencilerin tutulduğu bir merkez olmakla birlikte; diğer yandan ise hastaneleri, süt çocukları için kreşi, yetimler için eytamhanesi olan, aynı zamanda sahip olduğu atölyelerle bir tür iş-evi, Osmanlıca tabiriyle darüssaydır da. Darülaceze bu niteliği ile günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Darülaceze kent yoksullarından sadece dilenciler değil; kimsesiz genç, özürlü, yaşlı ve terk edilmiş bebeklere de bakım hizmeti veren; hatta bazı atölyeleri ile XIX. yüzyıl Batı'daki *çalışma evleri* gibi kurumlardan esinlenilerek oluşturulan bir kurumdur.³⁰⁹ Darülaceze'nin çocuklarla ilgili hizmet birimleri şunlardır: yuva, yetimhane, ilkökul, meslek atölyeleri, müzik eğitimi vb.³¹⁰

II. Abdülhamid, Darülaceze'ye ayrı bir önem vermiştir. Halktan, hali vakti yerinde olanlardan kurum için bir irade-i seniyye çıkararak yardım istemiştir. Yardım kampanyası sadece İstanbul ile sınırlanmamış, imparatorluğun hemen her köşesinde icra edilmiştir. Günlük gazeteler duyulan ihtiyacın giderilmesi hususunda çok önemli işlev yerine getirmişlerdir.³¹¹ İstanbul halkının ilgisini çeken Darülaceze'nin, din ve mezhep gözetmeksizin sadece insanlık hizmetinde olacağını açıklaması, yerli ve yabancı hayırseverleri yardıma teşvik etmiştir. Darülaceze 1896 Cuma günü sade bir törenle hizmete açılmıştır. Bu tarihten sonra Darülaceze sözcüğü de artık bu kurumun özel adı olmuştur. Kurum, Cumhuriyet döneminde Darülaceze Müessesesi, İstanbul Darülaceze Müessesesi, Darülaceze Müdüriyeti, Darülaceze İdaresi gibi isimlerle anılarak günümüze ulaşmıştır.³¹²

³⁰⁸ Nuran Yıldırım, "Darülaceze", *İstanbul Ansiklopedisi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 329.

³⁰⁹ Karataş, a.g.m., s. 24.

³¹⁰ Onur, a.g.e., s. 110.

³¹¹ Özbek, a.g.e., s. 203-204.

³¹² Nuran Yıldırım, a.g.m., s. 330.

3.1.2.1. Irzhane

Darülaceze bünyesinde 1903 yılında hizmete açılan Irzhane, 4 yaşın altında ve öncelikle kimsesiz ve terk edilmiş çocukları bünyesinde barındırmayı hedeflemiştir. Irzhanenin ihtiyaç duyduğu araç gereçlerin çoğu Avrupa'dan özellikle de Viyana'dan getirilmiştir. Elbise dolapları, emaye kaplı dolaplar, sterilize edilmeye uygun perdeler, Avrupa muşambayla kaplı zemin ve bunun temizliğinin kolay olması, dönemin gazetelerinde işlenmiştir.³¹³ Irzhanenin bebek sağlığı açısından Avrupa'nın en son bilimsel tekniklerine göre planlanarak donatılmış olması Osmanlı İmparatorluğu'nun modernliğini göstermesi açısından önemlidir. Irzhane çalışanları; müdür ve başhekimin yanı sıra bir çocuk bakıcısı, sekiz dadı, iki hademe, biri sağlıklı ve biri hasta çocukların çamaşırlarını yıkamak üzere iki çamaşırcı, bir sütçü ve bir kapıcıdan oluşmuştur.³¹⁴

İdare, öncelikle kuruma 5 adet inek satın almıştır. Bazı bebeklerin inek sütünü sindirmekte zorlanacağı düşünülerek eşek sütü elde etmek üzere bir miktar eşek temin edilmiştir. Ayrıca Irzhanenin bodrum katında sütleri pastörize etmek ve şişelemek için gerekli tesisat kurulmuştur. Önemli bilimsel yenilikler olarak kabul edilen, bebekleri kaşık ve biberon aracılığıyla emzirmek yöntemi Irzhanede uygulanmıştır. Biberon kullanamayacak kadar küçük olan bebekler düşünülerek 6 adet sütnine görevlendirilmiştir. Ayrıca Irzhanede çalışması için Avusturyalı dadılar görevlendirilmiş ve bunların başına bir Fransız müdüre atanmıştır. Her bir bebeğe bir kayıt numarası verilmiş ve bu numaralar bebeğin giysileri üzerine tek tek işlenmiştir. Her gün bebekler tartılmakta ve bu bilgiler düzenli bir şekilde kaydedilmekteydi. Irzhanede her bir yatağın başucunda bir levha bulunmakta ve bu levhalara bebeğin adı, yaşı, dini ve getirilmiş veya bulunmuş olduğu mahallenin adı yazılmaktaydı.³¹⁵ Görülmektedir ki bebekler için yapılan bu uygulamalar zamanın koşullarına göre son derece modern ve teknik açıdan ileri seviyededir. İmparatorluk kurum bünyesindeki bebeklerin sağlığına önem vermiş ve onlara her türlü imkanı sağlama yoluna gitmiştir. Kurumda 1913 yılında müzik öğretimi başlamıştır. 1. Dünya Savaşı sırasında Darülaceze şehit çocukları, yetimler ve kimsesiz göçmenlerin yuvası olmuştur.³¹⁶

Darülaceze kurulduğundan itibaren idari bağıllığı değişiklik göstermiştir. Müessese II. Abdülhamid döneminde doğrudan Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Dahiliye Nezaretinin daha önemli görevleri olduğu belirtilerek 1909 yılında Darülaceze, Şehremaneti'ne bağlanmıştır. Şehremanetine bağlı olduğu yıllarda faaliyetlerini tam olarak yerine getiremediği şeklindeki eleştiriler üzerine 1916 yılında yürürlüğe giren Darülaceze Nizamnamesi ile Darülaceze yeniden Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır.

³¹³ Özbek, a.g.e., s. 209.

³¹⁴ Uçan, a.g.m., s. 20.

³¹⁵ Özbek, a.g.e., s. 210-212.

³¹⁶ Nuran Yıldırım, a.g.m., s. 331.

3.1.3. Darülhayr-ı Ali

II. Abdülhamit'nin padişah oluşunun 25 inci yılı kutlandığı sırada Çamlıca'da Acıbadem taraflarında bir Darüleytam yapılacağı gazetelerde okunmuş ve Maarif Nezaretinin dördüncü cilt Salnamesinde de "cins ve mezhep ayırt edilmeksizin bütün yetimlerin barındırılması ve okutulup öğretilmesi için Darülhayır adıyla 4000 kişilik bir Yetim Mektebi açılacağı" yazılmış fakat uygulamaya geçilememiştir.³¹⁷

Hamidiye Etfal Hastanesi gibi II. Abdülhamid ile özdeşleşmiş bir başka hayır kurumu da Darülhayr-ı Ali'dir. Küçük bir ilk mektep ve kimsesiz Müslüman, sokak çocukları için bir tür yetimhane olan Darülhayr'ın açılışı, 1903 yılında cülus töreni sırasında gerçekleştirilmiştir. Abdülhamid'in hayratı olarak sunulan bu Eytamhane, doğrudan Abdülhamid'in girişimleriyle kurulmuş ve mali olarak Hazine-i Hassa Nezareti tarafından desteklenmiştir. Abdülhamid bizzat kuruma talebe kabul edilmesi konusunda da ilgilenmiştir. Resmi belgelerde de yer alan Darülhayr-ı Ali'nin kurulmasına dair hikayeye göre, 6-7 yaşlarında bir çocuk, yatılı bir okula kabul edilmesi isteğiyle padişaha bir arzuhal vermiştir. Gayrimüslim yetimler için çok sayıda mektep bulunduğu, ancak Müslümanların bu tarz kurumlardan yoksun olduğu gerekçesiyle Abdülhamid, Maarif Nezaretini, Müslüman yetimler için sanayi mekteplerine hazırlık olmak üzere bir okul kurmak için görevlendirmiştir.³¹⁸ Darülhayr-ı Ali yetimlere meslek edinmelerini sağlayan bir okuldur. 1903 tarihli yönetmeliğe göre, Dârülhayr-ı Ali'ye kabul edilecek çocuklarda şu özelliklerin bulunması gerekiyordu:

- 1) Geçimlerini sağlayamayacak durumda olmak,
- 2) On yaşından büyük olmamak,
- 3) Bulaşıcı hastalığa sahip olmamak,
- 4) Bünye olarak sanat icra etmeğe uygun olmak³¹⁹

Yetim çocukları ahlaklı ve iyi huylu insanlar olarak yetiştirmeyi amaçlayan Darülhayr-ı Ali'de beş vakit namazı cemaatle kılmaları şart koşulmuş, cemaate gelmeyenlere ceza verilmiştir. Okul içinde veya dışında öğrencilerin sigara içmesi yasaklanmıştır. Padişaha bağlı bir nesil yetiştirmek gayesiyle her akşam yoklamasından sonra öğrencilere Padişah için dua ettirilmiştir.³²⁰

³¹⁷ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 3, s. 1259.

³¹⁸ Özbek, a.g.e., s. 237-238.

³¹⁹ İşeri, a.g.t., s. 56.

³²⁰ Hikmet Zeki Kapıcı, "Osmanlı Eğitim Sistemimde Disiplin: Darülhayr-ı Âli", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2013, 6 (28), s. 170.

Açılacak okul altı sınıflıdır ve tahsil derecesi itibariyle rüşdiyedir. Her sınıfta dersten başka marangozluk, müretteplilik, hâkkâklık, mücellitlik, saraçlık, döşemecilik, kunduracılık, açılılık, tatlıcılık, şekerlemecilik, pastacılık, bahçıvanlık, oymacılık, oyuncakçılık hatta çiftçilik gibi sanat ve meslekler altı seneye taksim edilerek öğretilenecekti. Daha sonra buna bir de telgrafçılık da eklenmiştir. Buradan çıkacak olanlar Hicaz demiryolunda telgrafçı olacaktı. Darülhayr'ın bu haliyle bir sanatlar mektebi olacağını kabul ve iddia etmek doğru olamaz. Çünkü bu sanatları uygulamak için büyük atölyelere ihtiyaç vardı fakat binada öyle şeyler yoktur. Ayrıca bu meslekleri öğretecek yeterli öğreticide bulunmamaktadır.³²¹

Dârülhayr-ı Ali'ye alınacak öğrenciler, öğrenimlerini tamamlayana kadar okulda bulunmak mecburiyetindeydiler. Öğrenciler okuldan firar edecek olurlarsa, buldurularak cezai işleme tabi tutulurlardı. Dâhilî Talimatnamesinin kırk beşinci maddesine göre, velisi olan öğrenci Cuma akşamından itibaren, velisi olmayan ise sadece Cuma günü izinli sayılmıştır.³²²

Dönemin koşulları, yaşanan savaşlar devleti ekonomik yönden kötü etkilemiş, kuruma gerekli ekonomik destek sağlanamamıştır. Yaşanan savaşlar ve ülkeye alınan göçler sonucunda kurum kapasitesinden fazla çocukla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Darülhayr-ı Ali, 31 Mart ayaklanmasından sonra II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi sonrasında kapatılmıştır.³²³

3.1.4. Darüleytamlar

Darüleytamın kelime anlamı; yetimler yurdu, yetimlerin barındırıldığı bir kurum, yoksullar yurdu³²⁴ anlamına gelmektedir. Bu müessesenin kuruluşu belirsizlikler olduğu için müessesenin tam olarak ne zaman kurulduğunu tespit etmek zordur. Aslında kuruluş hikayesi 1899 yılına kadar gider. 5 Temmuz 1899 tarihinde Maarif Nezareti tarafından bir Darüleytam Talimatnamesi hazırlanmış ise de Darüleytamların açılması 1914'leri bulmuştur. Darüleytam Talimatnamesi'nin hazırlanmasını takiben 15 Ağustos 1899 tarihinde Maarif ve Hariciye nâzırları tarafından konuyla ilgili bir rapor hazırlandı. Rapora göre, darüleytam Üsküdar civarında kurulacaktı. Geniş bir araziye ihtiyaç vardı. Acıbadem'de, Ahmed Eyyüb Paşa'nın varislerine ait yer, münasip görüldü. Bu Darüleytam erkek öğrencilere hizmet verecekti. 6-10 yaş arası erkek çocuklardan akrabasız ve kimsesiz olanlar taşradan buraya getirilecekti. Getirilecek çocukların sayısı 500'le sınırlandırıldı. 1319/1901 tarihli Maarif Salnamesi'nde Darüleytam'ın yakında tedrisata geçeceği ifade

³²¹ Osman Nuri Ergin, a.g.e., 3, s. 1260-1262.

³²² Kapıcı, a.g.m., s. 175.

³²³ Sarıkaya, a.g.e., s. 19.

³²⁴ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 167.

edilmektedir. Bütün bu gayretlere karşın, Acıbadem'deki Darüleytam ön görülen tarihte açılmamıştır. Bu durum Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durumla ilişkilendirilebilir.³²⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşlarında yaşanan sıkıntılar ve kaybedilen bu topraklarda yaşayan Türkler Anadolu'ya göç etmiştir. Bu savaşlarda hayatını kaybedenlerin çocuklarının barındırılması devlet için büyük bir problem olmuştu. Bu yetimlere bir de imparatorlukta var olan kimsesiz çocuklarda eklenince Osmanlı Devlet'i bu probleme çözüm aramaya başlamıştır. 25 Kasım 1914'de ilk Darüleytam Kadıköy Moda caddesindeki eski Nort De Sion okulunda dört şube halinde açıldı. Birinci şube ana kucağı (kreş) olup 2-3 yaş arası kız ve erkek çocukları için, 4-6 yaş arası kız ve erkek çocuklarının yer aldığı ikinci kısım anaokulu idi. Okulun üçüncü şubesi 7 yaşından büyük kız çocuklarının alındığı kız ilkokulu olup öğretim süresi 6 yıldır. Dördüncü bölüm ise kız sanat okulu olup, öğretim süresi üç yıldır. İstanbul'da açılan bu ilk Darüleytam, anasız babasız olmak şartıyla 2 yaşından 7 yaşına kadar kız ve erkek, 7 yaşından 17 yaşına kadar sadece kız çocukları alacak şekilde Kadıköy, Moda ve Fenerbahçe'de olmak üzere 3 şubede tesis edilmişti. Başlangıçta sadece İstanbul'da açılan Darüleytamlar ihtiyaç duyulmasından ötürü vilayet ve bazı sancaklarda da kuruldu. Kurum, Darüleytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin izniyle açılırdı.³²⁶

Devlet yayınladığı kararname ile Darüleytamlara kabul belli usullere bağlanmıştır. İlk olarak silah altında iken ölen ya da sakat kalan küçük zabıtan ve erlerin, mülteci ve muhacir maaşından mahrum kalanların çocukları ile daha sonra ise kimsesiz, mahrum ve himayesiz kalan yetimlerin alınması kararlaştırılmıştır. Kurum da 10.000 kadar şehit çocuğu barındırılıp, ihtiyaçları karşılanmıştır. Ancak bu durum Darüleytam bütçesi için ağır bir yük oluşturmuştur. 1916 yılı itibari ile Darüleytam'a alınacak yetimlere yaş sınırlaması getirilerek 2 ila 15 yaş arasında olduğu belirtilmiştir. Bütün Darüleytamlar bir genel müdürlükte Maarif Nezareti'ne bağlıdır. Ancak daha sonra 7 Ağustos 1920'de kurumun Maarif Nezareti ile ilişkisi kesilerek Dahiliye nezaretine bağlanmıştır.³²⁷

I. Dünya Savaşının başlamasıyla Fransız, İngiliz, İtalyanların boşalttıkları binalar kullanılmış ve arka arkaya ülkenin her yerinde Darüleytam açılmaya başlamıştır. Bu kurumların giderlerinin karşılanması için devlet çeşitli vergilerden belirli oranlarda meblağ ayırarak Darüleytamların bütçesini oluşturmuştur.³²⁸

³²⁵ Nurdan Şafak, "Darüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre", **FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 2, 2013, s. 263-264.

³²⁶ Ersin Müezzinoğlu, "1. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar", **History Studies**, 4 (1), Samsun, 2012, p. 401-408.

³²⁷ Yasemin Okur, **Darüleytamlar**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996, s. 20-23.

³²⁸ Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", s. 493.

Öğrenciler cinsiyetlerine ve yaşlarına göre müfredatı takip ederdi. Kız çocuklar dikiş, nakış, örgü, ev idaresi, açıcılık, çamaşırcılık gibi dersler görürken erkekler marangozluk, ciltçilik, hakkaklık, oyuncakçılık gibi daha teknik derslere yoğunlaşırlardı. Arada beden eğitimi, müzik, piyano dersleri de görürlerdi. *Kuran-ı Kerim* başta olmak üzere okuma-yazma, hesap, coğrafya ve tarih hem kızlara hem erkeklere öğretilirdi. Tatil günü resmi tatil olan cuma idi. Çocukların her cuma dışarı çıkma hakları vardı.³²⁹

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla savaşı kazanan devletlerin orduları ve tebaası İstanbul'a gelerek eski binalarına yerleşmek istemişlerdir. Birkaç gün içinde bu binaları boşaltmak zorunda kalan yetimler şehir içi ve dışında kalan köşk, saray ve kiralık binalara yerleşmek durumunda kalmışlardır. Ancak bu binalar Kurumun şartlarına uygun olmadığı için giderler artmıştır. Maddi imkansızlık nedeniyle Darüleytam'a yeni bir bütçe hazırlayamayan devlet, her mali yılda bir önceki yılın bütçesini aynen kabul etmiştir. Ekonomik sıkıntılardan dolayı İstanbul dışındaki Darüleytamlar kapatılarak yetimler merkeze toplanmıştır. Kurum 1918 yılında kapatılmış bir kısım öğrenciler Darüşşafaka'ya verilmiştir.³³⁰ Kurum binlerce yetim ve öksüz çocuğu bünyesinde barındırarak Cumhuriyet döneminde kapatılmıştır.³³¹

3.1.5. Himaye-i Etfal Cemiyeti

Himaye-i Etfal kavramı, etfalin himayesi yani çocukların korunması demektir. Etfal Hastanesi'nin kuruluşuna ilişkin padişahın hayatında yer alan trajik bir olayla ilişkilendirilmektedir. Gazetelerde ve hastanenin yıllık yayın organlarında bulunan resmi anlatıya göre, II. Abdülhamid, kızının difteri hastalığı nedeniyle ölmüş olmasından dolayı sarsılmış ve kendi özel doktorları arasında bulunan İbrahim Paşa'ya bir çocuk hastanesi kurulması için planlar yapılması talimatı vermiştir.³³²

Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda babaları şehit düşen çocuklar kimsesiz olarak ortada kalmışlardır. Bununla beraber bu sorun sadece bu savaşlar sonunda ortaya çıkmamış geçmişten itibaren kimsesiz çocuklar problemi var olmuştur. Bu problem bir süre halkın kendi çabalarıyla çözülmeye çalışılmış ama sorun arttıkça bu soruna devlet de el koymak durumunda kalmıştır.³³³ Bu çocukların barınması için kurulan ilk sivil girişim Himaye-i Etfal Cemiyetidir. Cemiyet 6 Mart

³²⁹ Şafak, "Dârüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre", s. 266.

³³⁰ Okur, a.g.t., s. 60.

³³¹ Karataş, a.g.m, s. 27.

³³² Özbek, a.g.e., s. 218-221.

³³³ Cüneyd Okay, "Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Osmanlı* içinde, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 496.

1917'de 12 kişi tarafından kurulur. Daha sonra bu sayıya 8 kişi eklenerek 20'ye ulaşır.³³⁴ Himaye-i Etfal Cemiyetinin kurucular kurulu şunlardır:

Reis: İsmail Canbolat Bey, Reis-i Sani: Muhtar Bey, Katib-i Umumi: Celal Derviş Bey, Muhasebeci: Osman Tevfik Bey, Muhasebeci: Kemal Derviş Bey, Üyeler: Adnan Bey, Servet Efendi, Nesim Mezalyah Efendi, Haralambadi Efendi, Doktor Rasim Ferit Bey, Mustafa Reşad Bey, Ahmed Emin Bey. Bu üyelere sonradan katılan sekiz kurucu ise: Cavid Bey, Ahmet Hakkı Bey, Orfanidis Efendi, Arif Bey, Doktor Ömer Fuat Paşa, Emanuel Karasu Efendi, Mustafa Asım Bey ve Noradinkyan Efendi'lerdir.³³⁵

Cemiyet ilk toplantısını 1 Mayıs 1917'de yapar ve 11 Ağustos 1917'de cemiyetin *menafi-i umumiyeye hadim* cemiyeti olduğu resmen karara bağlanmıştır. Cemiyetin, kamu yararına çalışan bir kuruluş olduğu kararını açıklamasının ardından kurucu heyet cemiyet için bir timsal düşünür ve aka planda bir caminin ve ön planda ise başını bacaklarının arasına almış oturan çocuk resminin yer aldığı figür *resmi amblem* olarak kabul edilir. Bu resmin zeminindeki minareler yetimin memleketimize aidiyetini göstermektedir.³³⁶ Bu timsalden sonra heyet bir de bir alamet-i farika gereği üzerinde durur ve Osmanlı döneminde Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin bütün resmi evrakında yer alacak olan bir üçgen içindeki yeşil hilal *alamet-i farika* olarak tercih edilir.³³⁷ Kurulur kurulmaz çok sayıda talimatname yayınlayan Cemiyet, 1917 yılı süresince Samsun, İzmit, Konya, İstanbul (Üsküdar, Beyoğlu, Haliç, Kadıköy, Makriköy, Yeniköy şubeleri) ve Kırkkilise'ye (Kırklareli) bağlı Babaeski, Üsküp, Mustafa Paşa, Pınarhisar ve Vize kazalarında şubeler açmış, 1918'de Musul ve Erzurum'a da ulaşmaya çalışmıştır.³³⁸

Cemiyetin barındırma konusunda ilk icraatı 1917 yılının Mayıs ayında gerçekleşir. Cemiyet, I. Dünya Savaşı'nda babası ölen çocukları koruma altına almaya karar verir ve çocukların bakımını üstlenir. Bu çocukların sayısı beş yüz civarındadır. Cemiyet himaye edeceği çocuklar için 13 yaş sınırı koymuştur.³³⁹ Misafirhanede çocukların en öncelikli problemi olarak sağlık belirlenmiş olduğundan bu konuda çalışmalar yapılır ve bir hamam-duş tesis edilir. Hastalanan çocuklar ayrı bir koğuştaki bakıma alınırken, bulaşıcı hastalığa yakalanan çocuklara ayrı bir yapı inşa edilmiştir.³⁴⁰

Cemiyet; çocuklara işkence edilmesini, anne-babaları tarafından da olsa çocuklara dayanabileceklerinden fazla yük yüklenmemesini, sağlıklarının korunarak iyi beslenip büyümelerini gerekli görmüştür. Çocukları ticari bir eşya olarak kullanılmamalarını, ahlaksızlık,

³³⁴ Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", s. 492.

³³⁵ Okay, "Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti", s. 497.

³³⁶ Cüneyd Okay, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, Şule Yayınları, İstanbul, 1999, s. 22.

³³⁷ Okay, "Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti", s. 498.

³³⁸ Sarıkaya, a.g.e., s. 37-38.

³³⁹ Okay, "Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti", s. 499.

³⁴⁰ Okay, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, s. 31.

fuhuş, meyhaneler ve zararlı mekanlardan uzak tutulmalarını gerekli görürken, çocukların ahlak dışı yetiştirecek her türlü ortamdan uzak tutmayı da hedeflemiştir.³⁴¹ Cemiyetin bu amaçları çocukların sağlığına ve ahlaklarına önem verdiğini göstermesi bakımından önem taşır.

Cemiyet, fakir ve hasta çocukları tedavi ederek onlara da yardım etmiştir. Bu cemiyet önce İstanbul'da kurulmuşsa da daha sonra başka Anadolu kentlerinde şube açmıştır. Gerek İstanbul ve gerekse Anadolu şubelerinde çok sayıda çocuğu barındırıp, tedavilerini ve ilaçlarını sağlamışlardır. Savaşta yetim kalan çocuklar çeşitli ailelere evlatlık olarak verilmiş,³⁴² sanayi, ticaret erbabının yanında çırak ve mekteplere talebe olarak yerleştirilmiş, böylece boşalan yerlere yeni çocuklar alınması düşünülmüştü. İdare merkezi, çocuğu evlat edinen aile ve kuruluş ile ilişkilerini sürekli devam ettirerek çocuklarla ilgisini sürdürürdü. Evlatlık olarak verilen çocuklar devamlı teftiş edilerek misafirhane ile ilgilerinin sürmesi için cemiyet tarafından bir *Kardeş Topluluğu* oluşturulmuştur. Evlatlık olarak verilen çocuklar ayda bir defa misafirhanede toplanır ve bu kardeş topluluğunda durumlarını cemiyet yöneticisini anlatmaya fırsat bulurlardı. Bu toplantı sonucunda evlatlık olarak verilenlerin büyük bölümü bir hizmetçi muamelesi gördüğü, sanayi ve ticaret işletmelerine çırak olarak verilenlerin ise yalnızca ayak işlerinde kullanıldıkları ve gelecekleri için hiçbir olumlu adımın atılmadığı anlaşılınca cemiyet yönetimi yeni yollar aramaya başlar. Sanat Evi, Kalender'de Satış Barakaları hep yeni çıkış yolları aramanın sonucunda ortaya çıkan girişimler olmuştur.³⁴³

İstanbul'un işgal altında olması cemiyetin çalışmalarını güçleştirmiştir. Bunun üzerine İstiklal Savaşını yürütmekte olan TBMM'nin bazı üyelerinin girişimiyle Himaye-i Etfal Cemiyeti Ankara'da 30 Haziran 1921'de kurulur. Bu yeni cemiyetin nizamnamesi orijinal cemiyetinkiyle hemen hemen aynıdır ve kurucuları arasında asıl cemiyette çalışmış bulunan üyelere bulunmaktadır. Kurumun resmi kayıtlarında *Çocuk Esirgeme Kurumu, 30 Haziran 1921 de kurulmuş, fakat Kurtuluş Savaşı'nın en buhranlı günlerinde hemen çalışmalarına başlayamamıştır. Kurumun asıl çalışmaya başlaması, 3 ay sonra, 1 Ekim 1921'de başlar*³⁴⁴ ifadesi yer almıştır.

İstanbul – Ankara hükümeti arasındaki soğuk ilişkiler kendini Himaye-i Etfal Cemiyeti'nde de gösterir. Ankara'da kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul'dakini adeta yok saymaya başlar. Ankara hükümetinin ortak tavrı olan İstanbul'da kalan herkesin Milli Mücadele'ye soğuk baktığı düşüncesi İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti için de geçerli olmuş, böylece aynı amacı güden iki kurum arasında adeta bir soğuk rekabet başlamıştır. Ankara'nın tavrı o denli soğuktur ki 1940 yılında yayınlanan *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçük Bir Tarihçesi 1921-1939* isimli

³⁴¹ Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", s. 492.

³⁴² Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", s. 493.

³⁴³ Okay, "Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti", s. 500.

³⁴⁴ Turgay Çavuşoğlu, **Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (Himaye-i Etfal Cemiyeti)**, Beyaz Gemi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 13.

kitapta İstanbul'da kurulan, altı yıl boyunca binlerce çocuğa yardım eden onları koruyan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin adı bile geçmemesi³⁴⁵ bu soğuk bakış açısını iyi yansıtmaktadır.

3.1.6. Tebenni

Kelime anlamı evlat edinme olan tebenni, anne babası ölmüş ya da bir sebepten ötürü kimsesiz çocukları bakıp yetiştirerek hem çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması hem de sosyal devlet ve İslamiyet'in kimsesizlerin yanında olma inancına dayanmaktadır. Tebenni sözlükte, oğulluğa kabul etme, evlat edinme, ahiret oğlu edinme anlamlarına gelmektedir.³⁴⁶ Koruyucu aile, kendi ailesinin yanında gerekli bakım ve eğitimi göremeyen çocuğa evlatlık bağı olmaksızın, geçici bir süre için bakıp, eğiten aile olarak tanımlanmaktadır.³⁴⁷ Evlat edinme müessesesi başlangıçta bizzat Hz. Muhammed, Zeyd b. Harise'yi evlat edinmesiyle uygulanmıştır. Evlat edinme, evlat edinene evlat arasında hukukun, örf ve âdetin tanındığı geçici soy tesisidir.³⁴⁸ *Kur'an-ı Kerim*'de de belirtildiği gibi İslam'da süreklilik gösteren evlat edinmeye izin verilmemiş ve onları babalarının adları ile çağrılmasını³⁴⁹ buyurmaktadır. Bu gibi çocuklar için tebenni adı verilen bir tür geçici evlatlık ya da koruyucu aile diyebileceğimiz bir sistem geliştirilmiştir.

İslam'ın ilk yıllarında Cahiliye Devri geleneğine uyularak başkasına ait bir çocuk aileye alınıyor ve öz evlat gibi görülüyordu. Yeni aile fertlerine mahrem sayılıyor, o ailenin çocuğu diye çağrılıyor ve evlat edinen şahsa varis olabiliyordu. Bu uygulama Asr-ı Saadet'in ilk yıllarında kısa bir süre uygulansa da *Kur'an-ı Kerim* tarafından yasaklanmıştır. İslam hukukunda evlat edinme müessesesi yoktur. Tebennide çocukların, bugünkü anlamda evlat edinilmesi hukuken mümkün değildir.³⁵⁰ Sadece kimsesiz çocukların dinimizin makbul gördüğü bir anlayışla yanında olunmuştur. *Kur'an-ı Kerim* ve Hz. Muhammed'in uygulaması gereği İslam hukukçuları, tebenninin hukuki bir ilişki ifade etmeyeceği hususunda hem fikirdirler. Osmanlı Devleti'nde, kimsesiz çocukların korunması amacı ile bir aile yanına yerleştirilmesi uygulaması, İslâm Hukukuna benzer bir şekilde biçimlendirilmiştir. İslam hukuku, bu anlamdaki evlatlık sistemini yasakladığı için Türk-İslam geleneğine dayanan Osmanlılarda ebeveyn-çocuk ilişkisini daha farklı bir yapıya oturttuğu söylenebilir. Bu şekilde evlatlık, ne evlenme yasağı doğurmuş, ne de miras intikaline sebep olmuştur. Evlatlıklar hiçbir şekilde öz babalarının isimlerini terk etmeyerek yeni aile reislerinin unvanıyla da çağrılmamışlardır.³⁵¹ Bu şekilde Osmanlı ailelerinin yanlarına alınan çocuk

³⁴⁵ Okay, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, s. 57-65.

³⁴⁶ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, 15. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 378.

³⁴⁷ Abdurrahman Kurt, "Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 2, Ankara, Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, 1992, s. 548.

³⁴⁸ Aktan, a.g.m., s. 423.

³⁴⁹ **Kur'an**, Ahzâb Suresi, Ayet: 4-5.

³⁵⁰ M. Akif Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985, s. 101.

³⁵¹ Kurt, a.g.e., s. 72-73.

kendi nesebini bilmiştir. Çocuğun gerek maddi gerek manevi gelişimi açısından gelişmesini tamamlayacak uygun ortam aile ortamıdır. Bundan ötürü Osmanlı ailesi bu şekilde çocukları yanlarına alarak sağlıklı bir ortamda büyümelerine imkan sağlamıştır. Evlatlık almak sadece Türkler arasında değil Osmanlı tebaasının diğer uluslarınca da uygulanmıştır. İngiliz yazar Lady Montagu, Osmanlı toplumundaki evlatlık sistemini şöyle anlatmıştır:

... Evlatlık almak. Bu adet Türkler arasında olduğu gibi, Rumlar ve Ermeniler arasında da münteşir. Bu memlekette emvalini Padişahın hazinesine kaptırmamak için akrabasından veya dostundan birine bırakmak mümkün olmadığından, alelûmun evlat sahibi olamayacaklarını anlayanlar, avamdan bir evlatlık alıyorlar. Bunun ebeveyniyle beraber Kadı'nın huzuruna götürüyorlar, kendilerine varis tayin ettiklerini söylüyorlar. O zaman çocuğun ebeveyni evlatları üzerindeki haklarından vazgeçiyorlar ve bu zaptın da şahidi oluyorlar. Çocuğu evlatlık edinen, artık bir daha onu mirastan iskat edemiyor. Maamafih bu bapta birçok dilencilerin büyük bir baba şefkatleri gösterdiklerini gördüm. Evlatlık alan babalar evlat edindikleri çocuklara fevkalade muhabbet gösterdikleri halde, bunlar en zengin Rumlara bile çocuklarını vermekten içtinap ediyorlar. Bu evlatlara ahret evladı diyorlar. Bu adet bizimkinden ziyade hoşuma gitti...³⁵²

Osmanlı devletinde evlat edinirken öncelikle mahkemeye başvurulurdu. Osmanlı hukukunda mahkemenin bilgisi olmadan bir şahsın herhangi birini evine alması mümkün değildi. Evlat edinme bu şekilde bir sisteme oturtularak düzenlenmiştir. Böylece Devlet herhangi bir karışıklığın ve usulsüzlüğün önüne geçmiş olmaktadır. Evlatlık sistemi Osmanlı'da çocuğun kendi ihtiyaçlarını kendi görebileceği dönem olan temyiz çağına kadar süren geçici statü idi. Evlatlık bu dönemden sonra aile ile yasal bir bağılılığı kalmamaktaydı.³⁵³ Ama aile ve çocuk isteğine göre aralarındaki ilişki devam ettiği düşünülebilir.

Şeriye sicil defterlerinde oldukça sık evlatlık kayıtlarına rastlanmaktadır. Bu kayıtlarda bir başkasının çocuğunu yanına alıp büyütme isteyen kimseler çocuk için günlük nafaka takdir ettirmektedir. Bunun nedeni ise; bu şekilde nafaka takdir ettirmeden yapılan harcamalar bağış kabul edilmekte, sonradan tahsil edilmesi mümkün olmamaktadır.³⁵⁴ Görülmektedir ki evlat edinen aileler, evlatlık olarak ailelerine kabul ettiği bu çocukları ilerde çocukları üzerinde hak sahibi olduğunu iddia edenler tarafından ellerinden alınmasını önleme yoluna gitmişlerdir. Çocuk üzerinde hak iddia edenler birikmiş nafaka borcunu evlat edinen aileye ödemek zorunda oldukları için çocuğu geri almayı zorlaştırarak ellerinde alınmasını önleme yoluna gitmişlerdir.

³⁵² Lady Montagu, a.g.e., s. 121-122.

³⁵³ Kurt, "Dünden Bugüne Türk Ailesi", s. 529.

³⁵⁴ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 5. Baskı, Hars Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 317.

3.2. Sosyal Hayatta Çocuk

3.2.1. Giyim

Osmanlı döneminin kıyafetleri, ihtişamları yüzyıllar boyunca insanların ilgi odağı olarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Osmanlı çeşitli kültür ve grupların bünyesinde barındırdığından geniş bir kültür yelpazesi sunar; fakat dönemin çocuk kıyafetleri hakkında yapılan çalışmalar genellikle saray çocukları üzerine olmuştur.

Türk toplumunda çocuk önemli bir yere sahip olup Osmanlı döneminde de önemini devam ettirmiştir. Fakat yapılan çalışmaların çoğu kadın ve erkek üzerine yoğunlaşmış, çocukların ne giydiği araştırmalarda kendine yeterince yer bulamamıştır. Yapılan çalışmalarda ise dönemin çocuk giyimi yetişkinlerin giyiminden ufak tefek farklarla çocuklarda da görülür. Bebek için giyim sımsıkı bir kundak ve süslü bir beşikten ibarettir. Fakat çocuk aylar geçip yürüme çağına gelince yetiştiği ortamın bir yansıması olurdu. Örneğin ne kadar küçük de olsa bir padişah çocuğunun başına püsküllü kavuk, sırtına kütniden, seraserden entari, mintan, ayağına kırmızı şalvar, sarı yemeni giydirilir, ona bu giyim tarzı ile bir şehzade kimliği kazandırılırdı. Şayet kız ise simsimiye denen kumaşlardan, altın sırma işlemeli sevailerden, baslanbaştan, kakum, feyyüm, cılgava, kürkler giydirilirdi.³⁵⁵

Osmanlılarda kullanılan giysiler yöreden yöreye, kişilerin konumuna, bayram, merasim ve günlük yaşama göre farklılık göstermiştir. Böylece, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak son dönemlerine kadar çok zengin bir kıyafet geleneği oluşmuştur. Osmanlı ailesinde sahip olunan kültür ve inanç gereği çocuklar çok temiz ve iyi bakımlı olmaları yabancı seyyahların da ilgisini çekmiştir. 1610 yılında İngiliz seyyah George Sandy, Türk çocukları için şu ifadeleri kullanmıştır: “Onlar, çoğunlukla gördüğüm en tatlı çocuklara sahiptir. Çocuklar devamlı yıkanmaları ve temizlikleri dolayısıyla çok tatlıdır.”³⁵⁶ Nitekim çocukların temiz olması, iyi ve bakımlı giyinmeleri yazarlar tarafından da işlenmiştir. *Aile* dergisinde güzel giyinmenin önemine vurgu yapılmıştır. Yazıda, genellikle insanların özellikle kadınların, çocukların ve gençlerin güzel giyinme merakları olduğunu, özellikle güzel elbiseye sahip olmayı hayal ettikleri kaleme alınmıştır. “Bu hayallerinin önüne geçmeye çalışmak ve onları bu meraklarından vazgeçirmeye çalışmak beyhude bir uğraştır” ifadesi ile giyimün önemine vurgu yapılmıştır. Aynı yazının devamında tercih edilen renk ve kumaşın cinsi ile ilgili görüş ve öneriler verilmektedir:

Pamuklu hırkalar, yeşilliler yalnız kadınlar için değil çocuklar ve erkekler içinde kullanılmamalıdır. Her ne kadar böyle pamuklu şeyler giymek memleketimizde adet olmuş ise

³⁵⁵ İsmail Doğan, **Osmanlı Ailesi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 132-133.

³⁵⁶ Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 129.

de bu adetten vazgeçmeyi tavsiye ederiz. Bu cins elbise insanın bedenine ve sıhhatine pek zararlı oldukları gibi, yıkanmaları ve kurutulmaları da çok güçtür. Bundan başka nezaket ve zarafete de uygun değildir. Özellikle küçük çocuklara pamuklu hırkalar giydirmek asla doğru değildir. Elbise yünden, ipekten, ketenden ve pamuktan yapılmış olabilir. Yazın kadın ve çocuklar için basma güzel bir elbisedir. Ancak basmanın renklerine dikkat etmek şarttır. Çiçekleri az, sade ve zarif bir basma ne kadar güzel ise; sarılı, kırmızılı, yeşilli basmalar da o kadar çirkin görünür. Pamuktan ve ketenden mamul patikalar da gerek erkek gerek kadın ve gerekse çocuklar için çamaşıra en elverişli en temiz kumaştır.³⁵⁷

Edebiyat ve gazeteciliğin önemli isimlerinden olan Ahmet Rasim, 1913 yılında kaleme aldığı *Ramazan Karşılması* adlı eserinde küçüklüğünde giyimi konusunda bizi bilgilendirici ifadeler kullanmıştır:

Küçüklüğümde kışları ekseriya yün beyaz çorapla âpçin mest giyer, bunların üzerine de kalın, katı yüzlü, atları teşbih böceği şeklindeki çivilerle kabartma, nalça ökçeli kundura yahut altı ince neşinli aba kalçın ile getrdenilen kısa bir çizme giyerdim. Fakat gözüm, yeni çıkma, yandan lâstikli potinlerdeydi. Biraz benzediği için hafif ökçeli, yumuşak derili yırtmaçları kopçalarınca bütün bütün kapanır, körüklü mestleri de severdim.³⁵⁸

Osmanlı toplumunda çocuklar giyim ve kuşamlarından dolayı Batılı yazarlarca *küçük yetişkinler* olarak adlandırılmışlardır. Nitekim XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'u ziyaret eden ve Osmanlı halkının yaşamından kesitler sunan Miss Pardoe'nin eserindeki ifadelerden daha iyi anlamaktayız:

İki yaşındaki bir çocuğunun giyimi ile yirmi yaşındaki bir kadının giyimi arasında ayırım yoktur. Her ikisinin üzerinde ortak mücevherler ve giysiler görülür ve ortak bir modaya uyarlar. Aralarındaki ayırım, süsün ölçüsüdür. Büyük bayramlar ve törenlerden başka, her gün, çocukların üzerinde pırıl pırıl elmaslar parlar. Saçak, işleme ve kurdele ise, yalnız büyüklere özgü süslerdir. Çünkü kız çocuklarının minicik bedenlerinde anneleri kadar bol süs yeri yoktur."³⁵⁹

Değişen dünya düzeni ile Osmanlı yüzünü Batı'ya döndürmüş, yapmış olduğu bir takım yenilikler de çocukların giyim şekline yansımıştır. Çocuklar eskiden birer küçük yetişkin kıyafetleri giyerken bu süreç ile birlikte çocuk kıyafetleri giymeye başlamışlardır. Giysilerin gerçek anlamda Batılı tarz kazanmaları önce askeri giysilerde gözlenmiştir. 1828'de kaldırılan Yeniçeri Ocağının kaldırarak yerine kurulan yeni askeri teşkilatın giysileri Batılı tarzda hazırlanmıştır. Bu askeri giysiler daha sonra sivil kıyafetlerde de kullanılmaya başlanmış, özellikle saray halkı çocukları ve varlıklı ailelerin erkek çocukları tarafından da kullanıldığı gözlenmiştir.³⁶⁰

³⁵⁷ Şemseddin Sami, "Elbise", *Aile*, 2, 24 Cumadelahir 1297 (1880), s. 28-29.

³⁵⁸ Ahmet Rasim, *Ramazan Karşılması (Sohbetler)*, Arba Yayınları, İstanbul, 1990, s. 113.

³⁵⁹ Pardoe, a.g.e., s. 73-74.

³⁶⁰ Fatma Koç, *Osmanlı İmparatorluk Dönemi Türk Çocuk Giysileri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , 1997, s. 40

İngiliz seyyah Pardoe, İstanbul gezisinin bir bölümü Kurban Bayramına denk gelmiştir. Bayram töreni için yapılan hazırlıkları, kutlamaları yakından takip etmek ve izlemek için Sultan Ahmet Camii'nin avlusuna gitmiştir. Tören esnasında toplanan kalabalıkta bulunan çocukların kıyafetleri ilgisini çekmiş, kız ve erkek çocukların kıyafetlerini abartılı ve gülünç bulmuştur:

Bir yanda bir grup Musevi, öte yanda, Küme halinde Ermeniler, daha ilerde halka halinde Rumlar ve bizim pek yakınımızda da sanki birbirine yapışmış derecede sık toplanmış kadın yığını vardı. Bunlar, pembe yanaklı çocuklarını ellerinden tutmuşlardı. Çocukların giysileri, ne giysilerdi! Kızlarınkı birbirinden üstün acı pembe, yeşil kırmızı ve sarı renkte, çok gülünç desenli olup, en göz alıcı biçimlerdeydiler. Bu giysilerin kolları sarkıktı ve boyları yerleri süpürüyordu. Çocukların dalgalı saçlı başlarına renkli yemeniler bağlanmıştı. Erkek çocuklarına gelince; bunlara babalarınkı gibi pırıl pırıl düğmeli, biçimsiz ceketler, al kırmızı kumaşla yanlarına ince şeritler geçirilmiş küçücük pantolonlar giydirilmişti. Başlarındaki minicik feslerinin eflatun püsküllerine çok güzel inci yıldızlar, ya da feslerine incili çengelli iğnelerle göz alıcı pırlantalar takılmıştı. Bu pırlantalara, genellikle altın paralar, mavi boncuklar ve göz değmesine karşı gelen başka şeyler de eklenmişti.³⁶¹

İngiliz seyyahın eserindeki bu ifadeler incelendiğinde görülmektedir ki saray ailelerinde görülen şatafat ve lüks, Osmanlı ailelerinde de maddi güçleri doğrultusunda giyimlerine yansımıştır. Çocuk kıyafetleri ailedeki baba ve anne figürünün birer küçük kopyası olmuştur. Gündelik hayattaki değişimler Batı ile yakın teması bulunan İstanbul, İzmir, Selanik gibi şehirlerde kendini göstermiştir. Yurt dışına giden insanlar Avrupa'daki giyim tarzından etkilenmiş olarak dönüyorlardı. Bununla birlikte ticaret ve diğer işler için Avrupa'dan Türkiye'ye gelenler de modalarını beraberinde getiriyorlardı. Bu şekilde yeni giyim tarzları Osmanlı toplumunda kendi göstermiştir. Paris, Viyana, Milano gibi o devrin moda merkezlerinden gelen modeller ve özel üretilmiş kumaşlar çocuk giyiminde yer etmeye başlar. Mesela Tanzimat'tan sonra erkek çocuklara çeşitli üniformaların taklidini giydirmek moda olmuştur. II. Abdülhamit'in oğlu Celaleddin Efendi Bahriyeli üniforması giydirip dolaştırması da bu moda öncülüğünü eder.³⁶² II. Abdülhamid devrinde çocuklar Batılı kıyafetler içerisine de daha çok görünmeye başlar. Lakin bu sürece tam adapte olamamış yarı Avrupalı yarı kendi olarak bir kargaşa içine girmiştir. Karay, bu dönem ile ilgili şu tabloyu çizmektedir: "... Fena cihet (kötü tarafı) kat kat fanilâ, zıbın vesaire çocuğu bohça şekline sokmak... Erkek çocuğu ayakkabıları bağlı fotindir ve yenmesin diye burun taraflarına siyaha boyanmış madenden ay biçimi bir zırh konmuştur. Koca koca, tüllü dantelâlî alafranga başlıklar giydirilen zengin kız çocukları..."³⁶³ 1900 ile 1923 yılları arasında yayınlanan moda dergilerinde kız çocuklar robalı, uzun veya kısa kollu, geniş şömize veya bahriyeli yakalı, kemerli, nervür, pili ve büzgülerle süslenmiş giysileri kullanmışlardır. Erkek çocuklar ise bahriyeli ceketler, kasketler, kısa veya uzun pantolonlar, erkek yakalı kruvaze ceketler giymişlerdir.³⁶⁴

³⁶¹ Pardoe, a.g.e., s. 60.

³⁶² Okay, **Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900**, s. 79-80.

³⁶³ Karay, a.g.e., s. 17-18.

³⁶⁴ Koç, a.g.t., s. 42.

3.2.2. Şenlikler

Osmanlı Devleti'nde şenlikler çeşitli vesilelerle yapılırdı; şehzadelerin doğumları, sünnetleri, evlenmeleri, padişah kızlarının nikahları, bayram, zafer kutlamaları, padişahların tahta çıkmaları, yabancı bir heyetin ziyareti vb. küçük ve büyük şenlikler düzenlenmesine vesile olurdu. Büyük şenlikler genellikle İmparatorluğun duraklama ve gerileme döneminde ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bunun nedeni şenliğin süreceği gün sayısı ve görkemi imparatorluğun gücünü diğer devletlere göstermek açısından önemlidir.

Osmanlı Padişahlarının şenlikler düzenlemesine vesile olan olayların başında sünnet düğünleri gelir. İlk büyük sünnet töreni 1457 yılında, Fatih Sultan Mehmet'in Edirne'de şehzadeleri için yaptırdığı sünnet düğünüdür.³⁶⁵ Osmanlı İmparatorluğu döneminde tertiplenen en büyük sünnet şenliği ise 1582'de III. Murat'ın İstanbul'da düzenlettiği ve elli beş gün ve gece süren kutlamalarıdır. Buraya dünyanın her tarafından hükümdarlar çağrılmış gelemeyenler elçilerini göndermişlerdi.³⁶⁶ III. Murat'ın sünnet şenliği gibi şaşalı diğer büyük şenlikler ise 1675'te IV. Mehmet'in ve 1720'de III. Ahmet'in Edirne'deki ve 1836'da II. Mahmut'un İstanbul'daki şenlikleridir.³⁶⁷ Sünnet düğünü şenliklerine bir örnek olarak 1856 yılında, şehzadelerden Mehmed Paşa, Kemaleddin, Burhaneddin ve Nureddin için Dolmabahçe ve Beşiktaş saraylarıyla Teşvikiye Camii'nin çevresindeki Sakızağacı denen yerle, İhlamur'un Nişantaşı yöresindeki sırtlarında yapılan ve şehzadeler dışında altı yüze yakın çocuğun sünnet ettirildiği 12 günlük şenlik buna bir başak örnektir.³⁶⁸

Doğum vesilesiyle yapılan şenliklerden en önemlilerinden biri IV. Mehmet'in şehzade Mustafa'nın doğumu onuruna 1663'te düzenlediği ve devletin çeşitli bölgelerinde kutlanan doğum şenliğidir. Gezgin Thevenot, bu vesileyle Halep'te yedi gün yedi gece süren şenlikte yüzlerine maskeler takmış Yahudi oyuncuların kaba çizgili bir komedyya oynadıklarını belirtir. 1758'de Hibetullah Sultan'ın doğumu şerefine yapılan şenlik de yedi gün yedi gece sürmüş ve şenliğe halkın yoğun ilgisi olması üzerine üç gün daha uzatılarak on gün sürmüştür.³⁶⁹ Doğum şenliği olarak 1692 yılında III. Ahmet'in ikizlerinin (Selim ve İbrahim) doğması üzerine, daha önce hiçbir padişahın başına gelmeyen bu olayın ileride kazanılacak başarılar için uğurlu bir işareti olduğu düşünülüp bütün imparatorlukta 8 gün 8 gece şenlik yapılmıştır.³⁷⁰

³⁶⁵ Özdemir Nutku, **IV. Mehmet'in Edirne Şenliği 1675**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 21.

³⁶⁶ Nutku, a.g.e., s. 22-23.

³⁶⁷ Özdemir Nutku, "Osmanlı Şenliklerinde Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk (23-24 Nisan 1993)**, Bekir Onur (Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 57-59.

³⁶⁸ Metin And, "Şenlikler", **İstanbul Ansiklopedisi**, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 888.

³⁶⁹ Nutku, a.g.e., s. 22-23.

³⁷⁰ And, a.g.m., s. 888.

Sarayda şehzadeler ilk derslerine başlamadan önce bed-i besmele töreni tertiplenirdi. Osmanlı tarihinde eşi görülmeyen bir şenlik olarak kutlanan bed-i besmele töreni, II. Mahmut'un oğlu Abdülmecit'in öğrenime başlaması nedeniyle düzenletmiştir. O güne dek hiç bir padişah öğrenim şenliği düzenlememiştir. Bu şenlik 1832'de, Kadıköy tarafında İbrahim Ağa çayırılığında yapıldı ve üç gün sürmüştür. Bir yabancı tanığın anlattığına göre “Padişah'ın genç şehzadeyi hocalarının eline teslimi ile tören başlamıştır. Padişah'ın sağında şeyhülislam, saray hocaları, solunda ise yüksek devlet memurları ve tahtın önünde de ordu komutanları ve kaptan-ı derya varmış. Şehzade önce Padişah'ın eteğini öpmüş sonrada Padişah ile şeyhülislam arasına konulmuş küçük bir tahta oturmuştur.” Tören bittikten sonra halkında katıldığı çeşitli eğlenceler düzenlenmiştir.³⁷¹ Görülmektedir ki Osmanlı'nın her döneminde şenlikler yapılmıştır. Kutlamanın büyüklüğü, dönemin padişahının ve imparatorluğun gücünü dünyaya göstermek için bir araç olmuştur.

3.2.3. Bayramlar ve Bayram Yerleri

İstanbul'da dini bayramlar yüzyıllar boyunca İstanbul halkının dört gözle beklediği, küçük büyük herkesin yiyip içip eğlendiği, ölülerini andığı, akraba ve dost ziyaretleri yaptığı kutsal günler olarak bilinir. Bu bayramlardan ilki olan Ramazan veya Şeker Bayramı'na bir ay süren oruçtan sonra oruçsuz günlerin başlangıcı olduğu için id-i fitir denilir ve Ramazan'dan sonra başlayan Şevval ayının ilk üç gününde kutlanırdı.³⁷² Çocuklar için Ramazan ayının ayrı bir heyecanı vardır. Ramazan ayında mektepler hafifler, çocuklar Ramazan ayı boyunca yarım gün serbest kalırlardı. Her taraf kandillerle donatılır, çocuklar geceleri Karagöz'e giderlerdi.³⁷³ Osmanlı döneminde yaşamış önemli bir asker ve diplomat olan Behiç Ergin, 1892 yılında Ramazan gecelerini şu şekilde anlatır: “Bu aralık Ramazan geldi, Ramazan'ı gündüz camilerde, gece Şehzadebaşı'nda tiyatrolarda, karagözlerde ve bilhassa o aralık çok meşhur olan ve o sene İstanbul'a gelmiş bulunan hokkabaz Kaznöv'de geçiriyordum...”³⁷⁴

Ramazan ayının bir geleneği de kandil ve mahya idi. İstanbul'da Ramazanların kandil ve mahyalarla nurlandırılması çok eski bir adetti. Mahya kurmak, bir caminin iki minaresi arasına gerilen bir halattan, küçük kandiller sarkıtılarak gece karanlığa sözcükler yazmak, betimlemeler çizmekti. Bu geleneğin arkasındaki felsefe ise Ramazanın İstanbul'a getirdiği sevinç, bolluk, ferahlık nedeniyle Allah'a duyulan şükranı vurgulamak, ama daha çok çocuklara da Ramazan sevgisini aşılamaktı.³⁷⁵ Ahmet Rasim küçüklüğünde ki Ramazan gecelerinde en sevdiği şeyin Teravihten sonra Mahya izlemek olduğunu ifade etmiştir. O yaşlarda henüz okuma yazma

³⁷¹ Nutku, a.g.e., s. 27.

³⁷² Fahri Aral, "Bayramlar ve Bayram Yerleri", **İstanbul Ansiklopedisi**, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 206.

³⁷³ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, s. 15.

³⁷⁴ Behiç Erkin, **Hâtrât 1876-1958**, Ali Birinci (Haz.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 29.

³⁷⁵ Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar, **Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı**, Creative Yayıncılık, 1999, s. 72-73.

bilmeyen yazar, iki minare arasına asılı duran “*Safa geldin, Merhaba, Ya Şehri Ramazan*” mahyası karşısında seyre daldığını, ama en sevdiği altında Balıkyüzen köprü veyahut Hünkar kayığı olduğunu dile getirir.³⁷⁶

Ramazan ayının Kadir Gecesinden sonra geçen 2-3 gün anne babalar ve çocuklar için heyecanlı günlerdir. Bayramlık giysiler, kunduralar alınır, çamaşırlar hazırlanır, kız ve erkek bütün çocuklar bayramlıklarını giyinip kuşanmak için bayram davulunu beklerlerdi. Çoğunlukla bayram, Arife Günü akşam ezanından sonra ilan edilirdi.³⁷⁷ 1835-1839 yıllarında Türk ordusunda askeri öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak çalışan Helmuth von Moltke, 8 Kasım 1838’de Malatya’da karargâhtan yazmış olduğu mektupta, Ramazan Bayramı’nın Türkler için ne ifade ettiğini şu cümleler ile anlatır:

Sekiz gün sonra bayram (18-20 Kasım), bizde paskalya ne ise aşağı yukarı o. Bir sevinç ve neşe, tebrik ve hediyeler bayramı. O günlerde herkes verir ve alır. Esasen Türklerin prensibi (almalı vermeli) yani (sen de yaşa, ben de yaşayayım)dır. Bu, hakikaten basit ve zevkli bir ekonomi prensibidir. Cemiyetin her sınıfı, en aşağıdaki müstesna, bundan faydalanır; en aşağıdakine ise sadece kaidenin ilk yarısı tatbik edilir...³⁷⁸

Ahmet Rasim 1897- 1899 yılları arası kaleme aldığı *Şehir Mektupları* isimli eser gözlem gücüne dayanarak İstanbul halkının yaşam biçimlerinden kesitler sunmaktadır. Bayram öncesi ailelerin çocuklar için yaptığı bayramlık alışverişini şu şekilde anlatmaktadır:

Ağlayın çocuklar! Hem de var kuvvetinizle ağlayın. Bayram geliyor. Fakat sade ağlamayın, tepinin.
-Cici ruba! İsterim! diye ağzınızı, yayarak, gözlerinizden yaş akıtarak, yerlere serilerek, çırpınarak, merdivenlere sarılarak, dayak yiyerek, rubadan başka bir şeyle susmamak üzere ağlayın. Bir halde ki evin içi zırlıtlı dolsun, o derecede dolsun ki babanızda, annenizde kendilerine gelecek tâkat kalmasın diye düşünürken çarşı kapısında bir tanesine tesadüf ettim.
Henüz altı yedi yaşlarında, başta püskülsüz, ipeğin yukarı kalkık durmasından para kumbaraların yarısını tasvir eder surette nîm- kürevî, dilim dilim bir fes, saçlar kıvrırcık, biraz tombul, kirli beyaz çehrelî, kulakları kalkık, gözleri cin gibi fırlak, yalnız evde ağladığını ispat eden sağlı sollu yaş yollarıyla yüzü çift çizgili, dudakları kızarmış, faryâda müheyyâ, Hırkalı, asılı donlu, kunduraları birer tarafa son derecede basık bir toraman anasının eline yapışmış, babasının arkasından yürüyordu...³⁷⁹

Osmanlı toplumunu gözlemleyen ve onların günlük yaşayış biçimini bize yansıtan Abdülaziz Bey, çocukların Ramazan Bayramı heyecanını şu ifadelerle dile getirmiştir:

Çocuklar camiden dönen babalarının, annelerinin, teyzesi, halası, yengesi ve tayesi varsa onların ellerini öper, bayram bahşişlerini, verdikleri yemeni ve çevreleri alır, ikram ettiklerini

³⁷⁶ Ahmet Rasim, **Ramazan Karşılması (Sohbetler)**, s. 19-20.

³⁷⁷ Celal, a.g.e., s. 95.

³⁷⁸ Helmuth Von Moltke, **Türkiyedeki Durum ve Olaylar üzerine Mektuplar**, (Çev. Hayrullah Örs), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s. 261.

³⁷⁹ Ahmet Rasim, **Şehir Mektupları 3-4**, s. 14-15.

de yedikten sonra hane dışındaki yakın akrabalarını tebrik ve ziyarete çıkarlardı. Kibar çocuklar, mürebpleri olan lalalarıyla birlikte Ramazan Bayram'ı için süslü sepet ve kutulara konarak hazırlanmış şekerleri alarak yakın akrabalarının yanı sıra ebesi hayatta ise ebesine gider, elini öper, ebeveynlerinin selamlarını götürür, şekerlerini bırakır, verilen ipekli veya sırmalı başlı yemeni ve çevrelerini alırdı. Daha sonra mektep hocasına, hanelerinden çıkarak evlenmiş iseler sütinelerine, taye, dadı ve bacılarına gider, ayrı ayrı hazırlanmış şekerlerini vererek ellerini öper, onlarda çocuklara yemeni ve çevre verirlerdi. Halk çocukları ise babaları ile birlikte akrabalarına bayram tebrikine gider, onlarda yine Ramazan Bayramı ise yemeni, çevre ve mendil vermek suretiyle çocuğu sevindirirlerdi. Bayramın ilk günü böylece ziyaretlere ayrılırken, ikinci günü çocuklar için eğlence demektir.³⁸⁰

Kurban Bayramı ise kurban kesildiği için İd-i adha ya da id-i ekber adı verilir. Kurban Bayramı, Ramazan Bayramı'ndan altmış yedi gün sonra, Zilhicce ayının on, on bir, on iki ve on üçüncü günlerinde kutlanırdı.³⁸¹ Baron de Tott, Kurban Bayramı'nı Musevilerin Kuzu kurbanı bayramına pek benzetmiştir. "Padişah, devlet büyükleri ve hali vakti yerinde olan herkes bir veya birkaç koyunu kurban eder. Bu maksatla koyunların yünleri taranır, boynuzları süslenir; ve ilk kurbanın Mekke'de yapılacak ilk kurban saatine getirilmesine dikkat edilir." Baran De Tott, bayram günlerinde herkesin büyük ölçüde tüketim yapmasını eleştirmiştir.³⁸²

Harçlıklarını alıp sevinen çocuklar heyecanla bayram yerlerinin yolunu tutarlardı. İstanbul'un çeşitli semtlerinde bayramların coşkuyla kutlandığı birçok bayram yeri vardı:

Fatih, Yenibahçe, Edirnekapı, Sultan Selim, Aksaray, Yedikule, Kadırga ve Cinci meydanları; Beyoğlu tarafında Tophane, Sakabaşı, Çukurcuma, Sormagir, Karabaş mahalleleri; Kasımpaşa'da Kulaksız, Baruthane Çayırıları, Tabakhane Meydanı; ayrıca Çürüklük, Beşiktaş, İhlamur ve Maçka düzlükleri ile Üsküdar'da Doğancılar, Bülbülderesi, Nuhkuyusu, Duvardibi, Haydarpaşa ve Kuşdili Çayırıları salıncakların ve hava dolaplarının kurulduğu bayram yerleriydi. Bayram yerlerinin en ünlüleri Fatih, Vefa, Cinci Meydanı, Kadırga, Doğancılar, Haydarpaşa, Beşiktaş, İhlamur Köşkü civarı, Beyoğlu'nda Firuzaga, Karabaş meydanları, Kasımpaşa'da Tabakhane Meydanı idi.³⁸³

Bu meydanların etrafı birçok çadırlarla çevriliydi. Büyük bir çadırın içinde hokkabazlar, ip cambazları, denizkızları gibi etkinlikler çoluk çocuğa seyrettirilirdi. Meydanın merkezinde her türlü salıncaklar kurulurdu; asma salıncaklar, kolon salıncaklar, dönme dolaplar, atlıkarınca, çek çek arabası gibi oyuncaklarla çocuklar eğlenirdi.³⁸⁴

Çocuklar için oyuncaklar ve eğlendirici eşyalar satan esnaf, bayram yerlerinin değişmez kişileri arasında yer alırdı. Baloncular, düdükçüler, kaynana zırlıtlıcaları, dümbelekçiler ve özellikle Eyüp oyuncakçıları etrafta dolanarak mallarını satmaya çalışırlardı. Bayram yerlerinin dışında

³⁸⁰ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 268.

³⁸¹ Aral, a.g.m., s. 206.

³⁸² Baron De Tott, a.g.e., s. 111-112.

³⁸³ Nutku, a.g.m., s. 58.

³⁸⁴ Celal, a.g.e., s. 97.

büyükler içinde çadırlar kurulur; kahveler, nargileler, çubuklar içilir; şarkılar, türküler, destanlar türlü sazlar eşliğinde söylenirdi. Bunlar, bayram yerlerine çocuk getirmiş ya da sıkıntı atmak, gelip gideni seyretmek için gelmiş yetişkinler için yılda iki kez yapılabilen fırsatlardandı.³⁸⁵

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde içinde bulunduğu ağır şartlara ve I. Dünya Savaşı'nın sürmesine rağmen İttihad ve Terakki hem halkın moralini yüksek tutmak ve hem de çocuklara ayrı bir önem verdiğini göstermek için sık sık bayramlar düzenlemiştir ve bu bayramlar geçirilmekte olan zor günlere rağmen kutlanmıştır. Bu bayramlardan ilki çocukların adını taşımaktadır: Çocuklar Bayramı. Çocukların kutladığı bir diğer bayram ise Ağaç Bayramı'dır. Mayıs ayı içinde çocukların kutladığı diğer bir bayram olan Çiçek Bayramı'nı da kutlanan diğer bayramlara eklemek gerekir.³⁸⁶

3.2.4. Oyunlar ve Oyuncaklar

Türk kültür tarihinde oyundan söz eden en eski kaynağın Kaşgarlı Mahmut'un 1072-1074 yıllarında yazdığı *Divan-ü Lügat-it Türk* olduğu söylenebilir. Divan'da adı geçen oyunlar içinde aşık, ceviz, çelik çomak bebek vb. bugün de bilinmektedir.³⁸⁷

Çocukların vakit geçirdikleri, eğlenerek öğrendikleri oyunlardan bazıları şöyledir: Köşe kapmaca, ip atlama, çember çevirmek, elim üstünde kalsın, yumurtalı tavuk, körebe, yağ satarım, kartopu, kızak kaymak, kaç kurtul, el el üstünde, açıl kilidim açıl,³⁸⁸ birdirbir, kaydırak, koşmaca, üşüdüm üşüdüm – kürkünü giy, el el üstünde kimin eli var, sicim alıp verme, piş ayağım piş,³⁸⁹ Ebe Çıldır, Beni Kapamazsın, Çaylak Beni Kapamazsın, Ebeme Pilav Pişirdim, Altun Beşiğe Kim Biner, Saklambaç³⁹⁰ ve tek mi çift mi oyunlarıdır. Çocuklarının oyun dünyası yaşanan toplumsal gelişmelerle de paralellik gösterir. Örneğin yangınların tulumbalarla söndürüldüğü çağlarda tulumbacılık oynayan çocuklar itfaiye çağında itfaiyecilik oynamışlardır. İstanbul'da tren, tramvay, gemi gibi taşıtlar gündelik yaşamda yer aldıkça çocukların oyunlarında da bu araçlar boy göstermiştir.³⁹¹ Ayrıca çocukların bir başka eğlence aracı o dönemde mahalle aydınlatmaları mum ve fener ile sağlandığından, mahalleden gelip geçenlerden yağ ve mum parası istemektir. Fenerlileri ürkütmek ve ikaz edip mum parası verdirmek için “Bakkalda üzüm, fenerde gözüm, bakkalda kursak, feneri vursak” tekerlemelerini söyleyerek, bu suretle gelip geçenlerden yağ ve

³⁸⁵ Sakaoğlu-Akbayar, a.g.e., s. 147.

³⁸⁶ Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", s. 493.

³⁸⁷ Onur, a.g.e., s. 439.

³⁸⁸ Bayri, a.g.e., s. 212-222.

³⁸⁹ Karay, a.g.e., s. 14.

³⁹⁰ Nutku, a.g.m., s. 58.

³⁹¹ Onur, a.g.e., s. 472.

mum parası vermeye mecbur ederlerdi. Vermeyenlerin fenerlerini patlatmak veya alıp kaçmak, hatta yağ ve mum parası vermeyen hanelerin camlarını kırmak o dönemde görülmekteydi. Eskiden sokak lambaları olmadığından halk aydınlatmasını fener ve mum ile sağlamaktaydı ayrıca fenersiz sokağa çıkmak yasaklar arasındaydı.³⁹²

Anadolu'da oyuncakların çoğu el yapımıdır. Çocuk oyuncasını ya anne babası ya da kendisi yapmaktadır. Bir de oyuncak yapan yerel ustalar vardır. Çocukların oynadıkları oyuncaklar ailenin ekonomik durumunu da yansıtmaktadır. Osmanlının duraklama ve gerileme dönemlerinde yaşanan savaşlar, ekonomik bozukluk toplumu fakirleştirmiş, bu etki çocukların oyuncaklarına da yansiyarak, kendi yaratıcılıklarıyla toprak kule, fırın, çamur ev ve bebek, tahtadan yontma araba ve atla dünyalarını inşa etmişlerdir.³⁹³ Behiç Erkin, çocuklukta oynadığı oyuncaklar hakkında şunları dile getirmektedir: “Hindistan’dan bana oyuncak hediye getirirlerdi; kimlerin getirdiğini hatırlayamıyorum. Bunların içinde güzel bir Hint işi dolap, bir küçük elektrik feneri, bir de cam glob içinde kurulunca hem çalgı çalar hem de fırtınaya tutulmuş bir vapurun içinde sallanırdı...”³⁹⁴

Bir toplumda sanayi oyuncasının olması toplumun refah düzeyine bağlıdır. İzmir ve Ankara eskiden beri Anadolu'ya oyuncanın yayıldığı büyük merkezlerdir. Halk arasında saraydaki ve konaklardaki yurtdışı kaynaklı oyuncakların dışında İstanbul halkının Eyüp el yapımı oyuncakları sayılmazsa, sanayi ürünü oyuncası çok fazla tanınmadığı anlaşılmaktadır.³⁹⁵ Sanayi ürünü oyuncakların Osmanlı toplumundaki azlığı, Sanayi devrimi ve beraberinde getirdiklerinin Osmanlı toplumuna geç ulaştığının ve toplumun ekonomik gücünü göstermesi açısından önem arz eder. İstanbul'da oyuncakların üretim yeri Eyüp'tür. Geçmiş çok eskilere giden Eyüplü oyuncakçılar tahta, deri gibi malzemelerden oyuncaklarını elde ederler ve meslekleri babadan oğula geçerdi.³⁹⁶ Başkentin uzak semtlerinde, kenar mahallelerde, çevre kasaba ve köylerde yaşayan çocuklara da oyuncak gereklidir. Bir kasaba çarşıcısı, oyuncakçı dükkanına sahipse oradaki çocuklar çok mutludur. Kente uzak yaşayan çocukların yardımına ise seyyar satıcılar yetişirdi.³⁹⁷ Kent merkezlerinden getirdikleri oyuncakları çocuklara satarak hem geçimlerini sağlar hem de çocukları mutlu ederlerdi.

XIX. yüzyıla geldiğinde yaşanan modernleşmenin çocukların oynadıkları oyuncaklara yansıdığı görülmüş ve oyuncak seçeneği hızla artmıştı. Önce Avrupa'ya gidenler çok farklı ve daha güzel oyuncaklar getirmeye başladı. Daha sonra Avrupa'nın ünlü markaları büyük kentlerde

³⁹² Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 15.

³⁹³ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 156.

³⁹⁴ Erkin, a.g.e., s. 14.

³⁹⁵ Onur, a.g.e., s. 460-466.

³⁹⁶ Araz, a.g.e., s. 137.

³⁹⁷ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, "Osmanlı Kentlerinde Oyuncak Satıcıları", Osman Köse (Ed.), *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk* içinde, 2, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, s. 1183.

açtıkları şubelerinde bu yeni oyuncakları satmaya başlamışlardır. Yaşanan bu değişimle birlikte oyuncakçılığın yeni merkezi de Beyoğlu semti oldu. İthal oyuncakların satıldığı bu dükkanların müşteri kitlesi de farklı olup, bu tarz pahalı oyuncaklarla oynamak varlıklı ailelerin çocukları için mümkün oluyordu. Bu yeni beğenin satışa sunulduğu mağazalar sadece Osmanlı başkentinde değil İzmir, Halep, Beyrut, Selanik gibi büyük kentlerde de bulunmakta idi.³⁹⁸ Kurşun askerler, tüfek ve kılıç, gözlerini açıp kapayan ve *mama!* Diyen taş bebekler, vagonlar ve lokomotifler, dört köşeli ve resimli tahta parçaları ve nihayet bisikletler.³⁹⁹ Ekonomik gücü yüksek olan aileler çocuklarına dönemin modası olan oyuncakları almışlar, değişen toplum düzeni artık çocukları kendi yaptığı oyuncaklardan uzaklaştırmış fabrikasyon oyuncaklara itmiştir. Çünkü el yapımı oyuncaklardan fabrikasyon oyuncaklar daha ucuzdur. Değişen zamanla çocuk klasik oyun alanını terk ederek dünyasını dört duvar arasında şekillendirmiştir. Bu değişim çocuğun yaratıcılık yeteneğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Eski İstanbul'da mahalle çocukları cami avlularında, yangın yerlerinde, mezarlık tarlalarında, mahalle aralarında oynarlardı.⁴⁰⁰ Çocuklar için vazgeçilmez oyun yerlerinin arasında sokakta oynamak gelirdi. Geleneksel oyun kültürünün en temel özelliği çocukların arkadaşlarıyla toplanarak oyunlarını sokakta oynamasıdır. Buna karşılık, çocuk oyunlarının sokaktan uzaklaşması da modernleşmenin en önemli belirtisidir. Başka bir ifade ile toplumun modernleşmesi çocukları eve hapsetmiş, oyun alanlarını değiştirerek dört duvar arasında bırakmıştır.

3.2.5. Anekdotlar ve Bilmeceler

Bilmece sorma, büyükler tarafından çocukları hem eğlendirmek hem de küçük yaş da onları düşünmeye alıştırmak, zihinleri açmak için tertiplenmiş çok güzel bir usuldür. Çocukları düşünmeye heveslendirmek, düşünme kabiliyetlerini kuvvetlendirmek, hayal güçlerini geliştirmek için sorulacak bilmeceyi bilene, *şeker alacağız, kurabiye vereceğiz* gibi vaatler de bulunulurdu. Abdülaziz Bey, II. Abdülhamid döneminde itibaren kaleme aldığı, İstanbul'u anlatan eserinde bilmecelere şu şekilde yer vermiştir:

Sarıdır safran gibi
Okunur Kur'an gibi (altın)
Dal üstünde kitli sandık (ceviz)
Yarım kaşık
Yüze yapışık (kulak)
Bir küçücük fıçıcık

³⁹⁸ Yapucu, a.g.m., s. 1185-1186.

³⁹⁹ Karay, a.g.e., s. 17.

⁴⁰⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 13.

İçindedir turşucuk (limon)
Nar tanesi nur tanesi
Dört köşenin bir tanesi (Mekke)
Bilmece bildirmece
El üstünde kaydırmaca (sabun)⁴⁰¹
Yeraltında kınalı (havuç)
Yer üstünde baba başı (lahana)
Kapısını örttüm güm dedi, içeriye girdim bum dedi (hamam)
Masal masal matitas, kaynanamın başı tas, çukura düştü çıkamaz, pır pır eder uçamaz (pire)
Ben giderim o gider, önümde tın tın eder (sakal)
Çat burada, çat kapı arkasında (süpürge)⁴⁰²

Dergilerde de çocukların zihinlerini açmak ve onları eğlendirip merakta bırakıp çeşitli hediyeler vaat ederek onların dergiyi takip etmesini sağlamak maksadıyla her sayının sonunda bilmece koymuştur. *Aile* dergisinin ilk sayısında şu şekilde bir bilmece sorulmuştur: “Kimdir o kara zalim ki zihinlere takılır, eziyet verir, daima yüzü kapalı gezer, her vakit yüzünü açıp gösterir. Bütün halk kim olduğunu anlamak için arkasına koşarlar da kim olduğunu anlayınca bir daha kendisini görmek istemezler, hem bir şey değildir hem her şeydir. Kendisi asla değişmeksizin kah su olur kah ateş olur. Dergi, bu bilmeceyi çözene cep kitapçığı hediye edeceğini belirtip devamında ise: “Nedir o şey ki akıl ve cismi süsler ve nurlandırır. Göllerde, çiçeklerde, renklerde örnekleri vardır. Ona sahip olamayan dünyaya sahip olsa yine mutlu olamaz.”⁴⁰³ bu bilmeceyi çözene de *Sefiller* adlı romanın verileceği ifade edilmişti.

Osmanlıda çocuklar güzel vakit geçirmek, eğlenirken öğütler çıkarmak için büyükleri tarafından kısa, güldürücü hikayeler anlatılırdı. Özellikle Ramazan gecelerinde dede ve nineleri tarafından çocuklara öğütler veren kısa hikayeler dönemin dergilerinde de kendine yer bulmuştur. Bunlar:

Nuri arkadaşına: Bu gece helva gördüm, der. Arkadaşı. 1 kuruş verirsen rüyayı tabir ederim.
Nuri: 1 kuruşum olsa idi helvayı rüyamda mı görürdüm.

Okulda;
Öğretmen: Kiraz ne zaman koparılır? diye sorar.
Çocuk: Bahçivanın göbeği bağlı olduğu zaman.

⁴⁰¹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 35-38.

⁴⁰² Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, İskele Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 143.

⁴⁰³ Şemseddin Sami, “Lağz”, *Aile*, 1, 17 Cemaziyelahir 1297 (27 Mayıs 1880), s. 16.

Hoca ile öğrenci;

Öğrenci: Hoca Efendi bir insana yapmadığı bir şeyden dolayı ceza verilir mi?

Hoca: Hayır verilmez.

Öğrenci: O halde dersimi yapmadım. Beni ne için izinsiz bıraktınız?

Mini mini bir zeka;

Üç yaşında zeki bir çocuk devamlı babasıyla birlikte yemek istermiş, anası; Ne vakit baban gibi bıyıklanırsan o zaman beraber yersin diye engel olurmuş. Bir gün çocuk dadısının tepsi içinde hazırladığı yemeği yerken bir kedi gelip karşısında yalanmaya başlayınca zeki çocuk kediyi kovarak: “Haydi git bak senin kocaman bıyığın var. Benimle değil babamla ye” demiş.⁴⁰⁴

İhtiyar adamın biri çocuğu bulunan bir ahabını ziyarete gider. Ziyarete gittiği evin çocuğunu sevindirmek için bir miktar şeker alır. Haneye vardığında oturup, elini öpmeye gelen çocuğa:

_ Küçük yaramaz sana şeker aldım, giderken vereceğim, demesi üzerine sabırsız çocuk derhal:

_ Öyleyse hadi kalk git ki getirdiğin şekeri alıp yiyeyim, demiş.

Küçük bir kız çocuğu kafesinde gördüğü bir papağanı sevip okşamak ister. Orada bulunanlardan biri derhal:

_ Sakın kuşa dokunayım deme elini kapıp ısırır.

_ Niçin?

_ Sizi tanımadığı için.

_ Öyleyse deyiniz ki yabancı değilim. İsmim Emilya'dır.

6 yaşında bulunan bir kız çocuğuna kedisini mi yoksa bebeğini mi daha çok sevdiği sorulur. Kızcağız bir müddet düşündükten sonra soruyu soran adama yavaşça:

_ Kedimi daha çok severim, fakat bunu bebeğim duymasın. Sonra bana gücenir, demiş.⁴⁰⁵

3.2.6. Hikayeler

Hikayeler, genellikle insanı merkeze alan anlatmak, nakletmek, taklit etmek anlamına gelen ve Türkçe’de öykü; öykünmek kelimelerini karşılayan edebi türdür.⁴⁰⁶ Hikayelerde hayatın belirli bir kesiti ele alınarak sunulur. Yaşanmış veya yaşanması mümkün olan olayların anlatıldığı kısa edebi yazılardır. Anne, baba veya ailenin büyükleri tarafından çocuğa dolaylı olarak öğüt veren,

⁴⁰⁴ Neşet Bey, “Mini Mini Bir Zeka”, *Lâne*, 2, 1 Kanun-i sani 1335 (1 Ocak 1920), s. 7.

⁴⁰⁵ Mehmet Asaf, “Letaif”, *Hür Çocuk*, 3, 19 Şaban 1336 (30 Mayıs 1918), s. 6-7.

⁴⁰⁶ Ali İhsan Kolcu, *Tanzimat Edebiyatı 2*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2011, s. 9.

çocuğun düşünüp doğru-yanlış kavramlarını kafasında oturtarak zihinsel gelişimini tamamlamasına yardımcı olur. Toplumda anlatılan hikayeler dönemin içinde bulunduğu şartlarla ilintilidir. Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan maddi sıkıntılar dönemin çocuk dergilerinde kendine yer bulur. *Aile* dergisinde Fitnet ile İffet'in hikayesi dönemin zorlu koşullarını anlatması açısından önemlidir.

Fitnet ile İffet biri sekiz buçuk diğeri yedi yaşında iki kardeş idiler. Uslu olup ve derslerine çalıştıkları için anaları her aybaşı kendilerine hediye verirdi. Hediye vermenin vakti gelince onların üst başlarına bir göz gezdirerek, hangi elbiseleri yıpranmışsa onu almaya karar verirdi. Bir aybaşı kızlarına bir çift yeni potin alacaktı. Fitnet ile İffet ikisi birden analarının elini öperek:

_ Anacığım, iki çift potin alınacak para ile bir yorgan alınmaz mı? demişler.

Anaları:

_ Kızlarım, bu yorganı ne yapacaksınız? diye sordu.

Kızlar:

_ Anacığım, şu yanımızdaki harabede yatan bir muhacir karısı var soğuktan titreyip duruyor, dediler. Bizim ayakkabımız daha kullanılır, o parayla o kadıncağıza bir yorgan alalım.

Anaları, hizmetçisini gönderip güzel ve kalın bir yorgan aldırdı. Kızlar, hizmetçiyi muhacir kadına götürüp yorganı verdiler. Çaresiz kadın yorganı alınca çok dualar etti. Fitnet ile İffet eski ayakkabılarını giydikçe gülerken birbirlerine bakarlardı. Muhacir kadına yorgan almakla ne iyi ettiklerini düşünürlerdi.⁴⁰⁷

Görülmektedir ki Osmanlı Devleti'nde yaşanan sıkıntılar ve yapılan savaşlar sonrasında ülkeye yapılan göçler ve çekilen sıkıntılar çocuklara anlatılan hikayelerde kendine yer bulur. Çocuklara paylaşmanın önemine vurgu yapan Hz. Muhammed'in *komşusu açken tok yatan bizden değildir* hadis-i şerifi de bu anlayışı destekler. Ayrıca iyilik yapmanın, dayanışmanın önemine vurgu yapan hikayeler de yayınlanmıştır:

Emine dokuz yaşında güzel bir kızdı. Anası hiçbir zaman Emine'nin ricasını geri çevirmemişti. Çünkü Emine istenmeyecek bir şeyi istemezdi. Bir gün Emine anasına koşarak:

_ Anam, dedi. Benim altı takım çamaşırım vardır, beş takım idare etmez mi?

_ Eder kızım.

_ Öyleyse kapıda cırılçıplak küçük muhacir kızı vardır, bir takımını ona vereyim. Benim eski bir fistanımla bir çift kunduram vardır. Onları zaten giymiyorum, öylece duruyorlar onları da vereyim.

_ Peki, dedi anası.

Ertesi gün Emine mektepten döndüğünde dolabını açıp beş takım çamaşırım yanında bir takım da yeni çamaşır ile bir yeni fistan, bir çift yeni kundura buldu.⁴⁰⁸

Çocuk dergilerinde verilmek istenen bir diğer öğüt ise yalan söylemenin ayıp olduğu, gerçeklerin bir gün açığa çıkacağı, doğru söylemenin önemine vurgulanan yazılardır:

Hanife yedi yaşında bir kızdı. Bir gün annesi kendisini büyük anasının evine göndermişti. Hanife bir odada yalnız oynarken büyük anasının aynasını kırar, korkusundan bir şey söylemeden büyük anasının elini öperek evine döner. Büyük anası aynanın kırılmış olduğunu görünce halayıklarına sorar. Halayıklar, bir şey görmedik, bilmeyiz derler.

Hanife o günden sonra bir daha büyük anasının yanına gitmeye cesaret edemez. Nihayet birçok vakit geçtikten sonra büyük anasının kendisini göreceği gelir. Hizmetçisini gönderip Hanife'yi aldırır. Hanife, aynanın yerinde aynanın yalnız bir parçasını görünce kızarır. Büyük anası der ki;

_ Çocuğum aynayı kırman bir kaza idi. Fakat beni halayıklar hakkında şüpheye koyma ve bu kadar vakit beni görmeye gelmemen işte bunlar büyük kabahatlerdir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Şemseddin Sami, "Çocuklara Hikaye", *Aile*, 1, 17 Cemaziyelahir 1297 (27 Mayıs 1880), s. 13-14.

⁴⁰⁸ Şemseddin Sami, "Çocuklara Hikaye", *Aile*, 2, 24 Cumadelahir 1297 (1880), s. 30.

Osmanlının çöküş döneminde yapmış olduğu savaşlar ve bu topraklardan alınan göçler ülkeyi ekonomik sıkıntıya sokmuştur. Muhacir, fakir ve yoksul halk sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunları çözme konusunda o dönemde çıkarılan çocuk dergileri ve gazeteleri de sorunun üzerine eğilmişlerdir. Yayınladıkları yazılarla çocuklar ve topluma paylaşma duygusu aşımaya çalışmışlardır. Aynı zamanda değerler eğitimi noktasında da çocuklara olumlu katkı yapılmaya çalışılmıştır.

3.2.7. Çocuk Sağlığı

Çocuk hekimliği ile ilgili ilk bilgiler Mısır'dan kalmadır. Eber's Papirusu'nun elli bölümünden oluşan eserinin biri çocuk hekimliği ile ilgilidir ve buna *Anne ve Çocuğun Papirusu* denir. Kökeni M.Ö. 1500'lere kadar uzanan, eski Hint uygarlığının en büyük iki kitabından biri olan *Ayur-Veda*'nın bir bölümü çocuk sağlığı ve hastalıkları ile ilgilidir. Bu kitapta anne sütünün önemi, bazı çocuk hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar sırasında karantinanın önemi ve özel bir çiçek aşısına dair bilgiler yer alır. İslamiyet öncesi Türk çocuk hekimliği konusunda elimizde çok az bilgiler vardır. Bilinenlerin hemen hepsi mitolojik ve folklorik değerlerdir. Razi, çocuk sağlığı hakkında bilinen en eski kitabı olan çocuk hekimidir. Razi'den sonraki Türk Çocuk Hekimliği Tarihinde bilinen ikinci büyük isim İbni Sina'dır. Fatih Sultan Mehmet devrinde yetişmiş çocuk hekimleri arasında Eşref Bin Muhammed'in *Haza'inüs- Saadet* adlı eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Yine aynı dönemde yaşamış olan Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun *Cerrahiye-i İlhaniye* adlı eserinde çocuk hekimliği ile ilgili konular ve resimler bulunurken aynı zamanda çocuk cerrahisi konusunda dünyadaki ilk bilgiler de yer alır.⁴¹⁰

Toplumunu oluşturan ailelerin sağlığı her bakımdan önemli olmuştur. Temizlik ve yemek gibi ilk akla gelen işlerle öncelikle kadın ilgilendiğinden sağlık konusunda da kadınlara önemli görevler yüklenmiştir. Kadının bu önemi dönemin dergileri de ele alarak aileleri bilgilendirici yazılar kaleme almışlardır. Bu yazılarda bakımın, temizliğin çocuğun gelişimindeki önemini vurgulanarak annelere tavsiyelerde bulunmuşlardır. *Aile* dergisinin ikinci sayısında sağlık konusunda, kadınlara önemli vazifeler düştüğünü belirten yazı kaleme alınmıştır. Genel olarak bedenimiz sıhhati kadınların elinde olduğunu ifade eden yazıya göre bunun sebebinin bir insanın 15 yaşını geçtikten sonra ancak kendi kendini bakabilmesine bağlamaktadır. Bunu da şu örnekle dile getirir: “Mesela bir ağacın büyüdükten sonra bakılması pek gerekmez, fakat yeni dikilen bir fidan bakıma muhtaç olduğu, bakımının eksik olmaması lazım geldiği gibi insanın da doğduğu günden itibaren iyi bakılıp sıhhatinin muhafaza edilmesi lazım gelir.” Dergi, insanların bakımını 15 yaşına kadar kadınların elinde olduğunu belirterek kadınların en önemli görevinin çocukların ve ev halkının sağlıklarını korumaları olduğunu kaleme almıştır. Yazıya göre hastalanmamak şunlarla mümkün

⁴⁰⁹ Şemseddin Sami, “Çocuklara Hikaye”, *Aile*, 3, 2 Recep 1297 (1881), s. 44.

⁴¹⁰ Murat Yurdakök, *Türk Çocuk Hekimliği Tarihi*, Öztürk Matbaası, Ankara, 1984, s. 1-5.

olur: “İnsan için alem de birinci ilaç hasta olmamanın çaresini bulmak, ikincisi de hastalığın önünü almaktır. Hastalığın önünü almanın yollarından biri de odanın havasının temiz olması, iyi havalandırılması gerekir.”⁴¹¹

Osmanlı da klasik dönemde halk arasında çocuk sağlığına yönelik yanlış inanışlar mevcuttu. Çocuk hastalandığında doktor yerine hocaya ya da üfürükçüye götürme, kurşun döktürme, koca karı ilaçları yaptırma, kan aldırma vb. birçok hatalı uygulamalar vardı. Bu yanlış uygulamaların en ilginç ve yaygın olanlardan biri de uyuyamayan çocuğa haşhaş verilmesidir. Küçük çocukları uyutmak için Körükçüoğlu Macunu namıyla bilinen bir macun verilirdi. Uyumayan, huysuzluk eden çocuklar için aktarlar tarafından özel bir karışım hazırlanırdı. Bu karışım; bir miktar üzerik, sakız ve benzerlerinden yapılan macun, içinde bulunan haşhaş yüzünden çocuğa bir sersemlik verir. Bu kötü adetlere her nasılsa her hanede başvurulurdu.⁴¹² Uygulanan tedaviler içinde nefes üfürmek, boya küpüne baktırmak, anasonlu gevrek yedirmek, paslı su içirmek, kurşun dökmek, tuz yakmak, çocuğun üstünde yürümek, korkutmak, mezarlığa baktırmak gibi çok çeşitli teknikler vardı.⁴¹³ Uygulanan bu teknikler çocuğu iyileştirmediği gibi sağlığına da kalıcı zararlar vermektedir. Bu yanlış uygulamalar o kadar yaygınlaşmış ki dönemin gazete ve dergileri toplumu bilinçlendirme hususunda yazılar kaleme almışlardır. *Aile* dergisinin üçüncü sayısında toplum arasında inanılan bu yanlış uygulamaların zararları maddelendirilerek toplum ve aileleri bilinçlendirmek ve bu zararlı yöntemlerden vazgeçirmek için uzun bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıya göre annelerin bilgisizliğinden kaynaklanan zararlı önlemler ve ilaç adı altında çocuğa verilen zararlı maddeler çocuğun sağlığını bozmasını eleştiren yazıda: “Annelerin cehaletinden doğan zararlı tedbirlerine karşı çocukları hakkında en faydalı ve en lüzumlu olan 3 şeyi ihmal ederler: sıhhat, temizlik ve hüsn-ü cemal. Evladının iyiliğini isteyen her annenin bunlara önem verip, bunları arttırmaya çalışacağı yerde, çocuğu kendi haline bile bırakmayıp ilaç adı altında zehirlerle bozmak ne büyük kötülüktür” denilerek yapılan yanlış tenkit etmiştir. Dergi halk arasında yaygın olan yanlış adetlerin bir listesini yayınlamış ve sağlık adı altında bu tür uygulamaları eleştirerek vazgeçilmesi hususunda aileleri uyarılmak istenmiş bilhassa anneyi bu tür yanlış uygulamalardan vazgeçirmek için tavsiyelerde bulunulmuştur:

Yazı çocuklara sağlık adı altında uygulanan zararlı uygulamaları tanımlayıp açıklayarak ailelerin bu tür zararlı uygulamalardan vazgeçirmeyi amaçlamıştır. Bu çirkin adetlerin birincisi Hacamat dedikleri şeydir. “Hacamat, küçücük çocuğu hamama götürüp sırtını bir kaç yerinden yarararak kanını akıtmak demektir.” Öncelikle küçük çocukların ne hamamın sıcaklığına dayanmaya ne de orada sıcak ve nemli havayı teneffüs etmeye gücü olmadığını belirten yazar, çocuğun damarlarındaki kan gerekenden az olabileceğinden çaresiz çocuğun kanını akıtıp zayıflamasına da

⁴¹¹ Şemseddin Sami, “Sihhat”, *Aile*, 1-2, 17 Cemaziyelahir 1297/ 24 Cumadelahir 1297 (1880) s. 10-11-27.

⁴¹² Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 31-32.

⁴¹³ Onur, a.g.e., s. 238-239.

gerek olmadığını ifade etmiştir. O yaraların yeri çocuk ömrünün sonuna kadar taşıyacağından “Cenab-ı Hak'ın ahsen-i takvim üzerine yarattığı insan bedenini sakatlayıp, insanı çirkinleştirmenin sebebi nedir? Bu Hacımat'ın lazım olduğunu kim söylemiş? Hangi tabip tavsiye etmiş ki yapılmasına bu kadar rağbet ediliyor” gibi sorular yöneltilecek ailelerin bu uygulamadan vazgeçirmeye çalışmıştır.

Aynı yazının devamında bu tür zararlı adetlerden ikincisi, çocuğun bacakları arasına birçok bez koyup birbiri üstüne bağlamak olduğu ifade edilmektedir. Yazara göre bu tembellikten başka bir şey değildir. Çocuğun elbise ve çarşaflarını sık sık yıkamamak için çaresiz çocuğu ıslak ve nemli bezlerin üzerinde tutmak bir işkencedir. O rutubetli bezler çocuğun sağlığına zararlı olduğu gibi, bacakları açık durmakla eğrilip büyüdüklerinde düzelmeleri mümkün olmayacağından ömürlerinin sonuna kadar adeta sakat kalacaklardır. Toplumda çok rastlanan bu iki adetin olumsuz sonuçları her zaman göze çarpmaktadır.

Bu zararlı adetlerin üçüncüsü, çocuk beşikte iken el ve ayakları içeriye alınarak bütün bedenini sıkı sıkıya bağlamaktır. “Zavallı çocukların o kadar bağırıp çağırmaları da annelerini merhamete getirmez” ifadeleri o dönem de ailelerin yanlış uygulamalarına dikkat çeken bir örnektir. Yazıya göre, “Çocuklar günden güne büyür, uzuvları gelişir. Devamlı sıkı sıkıya bağlanmak çocukların gelişimine mani olur.” Aileler çocuklarını sıkı sıkı kundaklamaktan vazgeçmeli serbest kalan çocukların kolları, ayakları ve bütün bedeni hareket ederek kasları gelişir, bu hareket sayesinde kan dolaşımı olur, yediğini hazmeder.

Zararlı adetlerden dördüncüsü, Allah'ın yarattığı şekil ve sureti beğenmeyip de çocuğun bazı azasını başka surete sokmaktır. Yazı bu tür uygulamaları şu şekilde tarif eder: “Bazen başlarını sıkı sıkıya bağlayarak rahat kalmasına mani olup insanı zorla sivri kafalı yaparlar. Halbuki akıl ve idrak beyne tabi olup, beyin aldığı kadarıyla genişleyeceğinden bu sivri kafalılık akıl ve zekanın gelişmemesine sebep olur.” Bazen de aileler çocuğun yaradılış suretini beğenmeyip değiştirmeye çalışmalarını eleştirmiştir; “bazen de güya güzel olması için çocuğun kulaklarını bağlayıp, üst taraflarını kafaya, arka taraflarını da ensesine bitişik durmaya alıştıırırlar. Fakat bundan çirkin bir şey yoktur. İnsana öyle kulaklar ve kafa daha fazla yakışsa idi yaratıcı öyle yaratırdı.”

Zararlı adetlerden beşincisi, çocuğu zorla uyutmaktır. Anne çocuğun bulunduğu ortamı beğenmemesinden, bezinin ıslaklığından veya başka rahatsızlığından ileri gelen ağlamasına son vermek için “duvarın iki tarafına halkalara asılı bir salıncak yahut bir beşikte sallayarak sersemleterek, yahut haşhaş veya başka bir ilaç yedirerek çocuğu sarhoş veya tiryaki etmek adeti çok yanlış bir adettir. Bu, taze bir fidan halinde olan çocuğun adeta gönlünü kurutup, gereği gibi gelişmesine mani olur.” Hem kuru, sıska, zayıf kalmasına sebep olur. Çocuğun ağlaması hiçbir vakit sebepsiz değildir. Ya karnı aç ya altı ıslak olduğundan ya uyumak istemediğinden ya kolları ile ayaklarının uyuşması gibi sebepler dolayısıyla ağlar. Yazının devamında çocuğun ağlaması bir

sebebe olduğu ifade edilmiş çocuğun uykusu, yemesi, kalkması, gezdirilmesi her şeyi vaktinde ve lüzumunda olursa, serbest olup, zincirlenmiş ve hapsedilmiş olmazsa ve vücutta hiçbir rahatsızlığı olmamasına dikkat olunursa çocuk hiçbir vakit ağlamaz. Ağlamasının mutlaka bir sebebi vardır. Çocuğun ağlamaya alışması sağlığına ve ahlakına zararlıdır.⁴¹⁴

II. Mahmut zamanında başlatılan sağlık alanında ıslahat çalışmaları, Tanzimat ile beraber daha düzenli yürütölmeye başlanır. Tıp okulları açılmaya başlanır ve bu okullarda eğitim vermek için Avrupa'ya öğrenciler gönderilir. Osmanlı Devleti'nde sağlık alanındaki ilk ıslahat ve modernizasyon çalışmaları doğum ile ilgilidir. Osmanlılarda doğum Tanzimat yıllarına kadar çok ilkel şekillerde ve sağlıksız ortamlarda yapıyordu. Ebe adı verilen doğum yaptıran kadınlar, bu konudaki bilgilerini başka ebelerden öğreniyorlardı. Doğum ve doğurtma bilgileri bilimsel değildi. Bu da anne ve bebek yaşamını tehlikeye sokuyordu. Bazı bebekler doğum anında ölüirken bir kısım bebekler de doğum esnasında ortaya çıkan rahatsızlıklarla ömür boyu yaşamak zorunda kalıyorlardı. Bu durum devleti yönetenler tarafından da fark edilince alaylı ebeleri modern tıbbın gerektirdiği bilgilerle eğitmek ve doğum konusunda teknik bilgiler vermek üzere 1843 yılında fenni Kıbale kursu açılır. Kıbale Mektebi adı da verilen bu kurs daha sonra hastaneye dönüştürölür.⁴¹⁵ Bu ebelik eğitiminin başlaması 1842 yılında padişaha verilen bir taktirle gerçekleşmiştir. 1843 yılında, haftada bir gün (perşembe günleri) olmak üzere ebelik dersleri başlamıştı. "İstanbul ve bilâdı selase kadılarıyla cemaat işlerine bakan patrikhane ve hahamhaneler de haberdar edilmişti", Tıbbiye mektebi ilk açıldığı zamanlar Avrupa'dan bir öğretici ve doktor getirildiği gibi iki de Hıristiyan kadın ebe getirilmiştir.⁴¹⁶ Doğum konusunda XIX. asrın sonlarına doğru Viladethane'nin açılması bu alandaki önemli bir adımdır. Artık doğumlar yalnızca bu iş için tahsis edilen bir binada yapılmaya başlar. Bu bina devrin şartlarına göre son derece modern ve çağdaş tıbbın gerektirdiği araçlara sahiptir.⁴¹⁷ Sultan II. Abdülhamid devrinde doğum artık diplomalı ebeler tarafından yapılmaktaydı:

... Bu evin kapısında "Şehadetnameli Kabile" (diplomalı ebe) yazılı bir pirinç levha vardır, tokmak yerine, çevirince öten ve üzerinde Fransızca [Tournez S.V.P. (lütfen çeviriniz)] ibaresi bulunan bir çingirak; fakat bu cümle, işinin lisan bilmemesi yüzünden, belki süs sanılarak tersine, plakanın üst tarafına getirilmiştir. Ebe hanımın muayene odasında kahverengi (adayı) hanımlarla beraber ameliyat esnasında çıkartılmış fotoğrafı göze çarpar. Evde hava gazı ve terkos suyu tesisatı mevcuttur.⁴¹⁸

Osmanlı Devleti çocuk sağlığına önem vererek gerekli tedbirler alma konusunda hassas davranmıştır. Nitekim 1885 yılında Şurayı Devlet tarafından aşı hakkında bir nizamname

⁴¹⁴ Şemseddin Sami, "Sihhat", *Aile*, 3, 2 Recep 1297 (1880), s. 39-41.

⁴¹⁵ Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900* s. 58.

⁴¹⁶ Barış Kaysılı, *Türkiye'de Sağlık Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (1839-1938)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 36.

⁴¹⁷ Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900* s. 59.

⁴¹⁸ Karay, a.g.e., s. 7.

yayınlanmıştır. Bu nizamnameye göre özel ve genel okullarda bulunan erkek ve kız öğrencilerin çiçek hastalığına yakalananların aşı yaptırmak zorunda olduğu belirtilmiştir. Aşı yaptırdığına dair belgesi olmayanların okullara alınmayacağı, aşı kaydı bulunmayan çocuklar hem umumi hem özel okullara kabul eden idarecilere para cezası uygulanacağı ifade edilmiştir. Kanun gereğince özel ve genel okullara alınacak kız ve erkek çocukların aşılınması ve bu aşılama faaliyetinin yaygınlaştırılması hususunu devlet tarafından ücretsiz olarak yapılması kararlaştırılmıştır.⁴¹⁹

Hastalık ve salgınlar çocuk ölümlerine yol açabilmekteydi. Bu gibi durumlarda devlet harekete geçerek tedbir alma yoluna gitmiştir. 1893'te Urfa'da yaşanan kızamık salgınında çocuk ölümlerinin görüldüğünden tedaviye muhtaç olan fakir aile çocuklarının tedavisinin yapılması ve bu konuda tedbirler alınması gerektiğini belirten Halep vilayetinden çekilen telgraf Urfa valiliğine gönderilmiştir.⁴²⁰ Devlet salgın konusunda hassas davranarak önlem alma yoluna gitmiştir.

Osmanlıda hastalanan çocukları eğitim almış bir doktora götürme anlayışı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerleşmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hastanelerde çocuklar için özel koşullar kurulmuş ve yüzyılın sonlarına doğru ilk çocuk hastanesi hizmete girmiştir. 5 Haziran 1899'da Şişli Etfal Hastanesi çocuklar için kurulan ilk hastane olması açısından önem taşımaktadır. Hastanede din ve ırk ayrımı gözetilmeksizin çocuklar ücretsiz tedavi etmiştir. İlaçlar da yine hastane tarafından karşılıksız olarak temin edilirdi. Bina zamanın şartlarına göre iyi donatılmış olup modern bir ısıtma sistemi oluşturulmuştur.⁴²¹ Hastanenin yapımı ve açılışından sonra da tüm masraflar Padişah tarafından karşılanmıştır. Hastanenin eczanesinde kullanılacak olan tüm ecza kapları Yıldız Sarayı'nın bahçesinde bulunan çini fabrikasında özel olarak üretilmiştir. Hastanede kullanılacak birçok mobilya ve tıbbi araç Almanya ve Fransa'dan getirtilerek çocukların bakımı için Almanya'dan hemşireler getirilmiştir. Hastane hekimlerinin çoğu Almanya, Paris, Viyana ve Gülhane'de ihtisas yapmış doktorlardan oluşmaktadır. Hastane, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle ihmale uğramış, 1909'de Belediyeye devredilmiştir. Bu dönemde araç-gereç yenilenerek, bir diş ünitesi eklenmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlanmıştır. Böylece hastane artık çocuk hastanesi kimliğinden çıkmıştır.⁴²²

Çocuk sağlığı ile ilgili merak XIX. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve sağlık alanına yönelik ilgi artmıştır. Nitekim sağlık konusunda çeşitli yazılar dönemin gazete ve dergilerinde kendini göstermeye başlamıştır. Bu yazılardan en dikkat çekici olanı 16 Mayıs 1918'de *Hür Çocuk*

⁴¹⁹ BOA, İ.ŞD, 75, 4462; BOA, İ.ŞD, 76, 4462.

⁴²⁰ BOA, DH. MKT, 2055, 114.

⁴²¹ Cüneyd Okay, "Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850-1900)", Hasan Celal Güzel (Ed.), **Türkler** içinde, 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 70-71.

⁴²² Betül Altıntaş Selçuk ve Cihan Çolak, "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi", **Lokman Hekim Journal**, 2012, 2 (1), s. 13-14.

gazetesi sayfalarında yayınlanmıştır. Gazete, İsveç'te derslane duvarlarına asılan, sağlığı korumaya dair 10 maddelik bildiri levhalarını Türkçeye çevirerek yayınlamıştır. Çocuk sağlığını konu alan bu 10 madde şöyledir:

1. Akciğer hastalıklarına tutulmamak için gece-gündüz taze hava alınmalıdır.
2. Hareket hayat demektir. Her gün açık ve havadar yerde gezinmeli. Gezerken ve çalışırken idman talimleri yapmalı. Oturmak suretiyle vücutta kaybedilen şeyler idman ile tamir ve telafi edilmiş olur.
3. Daima az ve ölçülü yiyip içilmelidir. Suyu ve meyveleri isportalı içeceklere tercih etmeliyiz.
4. Cilt için her gün soğuk su ile yıkanan adam soğuğa karşı vücudunun direncini artırmış olur ki kolay kolay hastalanmaz. Her mevsimde ve her haftada vücudumuzu sıcak su ve sabunla yıkamalıyız. Bu suretle sağlığımızı koruruz.
5. Vücuda giyilecek elbise çok sıcak, çok dar veya sıkı olmamalıdır.
6. Yaşadığımız yerin her tarafı güneş ışığı almalıdır. Güneşin giremediği yere hekim girer. Geniş bir hane havadar, rutubetsiz, temiz, aydınlık ve aynı zamanda ikamete elverişli olmalıdır.
7. Her şeyde fevkalade temizlik bulunmalı. Hava, su, çamaşır, ekmek, elbise temiz olmalıdır. Bu sayede kolera, tifo vs. sari ve tehlikeli hastalıklara karşı sağlığı muhafaza kuvvetle temin edilmiş olur.
8. Daima iltizam ve şiddetle çalışılmalı. Bu sayede ruhi ve bedeni hastalıklara tutulmamak için tedbir alınmış olur ki bu da rahat ve mutlu yaşamayı getirir.
9. Bir insan gürültülü, patırtılı eğlencelerden asla zevk almamalıdır. Gece, uyumak ve istirahat etmek içindir. Boş zamanlarını insan daima ailesi ile geçirmelidir.
10. Mükemmel bir sağlığın ilk şartı çalışma ve gayretle feyizlenmiş hayırlı işlerle ve iyi eğlencelerle süslenmiş bir hayata sahip olmaktır.⁴²³

Osmanlıda çocuk sağlığı ile ilgili uygulamalar klasik dönemde halk arasındaki inanışlara göre şekillenirken Tanzimat ile birlikte halk bilinçlenmeye başlamıştır. Nitekim çocukları doktora götürme alışkanlığının kazanılması, Devlet tarafından çocuklara özel bir hastane kurulması gibi bilinçli adımlar atılmıştır. Avrupa örnek alınarak zamanın şartlarına uygun gelişmeler sağlanmıştır.

3.2.8. İstenmeyen Gebelikler

Eski dönemlerden itibaren her toplumda görülen, dini, hukuki ve ahlaki yönü bulunan çocuk düşürme, klasik fıkıh kitaplarında *ıskat-ı cenin*, modern Arapça'da *ichad* tabiriyle ifade

⁴²³ Avanzâde M. Süleyman, "Sihhi Levhalar", **Hür Çocuk**, 1, 5 Şaban 1336 (16 Mayıs 1918), s. 4.

edilmektedir.⁴²⁴ İslam hukukçuları çocuk düşürmenin günah olup olmadığı konusunda ikiye ayrılmışlardır. Çoğunluğun yer aldığı birinci gruba göre hamileliğin hiçbir döneminde meşru sebep olmaksızın çocuk düşürmek uygun değildir. Allah'ın yarattığı ceninin hayatına insan tarafından son verilemez. İkinci grupta yer alan hukukçulara göre hamileliğin ilk dönemlerinde çocuğun düşürülmesi haram değildir. Bunlardan bazılarına göre böyle bir fiil mekruh, bazılarına göre de yapılmasında sakınca yoktur.⁴²⁵ İslam hukuku çocuğun ana rahmine teşekkül anından itibaren yaşama hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple İslam alimlerinin çoğunluğu tarafından hamileliğin hangi ayında olursa olsun müdahale ile çocuğun düşürülmesi sakıncalı görülmüş ve bunu dinî-hukuki bazı sonuçlar bağlanmıştır.⁴²⁶ *Kur'an-ı Kerim*'de İsra Suresinin 31. Ayetinde; "Geçim endişesiyle çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur"⁴²⁷ buyurarak *Kur'an-ı Kerim* çocukları fakirlik veya herhangi bir sebeple öldürmeyi yasaklamıştır.

Osmanlı toplumunda son dönemler de ortaya çıkan gerek İstanbul gerekse Anadolu'da bir çok örneğine rastlanan istenmeyen bazı gebeliklerin sona erdirilmesi olayı o kadar rahatsız edici boyutlara ulaşmış olmalı ki 1839 yılında Rumeli'nin Serfice kazasında bir kadı tarafından bir İrade-i Senniye yayımlanmıştır. Burada İstanbul ve Osmanlı halkının bazılarının alemleri yaratan Allah'ın rızasına ve insan neslinin azalmasına neden olan bu çirkin fiili yaptıkları ancak çocuk düşürmenin bir insanı öldürmekten farkının olmadığını belirtiyordu. Ayrıca, evlatlarının kıymetini bilmeyerek nankörlük yapanların bu hususta bazı tehlikeli ilaçlar kullanarak kendilerini de tehlikeye attıkları belirterek bundan sonra hiçbir kimsenin çocuk düşürme teşebbüsünde bulunmamasını gerektiği özellikle belirtiliyordu. Daha sonra aynı şekilde Üsküp mahkemesince de İslam ahalisinden ve diğer milletlerden her kim çocuk düşürmeye cesaret ederse bu işe onları cesaretlendiren kadın ve erkeklerin de suç ortakları olacağını, ilaç verenlerin de şiddetle ceza alacağını belirten halka hitaben bir İrade-i Senniye yayımlanmıştır.⁴²⁸

Çocuk düşürmede yaşanan artışların önüne geçmek için mahkemeler de bir dizi önlem almaya başlamıştır. Bunlardan biri de 1839'da İskenderiye mahkemesince bu durumun önlenmesi için bütün tıbbi kuruluşlara ve eczacılara çocuk düşürmeye yardımcı ilaçların verilmemesi, ebelerin ve tıpla uğraşanların bu konuda uyarılması ve çocuk düşürmeye teşebbüs edenler hakkında şiddetli

⁴²⁴ Ö. Faruk Harman, "Çocuk Düşürme", *DİA* içinde, 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 363.

⁴²⁵ Orhan Çeker, "İslam Dininde Çocuk Düşürme", *DİA* içinde, 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 364.

⁴²⁶ Aydın, a.g.m., s. 361.

⁴²⁷ **Kur'an**, İsra Suresi, Ayet: 31.

⁴²⁸ BOA, C.SH, 306.

cezalar uygulanacağı İskenderiye mahkemesince duyurulmuştur.⁴²⁹ Ayrıca çocuk düşürenlerin eşlerinin de bu durumda layık oldukları cezalarla cezalandırılacağı ifade edilmiştir.⁴³⁰

Toplumda istenmeyen gebeliklere son verme dikkat çekici bir sayıya ulaşmış olmalı ki 1858 tarihinde hükümet bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır: Öncelikle doktor ve eczacılara, bununla ilgili ilaçları vermemeleri için İstanbul kadılığı ve üç cemaatin patrik ve hahambaşlıları tarafından yemin ettirilmiştir. Ayrıca Devlet, 5'ten fazla çocuğu olup da geçim sıkıntısı çekenlere yardım etme kararı almıştır. Bu arada çocuk düşürenlerin de ihbar edilmesi istenmiş ve 1861'de yayınlanan bir nizamname gereğince, Tıbbiye tarafından imtihanları yapılarak kendilerine izinname verilen ebelerin haricindekiler sanattan men edilmiştir.⁴³¹

3.2.9. Çocuksuz Aileler

Tükler çocuklara büyük bir değer yüklemişler, çocuğu olmayanların Tanrı tarafından kınandığına inanmışlardı. Amacı insan neslini çoğaltmak, özellikle Müslümanların ve Hz. Muhammed ümmetinin çoğalmasındır. Hz. Muhammed: “Çocuk doğuran kadınla evleniniz, çoğalınız. Çünkü kıyamet günü sizinle övüneceğim”⁴³² hadis-i şerifi de bu durumu destekler mahiyettedir.

Aile hayatı bakımından birçok malzemeyi içinde bulunduran *Dede Korkut* kitabı Türk aile yapısı bakımından zengin bilgiler içermektedir. Kitaptaki bilgilerden anlaşıldığına göre her yıl düzenleyip ziyafetler verildiği ve Oğuz beylerini misafir ettiği merasimler tertiplenirmiş. Bu toyların birinde Bayındır Han; “Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayanı kara otağa alın, altına kara keçe döşeyin, önüne kara koyun yahnisinden getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin, oğlu kızı olamayana Tanrı Taala gazap etmiştir, biz de ederiz iyi bilsin”⁴³³ şeklinde son derece katı ifadeler yer almaktadır. *Ya evlat bir, ya ocak kör* atasözünde de anlaşılacağı üzere ailenin devamını sağlama da çocuğun ne derece önemli olduğu görülmektedir. Aynı şekilde halk arasında da çocuğu olmayanlar için, *çocuğu yok ağlayacak, çorbası yok taşacak* gibi tabirler kullanılmıştır.⁴³⁴

Türklerde aileye büyük önem verilmiştir. Ailenin en önemli varlığı olan çocuk, topluluğu oluşturan önemli yapı taşıdır. Ailede çocuk vazgeçilmez bir unsur olup, çocuksuz aile toplum

⁴²⁹ BOA, C.DH, 6794.

⁴³⁰ BOA, C.DH, 1790.

⁴³¹ Kurt, a.g.e., s. 93-94.

⁴³² Kınalızâde Ali Efendi, a.g.e., s. 39.

⁴³³ Muharrem Ergin, a.g.e., s. 4.

⁴³⁴ İhsan Kurt, "Atasözlerinde Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde, 2, Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 635.

tarafından adeta kabul görmemektedir. Geleneksel Türk toplumunda çocuksuz ev düşünülemezdi. Çünkü çocuk aile adını, sanını yaşatacak, soyunu sürdürecektir varlıktı. Kısacası aile ocağını tütüren ateştir. O dönemde çocuk doğuramamak bir sağlık sorunu değil, bir eksiklik, bir ayıp olarak algılanıyordu. Ayrıca toplumda kısırlığın nedeni erkeklerde değil kadınlarda aranmıştır. Böyle bir durumda erkek ya karısını boşar ya da üstüne kuma getirirdi. Gebe kalamayan kadın, hacılara hocalara giderek muskalar yazdırır, okutur, üfletirdi, türbeler ziyaret edilir, adaklar adanır, kocakarı ilaçları denenir, çeşitli otlar kaynatılıp suyu içirilirdi. Bunlar da işe yaramazsa hekime başvurulurdu.⁴³⁵ Geleneksel Osmanlı toplumunda çocuk sahibi olmak önem taşımaktaydı. Çünkü aile ve toplum arasında kadının yerini çocuk sağlamaştırırdı. Kısır kadınları acı içinde bırakıp, fakir oldukları halde çok çocuklu aileleri de teselli eden şey ise Allah'ın emri olan insan neslinin çoğalmasını sağlamaktır. Bir kadının ne kadar çok çocuğa sahipse, kocasına o kadar söz geçirebilmekteydi. Toplumda kendisine daha fazla hürmet duyardı.⁴³⁶

Evlendikten sonra çocuğu olmayan kadın için bu bir endişeydi. O, kocasına karşı mahcup bir durumda olur ve bir an önce gebe kalmak isterdi. Bu maksatla birçok tedbire başvururdu;

- Hamama giderek bel çektirir,
- 3 gün sıra ile hamama gidilir, hamamda sıcak su ile dolu kurnaya oturulur,
- Doğuran bir kadının sonu alınarak hemen hamama gidilir, çocuğu olmayan kadın bunun üstüne oturur,
- Beziryağı pamuğu sürülüp kullanılır,
- Arapsaçından bir tutam alınarak, bu bir tutam saç kireç ve arsenikle karıştırılarak fındık büyüklüğünde yuvarlak yapıp kullanılırdı.⁴³⁷
- Meyvesi olmayan ağaca taş kıstırılır.
- Delik bir taşın altından geçirilir.
- Kısır kadın diken altından geçirilir.
- Buğuya, kızgın kiremite, taşa oturtulur.
- Bele yakı yakılır, sarılır.
- Karın, kasık, bel çektirilir.
- Ilıcalara, kaplıcalara, hamamlara gidilir.⁴³⁸

Çocuğu olmayan kadın bunların yanında manevi kuvvete de başvurur;

- Eyüp türbesine gidilerek, burada 2 rekat peygamberin ruhu için, 2 rekat da isteğinin olması için namaz kılınır. Namaz bitince dua edilerek adak adanır. Bu adak çok kere kurbandır.
- Çifte Gelinler türbesine gidilerek, bu ziyarette de adak adanır.
- Merkezefendi kuyusuna taş atılarak adak adanır.
- Sünbülefendi tekkesinden gülfidanı alınarak bahçeye dikilir ve özenle büyütülür. Bu tekkede de adak adanır.
- Zindan Kapısı'nda Baba Cafer türbesinden mum alınır ve bu türbe karanlık olduğu için burada yatan zata mum götürülürdü.⁴³⁹

⁴³⁵ İçer, a.g.t., s. 29-30.

⁴³⁶ D'Ohsson, a.g.e., s. 203.

⁴³⁷ Mehmet Hayri Bayrı, **İstanbul Folkloru**, A Eser Yayınları, İstanbul, s. 208-209.

⁴³⁸ Örnek, a.g.e., s. 26-38.

⁴³⁹ Bayrı, a.g.e., s. 210.

Çocuk ister Anadolu ailesi olsun ister İstanbul ailesi önem taşırdı. Evlenen eşler mutlu bir aile kurmak isterler ve bunu da nesillerini devam ettirecek olan çocukların olmasına bağlarlardı. Kadının çocuğu olmaması toplum tarafından bir ayıp olarak görülürdü. Bu gibi durumlarda ya erkek başkasıyla evlenir ya da kadının üzerine kuma getirirdi.

SONUÇ

Arşiv belgeleri ile Aile, Lâne, Vasıta-i Terakki, Türk Yavrusu dergileri ve Hür Çocuk gazetesi kullanılarak hazırlanan bu tez çalışması 1839-1922 yılları arasında Osmanlı toplum hayatında çocuğun yeri ve toplumda ne ifade ettiği anlatılmaktadır. Bu tez çalışmasının ana konusu çocuktur. Çocuğun ailede ve toplum hayatında yaşamını nasıl şekillendirdiği, doğumu, eğitimi, sosyal hayatı ve Osmanlı Devleti'nin çocuğun ihtiyaçları doğrultusunda yapmış olduğu faaliyetler işlenmiştir. Tez çalışması giriş ile birlikte toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Tez çalışması, arşiv belgelerinin ve dönemin bazı çocuk dergilerinin incelenmesi dışında, Osmanlı Tarihi, sosyal tarih çalışmaları, seyyahların eserleri ve çocuk konusu hakkında yazılan diğer kaynaklardan faydalanılarak oluşturulmuştur.

Bu tez çalışmasının sınırlılığı, dönemin kaynaklarında çocuk konusuna yeterince yer verilmemiş olmasıdır. Yazılan kaynakların ekseriyetle konusu saray halkı ve padişah çocukları üzerine şekillenmiştir. Bu tez çalışması ile 1839-1922 yılları arasındaki dönem incelenerek çocuğun Osmanlı toplumundaki yerine ışık tutulması hedeflenmiştir. Taranan arşiv belgelerinin içeriğinin çoğu, eşlerin boşanması sonucu başvuru mahkeme kayıtları oluşturur. Arşiv belgelerinin muhtevası da nafaka, vasi tayini, çocuğun hangi tarafta kalacağı gibi konuları içermektedir. Yararlanılan dönemin dergileri ise dönemin atmosferine göre şekillenerek konularını oluşturmuştur. Dergilerin içeriğinin çoğunluğu, aileleri bilinçlendirmek ve çocuklara olumlu davranış kazandırmak için anekdotlar, bilmeceler ve hikayeler yayınlamışlardır. Dergiler incelendiğinde karşımıza şu sonuç çıkmaktadır: Tanzimat'tan sonra yazılan yazılar aile hayatında modern olgular ve yaşayış biçimleri üzerine şekillenmiştir. Çocuk ve kadın yaşanan değişimden etkilenecek, yaşam alanında değişimler oluşmuş, daha modern bir yön bulmuştur.

Bu tez çalışması, Osmanlı toplum hayatında çocuğun yeri nasıldır?, Çocuklar boş vakitlerini nasıl geçirir?, Toplum çocukları ne şekilde algılamaktadır? soruları üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmanın birinci bölümü olan "Osmanlı Ailesinde Çocuk", ağırlıklı olarak çocuğun doğumla başlayan serüveni işlenmiştir. Osmanlı'nın klasik dönemi incelendiğinde ailelerde doğum ve sünnet ile ilgili uygulanan adet, gelenek ve görenekler Tanzimat döneminde de aynı kalmıştır. Çocuk, ister İstanbul ailesinde ister Anadolu ailesinde dünyaya gelmiş olsun yapılan adet ve merasimler ufak tefek farklarla devam etmiştir. Bununla beraber Tanzimat'tan sonra ailelerde çocuklara bakmaya yardımcı olan dadılar değişime uğramıştır. Osmanlı'nın klasik döneminde Müslüman bir dadı (taye) tutma geleneği varken, Tanzimat ile birlikte oluşan atmosferle devlet yüzünü Batıya dönmüş, bu değişim aile yapısına da yansımıştır. Tanzimat dönemden sonra özellikle Meşrutiyet ile birlikte

ailelerde, bilhassa yönetici kesiminde yabancı dadı tutma modası başlamıştır. Bu yabancı dadılar Devletin sürekli etkileşimde bulunduğu Avrupa kaynaklı özelliklerle Fransız uyruklu olmuştur. Üst tabaka denilen ileler bilhassa tutmuş oldukları dadıların birkaç dil bilmesine ve eğitilmiş olmasına dikkat etmişlerdir. Yabancı dadılar girdiği aileye kendi kültür ve yaşayış tarzını da beraberinde getirmişlerdir. Yaşanan bu etkileşim geleneksel Osmanlı aile ilişkilerini de gevşetmiş daha demokratik bir kimliğe bürümüştür.

Klasik dönem Osmanlı aile yapısı dışı kapalı, otoriter aile modeli iken, Tanzimat ile birlikte özellikle Meşrutiyet dönemi ile Devlet'in yönünü Batı'ya dönmesi yerini daha özgürlükçü, demokratik ve kısmen dışı açılan bir aile modeline bırakmıştır. Burada şunu vurgulamak gerekir; klasik dönemde geleneksel Osmanlı aile olgusu, Tanzimat ile birlikte özellikle Meşrutiyetten sonra kısmen dışı dönük, daha özgürlükçü bir aile yapısı şekline bürünmüştür. Yalnız bu *Tanzimat ailesi* denilen bu yeni aile modeli geçmiş değerlerinden soyutlanmış bir aile olmamakla birlikte hem geçmişten özellikler taşımış hem de modern dünyanın getirmiş olduğu yaşam biçimleri içinde şekillenmiştir. Aile nezdinde meydana gelen bu değişim çocuğun aile içindeki yerine de yansımıştır. Çocuk, klasik dönem de ailede söz hakkı bulunmayan, sadece soyun devamı için önemsenirken Tanzimat dönemi ve beraberinde getirdikleriyle birlikte aile hayatında *birey* olarak yerini almıştır. Çocuk artık klasik döneme göre daha özgürce hareket etmiş ve aile ekseninde kendine bir söz hakkı kazanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü olan "Osmanlı Devletinde Çocukların Eğitimi" adlı bölümde çocuğun doğum ile başlayan eğitim hayatı işlenmiştir. Osmanlı toplumunda çocukların cinsiyeti eğitimlerini de etkilemekteydi. Çocuk erkek ise belli bir yaşa geldiğinde, ailenin maddi gücüne göre düzenlediği okula başlama töreniyle birlikte eğitimin ilk kademesi olan sıbyan mektebine başlardı. Sıbyan mekteplerinde basit düzeyde okuma yazma ve Kur'an okumayı öğrendikten sonra başarılı ve istekliyse bir üst eğitim kademesinde tahsiline devam ederdi. Lakin çocuk kız ise asıl sorun ortaya çıkıyordu: Kız çocuklarının okula gönderilip gönderilmeme meselesi. Klasik Osmanlı ailesinde kız çocukları genelde evde verilen eğitim ile birtakım şeyler kazanıyordu. Özellikle bu rolü anne üstlenirdi. Böylece kız çocuğu muhtemel sonu olan evlilik hayatına hazırlanması ve evlilik hayatının beraberinde getirmiş olduğu davranış kalıplarının kız çocuklarına öğretilmesi etrafında şekillenmekteydi. Osmanlı da Tanzimat dönemine gelinceye kadar kız çocukları için örgün bir eğitim kurumu bulunmamaktaydı. Tanzimat Dönemi ile birlikte kız çocukları örgün eğitime başlamışlardır. Kız çocuklarının okula başlaması Osmanlı ailesinin de değişiminin başlangıcı sayılabilir. Kız çocuklarının toplum hayatına girmesi ile kız çocukları ve kadınların toplumsal hayatta daha fazla etken olmasını sağlamıştır. Yeni yeni oluşmayan başlayan ve artık kız çocuklarını da değerli kılan bu değişim kamusal alanda kadınların ve kızlarında yer almasını sağlamıştır.

Tanzimat'ın eğitim alanına getirmiş olduğu yeniliklerden biri de rüşdiye mektepleridir. Rüşdiye, sıbyan mekteplerinden sonra çocukların tahsiline devam eden bir üst kurum olarak düşünülmüştür. Bu okulların önemi Batılı eğitim sistemini ile eğitim verilmesidir. İptidailer de bu dönemde faaliyete başlayan bir ilk mekteptir. Sıbyan mekteplerinin alternatifi olarak açılmıştır. Bu okullar ilköğretimin modernleştirmek, pozitif bilimlerin temellerinin atıldığı okullar olarak hayata geçmiştir. Bu eğitim de önemli bir adımdır. Tanzimat dönemine kadar çocuklar sıbyan mekteplerinde sadece basit düzeyde eğitim alırken bu okulların kurulması ile daha sistemli bir eğitime başlayabilmişlerdir.

Çalışmanın üçüncü bölümü, “Osmanlı Devleti’nde Çocuğun Sosyal Hayatı” isimli kısımda, Osmanlı Devleti’nde çocuklar için yapılan sosyal devlet uygulamaları ve çocuğun sosyal alandaki konumunun yorumlanması incelenmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan ekonomik sıkıntılar, yapılan savaşlar sonucunda kaybedilen topraklarda ülkeye alınan göçler ve savaşların yetim ve öksüz bıraktığı kimsesiz ve yoksul çocuklara Osmanlı Devleti, Tanzimat ile çeşitli kurumlar aracılığıyla el uzatmıştır. Nitekim Osmanlı'nın Klasik döneminde bu tür ihtiyaç sahiplerine yapılan hayır işleri, varlıklı aileler ve vakıflar aracılığıyla karşılanmaktaydı. Tanzimat Dönemi ile birlikte Devlet sosyal alana da el atmış, yapılan yardımlar Devlet eliyle gerçekleşmiştir. Darüşşafaka, Darülaceze, Irzhane, Darülhayr-ı Ali, Darüleytam ve Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi kurulan kurumlar aracılığıyla fakir halk bilhassa kimsesiz ve yetim çocukların ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Fakat bu kurumlar ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığı ve faaliyetlerini yürütemediği görülmüştür. Bu yetersizliği sürekli yapılan savaşlar, kaybedilen topraklardan ülkeye alınan göçlere ve yaşanan ekonomik krize bağlanabilir. Ayrıca Devlet bu kurumları teşkilatlandırmada ve kurumların ihtiyaçlarını giderme noktasında eksiklik göstermiştir. Daha önce bu tür ihtiyaçlar vakıflar ve hayırseverlerce karşılandığından, Devlet'in bu konuda yetersiz ve bilgisiz olması bu alanlarda verilmek istenen hizmetleri de sınırlandırmıştır.

Osmanlı toplumunda çocuğun giyimi, oynadığı oyuncaklar, sağlığı ve vaktini nasıl geçirdiği gibi konular merak edilmiştir. Dönem üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde Osmanlı ailesinde çocuk kıyafetleri anne babasının birer yansımasıydı. Tanzimat ile birlikte Batı ile kurulan temaslar sonucunda Batılı çocuk kıyafetleri Osmanlı ailesinde görülmeye başlamıştır. Nitekim Avrupa'ya giden elçiler, öğrenciler, ticaret erbapları vasıtasıyla kıyafet, oyuncak gibi çocuğun günlük hayatını şekillendiren unsurlar Osmanlı ailelerinde de görülmeye başlamıştır. Bu yaygınlık daha çok yönetici aileleri ve varlıklı ailelerde kendini gösterir.

Tanzimat dönemi çocuk sağlığı konusuna önemli yenilikler getirmiştir. İlk çocuk hastanesi olan Şişli Etfal Hastanesi bu dönemde yapılarak faaliyete başlamıştır. Bu önemli bir adımdır. Çünkü bu döneme kadar çocuk sağlığı konusunda ciddi bir adım yoktur. Halk arasında birtakım yanlış inanışlar mevcut olup çocuklar bu sağlıksız yöntemlerle tedavi edilmeye çalışılmıştır. Bu inanışlar çocuğu tedavi etmediği gibi sağlığına da kalıcı zararlar verebilmektedir. Dönemin çocuk

dergi ve gazeteleri aileleri bu yanlış hususlarda bilinçlendirip vazgeçirmeye yönelik yazılar kaleme alınmıştır. Bu dönemde yayın hayatı aile ortamına Osmanlı'nın klasik dönemine nazaran daha çok etki etmeye başlamıştır.

Sonuç olarak Osmanlı'da çocuk olgusu Tanzimat'tan sonra yeni bir şekil alır. Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya dönmesi ile çocuk ailede yeni bir değer kazanmıştır. Bu dönemde aile içindeki ilişkiler yeniden şekillenmiş, annenin, babanın ve çocuğun düşüncesi ve yaşayış biçimleri farklılaşmıştır. Klasik dönem Osmanlı ailesinde çocuğun söz hakkı bulunmazken, Tanzimat ile aile içinde çocuk, bir birey olarak görmeye başlanmıştır. Çocuk aile hayatında ve dönemin yayın organlarında kendine daha fazla yer bulmuş, eğitimi, sağlığı, giyiniş ve yaşayış biçimi farklılaşmıştır.

XIX. asır Osmanlı Devleti'nin birçok alanda modernleşme ve yenileşmeye gittiği ve adımlar attığı bir dönüm noktasıdır. Şüphesiz XIX. yüzyıl çocuğun ailedeki yeri üzerinde bir dönüm noktasıdır. Tanzimat ile birlikte Osmanlı aile hayatına girmeye başlayan yenilikler, Meşrutiyet'in ilanı ve beraberinde getirmiş olduğu fikir akımları, Osmanlı toplum hayatının tüm unsurları etkilediği gibi bu etkileşimden çocuk da nasibini almıştır. Değişen toplum düzeni ile birlikte çocuk, aile hayatında ön plana çıkmayı başarmıştır. Klasik dönem Osmanlı aile içinde çocuk, bir söz hakkı ve yeri bulunmazken Tanzimat ile birlikte birey kimliğine bürünmüştür. Bilhassa bu husus kız çocukları için geçerli olmuştur. Klasik dönem Osmanlı ailesinde kız çocuklarına bir *anne* gözüyle bakılırken ve eğitimi de bu doğrultuda şekillenirken, Tanzimat ile birlikte değişen dünya standartları ve bakış açısı ile bir çocuk olduğunun farkına varılmıştır.

Tanzimat'ın çocuğu daha ön plana çıkardığı yenilik şüphesiz ilköğretim zorunluluğudur. Nitekim çocuk, aile ekseninden devlet eksenine çekilmiştir. Artık Devlet çocuk konusu üzerine ve sorunlarına daha fazla müdahale etmiştir. Eğitim hakkı özellikle kız çocukları için önemlidir. Tanzimat ile birlikte kız çocuklarını eğitime düşüncesi Osmanlı toplumunda yaygınlık kazanmış ve bu doğrultuda örgün eğitim kurumları kurulmuştur. Örgün eğitim hakkına kavuşan kız çocukları, istek ve kapasiteleri doğrultusunda diğer eğitim kademelerinde öğrenim görme hakkına kavuşmuştur. Böylece değişen dünya düzeninin ve beraberinde getirdiklerinin farkında olan, çevresindeki olaylara daha bilinçli ve duyarlı yaklaşan bir nesli ortaya çıkarmıştır. Osmanlı ailesindeki bu değişimler, kapalı aile modelini derinden etkilemiştir. Artık kız çocukları daha bilinçli daha özgürlükçü bir yapıya kavuşmuştur. Bu durum toplumda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ilk adımı sayılabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Arşiv Kaynakları

BOA, A. MKT.DV 115, 65

BOA, A.MKT.UM U9, U2

BOA, BEO 255, 19112

BOA, BEO 276, 20691

BOA, BEO 276, 20691, 2

BOA, BEO 416, 31198, 2

BOA, BEO 981, 73526

BOA, C. DH, 67, 94

BOA, C. DH, 17, 90

BOA, C. SH, 306

BOA, DH.MKT, 1845, 22

BOA, DH.MKT, 1196, 49

BOA, DH.MKT 2055, 114

BOA, DH-UMVM 86, 3

BOA, HAT. 311, 18387-b

BOA, HAT. 311,18387-d

BOA, İ.DH. 252, 15507

BOA, İ.DH. 364, 24092

BOA, İ.ŞD. 75, 4462

BOA, İ.ŞD.76, 4462

BOA, MV. 52, 70

BOA, Y.EE. 84, 42

b. Diğer Kaynaklar

- Abdülaziz Bey (1995), **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri 1**, Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay (Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Mithat Efendi (2013), **Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi**, Gizem Akyol (Haz.), Dergah Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Rasim (1992), **Şehir Mektupları 3-4**, Nuri Akbayar (Haz.), 3 Baskı, Arba Yayınları, İstanbul.
- _____ (1990), **Ramazan Karşılması (Sohbetler)**, Arba Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), **Şehir Mektupları**, İskele Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2014), **Eski İstanbul'da Hovardalık (Fuş-i Atik)**, Atilla Gökdağ (Haz.), Üç Harf Yayıncılık, İstanbul.
- Alp, Münevver (1992), "Loğusalık ve Şerbeti", **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, İ. Gündoğdu Kayaoglu ve Ersu Pekin (Haz.), içinde (22-27), Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Aka Gündüz (1335), "Vatan", **Lâne**, 1, 8.
- Aktan, Hamza (1992), "İslam Aile Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 2, (396-433), Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akyüz, Yahya (2010), **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2010**, 16. Baskı, Pegem Yayınları, Ankara.
- And, Metin (2010), "Şenlikler", **İstanbul Ansiklopedisi** içinde, (885-889), NTV Yayınları, İstanbul.
- Aral, Fahri (2010), "Bayramlar ve Bayram Yerleri", **İstanbul Ansiklopedisi** içinde, (206-210), NTV Yayınları, İstanbul.
- Araz, Yahya (2013), **16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak**, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Aslan, Bahtiyar (2010), "Folklor", **İstanbul Ansiklopedisi** içinde, (389-393), NTV Yayınları, İstanbul.
- Atsız Hüseyin Nihal (1970), **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, 1. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Avanzâde M. Süleyman (1336), "Renklerin İnsanlara Olan Tesirâtı", **Hür Çocuk**, 1, 3-4.
- _____ (1336), "Sihhi Levhalar", **Hür Çocuk**, 1, 4.
- Aydın, M. Akif (1985), **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

- _____ (1993), "Fıkıh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde, 8 (361-363), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005), **Türk Hukuk Tarihi**, 5. Baskı, Hars Yayıncılık, İstanbul.
- Ayhan, Halis ve Maviş, Hakkı (1994), "Darüşşafaka", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde, 9 (7-9), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey (2001), **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Ali Şükrü Çoruk (Haz.), Kitabevi, İstanbul.
- Baltacı, Cahit (2004), "Mektep", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde, 29 (6-7), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Bardakoğlu, Ali (1990), "Aile Hukukumuzun Tarihi Gelişimi", **Tarihi Akışı İçersinde Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu Bildirileri** içinde, (11-24), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Baron De Tott, **Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar**, Tercüman 1001 Temel Eser No: 89.
- Baykara, Tuncer (1992), "Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yöneticilerinin Aile Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 1 (199-215), Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bayrı, Mehmet Halit (1972), **İstanbul Folkloru**, 2 Baskı, A Eser Yayınları, İstanbul
- Berkes, Niyazi (2006), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ahmet Kuyaş (Haz.), 10. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Beyatlı, Yahya Kemal (1999), **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım**, 4. Baskı, Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Bilge, Hüzeyfe (2018), "Şemsettin Sami'nin Osmanlıca kadın ve çocuk Gazetesi: Aile", **Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi**, 1, 55-64.
- Birinci, Ali (1982), "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mekteb İlahileri", **2. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, 4 (37-58), Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi, Ankara.
- Cebeci, Dilaver (1993), **Tanzimat ve Türk Ailesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Çadırcı, Musa (2013), **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.
- Çadırcı, Musa (2007), **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çağırıcı, Mustafa (1992), "İslam Düşüncesinde Aile Ahlakı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 1 (341-352), Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara.

- Çavuşoğlu, Turgay (2001), **Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (Himaye-i Etfal Cemiyeti)**, Beyaz Gemi Yayınları, İstanbul.
- Çeker, Orhan (1993), "İslam Dininde Çocuk Düşürme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde 8, (364-365), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Darüşşafakalılar Cemiyeti (1948), **Darüşşafaka Türkiyede İlk Halk Okulu**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Demirtaş, Zülfü (2007), "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretim Örgütlenmesi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17 (1), 173-183.
- Devellioğlu, Ferit (2009), **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Sami Güneyçal (Haz.), 29. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- D'ohsson (1992), "Harem-i Hümayun Osmanlı Saray Ailesi", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 3 (953-965), Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara.
- D'Ohsson (1980), **18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler**, (Çev. Zerhan Yüksel), Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Doğan, İsmail (1992), "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 1 (176-198), Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2000), **Soyolojik Kavramlar ve Sorunlar**, Sistem Yayınları, İstanbul.
- _____ (2001), **Osmanlı Ailesi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Doğan, Cem (2015), "Kırım Harbi'nden I. Dünya Savaşına İstanbul'da Dilencilik Olgusuna Bir Bakış (1853-1914)", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 3 (6), 151-173.
- Emiroğlu, Kudret (2002), **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, 3. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ercan, Aliye Nur - Akpınar Şerife, "Eski Harfli Çocuk Gazetelerinden 'Hür Çocuk'", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 10 (53), 75-77.
- Ercan, Aliye Nur - Akpınar, Şerife, "Eski Harfli Çocuk Dergilerinden 'Lane'", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9 (44), 66-104.
- Erdem, Yasemin Tümer (2007), **2. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi**, Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi - Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ergin, Osman Nuri (1977), **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (2004), **Dede Korkut Kitabı I**, 5. Baskı, Türk dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erkin, Behiç (2010), **Hâtırat 1876-1958**, Ali Birinci (Haz.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Ersöz, Mehmet ve Güler, Ali (1998), **Türk Ailesi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Eşkan, Selma (1999), **İslam Aile Hukukunda Çocuğun Bakım ve Eğitimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fahri, İsmail ve İhsan (1299), **Vasıta-i Terakki**, 1, Matbaa-i Aramyan, İstanbul.
- Göde, Kemal (1992), **Türk-İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri.
- Göktaş, Hanım (2016), "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi: Amin Alayı ve Bed-i Besmele", Osman Köse (Ed.), **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk** içinde, 2 (1317-1324), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- Gümüşsoy, Emine, "Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(2), 173-192.
- Gündüz Alp (1329), "Mekdebimiz Ne Halde?", **Türk Yavrusu**, 2, 11.
- İşin, Ekrem (1985), "19. yy'da Modernleşme ve Gündelik Hayat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde, 2 (538-563), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), "Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muaşeret", Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde, (557-574), 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İbn Sina (1992), "Aile Siyasetine Dair Risale (er-Risale Fi's- Siyasetii'l- Menziliyy)", (Çev. Vecdi Akyüz), **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 3 (906-917), Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara.
- İçer, Tahsin (2010), **Osmanlı Ailesinde Çocuk Eğitimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim", Halil İnalçık ve Günsel Renda (Haz.), **Osmanlı Uygarlığı** içinde, 1 (344-385), Mas Matbaacılık, İstanbul.
- İmamoğlu, Hüseyin Vehbi (2016), "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Şer'iyye Sicil Defterlerine Göre Çocuk", Osman Köse (Ed.), **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk** içinde, 1 (579-588), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- İşeri, Murat (2014), **Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Darüleytamlar (1851-1923)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kafalı, Mustafa (1990), "Kaynaklarımıza Göre Türk Aile Yapısı", **Tarihi Akışı İçersin de Türklerde Aile Yapısı Sempozyumu Bildirileri**, içinde (3-9), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

- Kapıcı, Hikmet Zeki (2013), “Osmanlı Eğitim Sistemimde Disiplin: Darülhayr-i Âli”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6 (28), 166-180.
- Karaman, Hayrettin (1992), "İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 2 (385-395), Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karataş, Zeki (2015), “Osmanlı Devleti’nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları”, **Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), 16-31.
- Karatay, Abdullah (2007), **Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karay, Refik Halid (2002), **Üç Nesil Üç Hayat**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Kaya, Umut (2012), **1839-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı'da Ahlak Eğitimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaysılı, Barış (2006), **Türkiye’de Sağlık Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (1839-1938)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kazıcı, Ziya (2003), **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, İstanbul.
- _____ (2004), **Osmanlı’da Eğitim Öğretim**, Bilge Yayıncılık, İstanbul.
- Kınalızâde Ali Efendi, **Devlet ve Aile Ahlâkı**, Ahmet Kahraman (Haz.), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Kısakürek, Necip Fazıl (1992), **O Ve Ben**, Büyük Doğu Yayınları, Ankara.
- Koç, Fatma (1997), **Osmanlı İmparatorluk Dönemi Türk Çocuk Giysileri Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, Aylin (2003), “Öksüz Ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka”, Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler Ve Yetimler**, içinde (183-196), 1 Baskı, Kişisel Yayınlar, İstanbul.
- Kodaman, Bayram (1991), **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kolcu, Ali İhsan (2011), **Tanzimat Edebiyatı II Hikaye ve Roman**, 8. Baskı, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- Kur’an-ı Kerim**, Ahzâb Suresi, Ayet: 4-5.
- Kuran-ı Kerim**, İsra Suresi, Ayet: 31.
- Kuran-ı Kerim**, Kehf Suresi, Ayet: 46.
- Kur’an-ı Kerim**, Tahrîm Suresi, Ayet: 6.

- Kurt, İhsan (1992), "Atasözlerinde Aile", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 2 (626-649), Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kurt, Abdurrahman (1992), "Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 2 (548-567), Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1998), **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- _____ (2006), "Dünden Bugüne Türk Ailesi", **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı** içinde (517-537), Pelikan Yayınları, Ankara.
- Lady Montagu (1998), **Şark Mektupları**, (Çev. Ahmed Refik), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Hacıosmanoğlu, Selma (2014), **Osmanlı'da Çocuk Musikisi**, Fanus Kitap, İstanbul.
- Harman, Ö. Faruk (1993), "Çocuk Düşürme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde, 8 (363-364), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Helmuth Von Moltke (1960), **Türkiye'deki Durum ve Olaylar üzerine Mektuplar**, (Çev. Hayrullah Örs), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Hökeleli, Hayati (1993), "Çocuk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde, 8 (355-359), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Raphaela (1973), **Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat**, (Çev. Mefkure Poroy) Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.
- M. Aziz (1336), "Öksüz Dilenci", **Lâne**, 3, 3.
- Mahmud Cevat ibnü's Şeyh Nâfi (2001), **Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı –XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-**, Taceddin Kayaoğlu (Haz.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Makbule Leman (1336), "Bir Validenin Lisanından Çocuğuna Ninni", **Hür Çocuk**, 2, 3.
- Mantran, Robert (1991), **XVI. Ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat**, Eren Yayınları, İstanbul.
- Mehmet Tahir Münif Paşa (1279), "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân", **Mecmua-i Fünûn**, Osmanlıca'dan Türkçe'ye aktaran İsmail Doğan, İstanbul.
- Mehmet Asaf (1336), "Letaif", **Hür Çocuk**, 3, 6-7.
- Meriç, Nevin (2007), **Adab-ı Muaşeret: Osmanlı Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Musahipzade Celal (1946), **Eski İstanbul Yaşayışı**, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

- Müezzinoğlu, Ersin (2012), "1. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar", Osman Köse (Ed.), **History Studies**, 4 (1), (399-417), Samsun.
- Neşet Bey (1335), "Mini Mini Bir Zeka", **Lâne**, 2, 7.
- Nigar Bint Osman (1336), "Vazife-i Maderane", **Hür Çocuk**, 1, 5-6.
- Nutku, Özdemir (1988), **IV. Mehmet'in Edirne Şenliği 1675**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1994), "Osmanlı Şenliklerinde Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk (23-24 Nisan 1993)**, Bekir Onur (Haz.), içinde (57-63), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Okay, Cüneyd (1998), **Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900**, Kırkambar Yayınları, İstanbul.
- _____ (1999), **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, Şule Yayınları, İstanbul.
- _____ (1999), "Meşrutiyet Devrinde Savaş ve Çocuk", **Osmanlı** içinde, 5 (489-495), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____ (1999), "Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", **Osmanlı** içinde, 5 (496-503), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____ (2002), "Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850-1900)", Hasan Celal Güzel (Ed.), **Türkler** içinde, 14 (60-92), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____ (2008), "Modern Developments in Children's Education and Creation of a New National Identity for Children in the Late Ottoman Empire", **International Journal of Turcologia** içinde, 3 (17-38).
- Okur, Yasemin (1996), **Darüleytamlar**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Onur, Bekir (2005), **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İlber (1992), "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde, 2 (456-467), Başbakanlık Aile Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2004), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu", Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, içinde (421-461), 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Osman Zeki Bey (2016), **Bizde Maarif-i İptidaiyye**, İbrahim Caner Türk (Haz.), 1. Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.

- Osmanoğlu, Şadiye (2007), **Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları**, L&M Yayınları, İstanbul.
- Öksüz, Melek (2006), **18. yy İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, Serander Yayınları, Trabzon.
- Önal, Ahmet (2012), "Şenlik ve Siyaset: Şehzadelerin Doğum ve Sünnet Şenlikleri", Haşim Şahin ve Nurdan Şafak (Ed.), **Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak** içinde, (21-52), Dem Yayınları, İstanbul.
- Örik, Nahid Sırrı (2002), **Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar**, Kültür Yayınları, İstanbul.
- Örnek, Sedat Veyis (1979), **Geleneksel Kültürümüzde Çocuk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Özbek, Nadir (1999), "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âli", **Tarih ve Toplum**, 182, 75-84.
- _____ (2008), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özgün, Cihan (2016), "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Çocuk Dilenciler Sorunu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI (33), s. 25-60.
- Öztan, G. Gürkan (2011), **Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası**, Bilgi Yayıncılık, İstanbul.
- Öztuna, Yılmaz (1998), **Osmanlı Devleti Tarihi 2**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özyalvaç Yavuztürk, Ş. Pınar (2012), "Mektebe İlk Merhaba: Sıbyan Mektepleri", Haşim Şahin ve Nurdan Şafak (Ed.), **Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak** içinde, (97-127), Dem Yayınları, İstanbul.
- Pardoe, Miss Julia (1997), **18. Yüzyılda İstanbul**, (Çev. Bedriye Şanda), İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Sakaoğlu Necdet ve Akbayar, Nuri (1999), **Binbir Gün Binbir Gece: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı**, Creative Yayıncılık, İstanbul.
- Sakaoğlu Necdet (2003), **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2010), "Okullar", **İstanbul Ansiklopedisi** içinde, (706-714), NTV Yayınları, İstanbul.
- Sarikaya, Makbule (2011), **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

- Seçkin, Selçuk (2016), "Osmanlı Dönemi Sıbyan Mekteplerinin Mimari Özellikleri ve Şehir Hayatındaki Yeri", Osman Köse (Ed.), **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk** içinde, 2 (1293-1299), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- Selçuk, Betül Altıntaş ve Çolak, Cihan (2012), "Türkiye'nin İlk Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi", **Lokman Hekim Journal**, 2 (1), s. 11-14.
- Shaw, Stanford J. ve Shaw Ezel Kural (2000), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 2**, (Çev. Mehmet Harmancı), 2. Basım, E Yayınları, İstanbul.
- Somel, Selçuk Akşin (2017), "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde, (683-708), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şafak, Nurdan (2012), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve Islahhaneler (1863-1903)", Haşim Şahin ve Nurdan Şafak (Ed.), **Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak** içinde, (131-163), Dem Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), "Dârüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre", **FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 2, 261-283.
- Şahin, Zehra (2012), "1839-1841 Yıllarında Osmanlı Ailesi: Sivas Örneği", **Yaşam Bilimleri Dergisi**, 1(1), 1295-1304.
- Şemseddin Sami (1297), **Aile**, 1-2-3, Mihran Matbaası, İstanbul.
- _____ (2006), **Kamus-ı Türki**, 15. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Ubicini, M. A., (1977), **Türkiye Tarihi 1850**, 1, (Çev. Cemal Karaağaçlı), Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- Uçan, Lale (2009), "Osmanlı'da Çocuk ve Gençlik", **Sosyal Bilimler Konferansı**, Meridyen Yayınları, İstanbul, 3-21.
- Uluçay, M. Çağatay (1971), **Harem 2**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1980), **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Uzun, Mustafa (2004), "Mektep", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** içinde, 29 (10-11), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Üçel-Aybet, Gülgün (2003), **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tarakçı, Celal (1994), **Muallim Naci**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tekeli, İlhan (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi** içinde, 2 (456-475), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Tezcan, Hülya (2006), **Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri**, MAS Yayınları, İstanbul.
- Toksöz, Hatice (2012), "Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi", Haşim Şahin ve Nurdan Şafak (Ed.), **Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak** içinde, (55-94), Dem Yayınları, İstanbul.
- Toksöz, Meltem (2017), "Reform ve Yönetim: Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi", Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** içinde, (210-226), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- Tucker, Judith E. (1998), **In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine**, University of California Press, Berkeley.
- Tufan, Ömür (2016), "Osmanlı Sarayı'nda Doğan Çocukların Yaşantısı", Osman Köse (Ed.), **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk** içinde, 1 (639-651), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- Turan, Refik (1999), "Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Çocuk", **Osmanlı Ansiklopedisi** içinde, 5 (483-488), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Türkdoğan, Orhan (2002), **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Vaiz Efendi (1335), "Yalan Söylemek", **Lâne**, 2, 7.
- Warnock Fernea, Elizabeth, (2004), "Childhood", Richard C. Martin (Ed.), **Encyclopedia of Islam and the Muslim World** içinde, 1 (141-142), Macmillan Reference, USA.
- Yapucu Pullukçuoğlu, Olcay (2016), "Osmanlı Kentlerinde Oyuncak Satıcıları", Osman Köse (Ed.), **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk** içinde, 2 (1181-1187), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- Yardım, Mehmet Nuri (1998), **Tanzimat'tan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Yelkenci, Ömer Faruk (2008), **Türk Modernleşmesinin Osmanlı Kökenleri: Sultan II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Konuları**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Mustafa (1990), **İslam Hukukunda Hıdâne**, Emek Matbaacılık, Manisa.
- Yılmaz, Ömer Faruk (2002), **Sultan Abdülhamid Han'ın Harem Hayatı**, Eylül Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Nuran (2010), "Darülaceze", **İstanbul Ansiklopedisi** içinde, (329-332), NTV Yayınları, İstanbul.

Yurdakök, Murat, (1984), **Türk Çocuk Hekimliği Tarihi**, Öztürk Matbaası, Ankara.

Yurdakul, Mehmet Emin (1329), “İmtihan”, **Türk Yavrusu**, 1, 2.

Zilfi, Madeline C. (2000), "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", **Modernleşmenin Eşğinde Osmanlı Kadınları**, (Çev. Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

EKLER

محرری: ش. سامی

صاحبی: مهران

عائله

عائله، یعنی قادیان، چوچقار، وار
ایشلریله متعلق مباحث متوسعه‌ی جامع
مجموعه‌در.
یکری آتی عددی برجله اعتبار اولنور.
معارف نظارت جلیله‌سنگ رخصتیه طبع
و نشر اولنور.
مطلوبه موافق اوراق دوج ایذایلیر.

«عائله» به متعلق هر خصوص ایچون
باب عالی چاده‌سنده ۷ نومرولی (مهران)
مطوبه‌سنه مراجعت اولنور.
بر جلدینه مشتری اولیق ایستینک پلاقت
ایچون یازم لیرا، ولایات ایچون اوج
جیادیله و برمراری اقتضا ایدر.
بهر عدینک قیامتی ۱۰۰ پاره‌در.

عدد: ۱

استانبول ۱۷ جمادی الآخر ۱۲۹۷

جلد: ۱

مذرجات

افاده، مرام - عائله - انظار - او اداوسی - صحت - ایکنه
و مقاص - چوچقاره کتابه - او یون - مسائل - لغز.

افاده مرام

بو مجموعه‌نک تحریرندن غرض، عنوانندن دخی
آکلاشلدیغی اوزره، عائله یعنی «فاملیا» لره
برخدمت ایتمکدر.

عائله - ارکک، قادین، چوچق - بر قاج کشیدن
عبارت اولدیغی کبی، بو مجموعه‌به درج اولندجق
مباحثک دخی ارککلره و قادیانلره، قیر وارکک
چوچقاره تعلق اولوب، بر او خلقنک علی‌الموم
محتاج اوله‌جقاری مادی و معنوی، یعنی کرک
اخلاق و تربیه‌به، و کرک اداره و تعیشه دائرهر.
نوع منافع و فوائدی شامل اولسنه سعی اولنه -
جصدسه، عائله‌نک باشلیجه رکنی قادیانلر اولدیندن،
بو مجموعه‌نکده باشلیجه قادیانلره نسبتی واردر.

ممالک معدنه‌ده بویله اثرلر، اکثریت اوزره،
قادیانلر طرفندن یازلمقده ایسه‌ده، بزده بویله
بختلرده قلبی المزدن قاپه‌جسق قادیانلر بیسینجه،
و یاخود تکثر ابدنجدیه قدر، بو خدمتک ایفاسنه،
و علی‌الخصوص عالم مدنیت قادیانلرنک محصول
فکر و همتلرنی وطنزده نشر و تعمیمه ارککلرک
واسطه اولسی معدور و مجاز کوربله‌یلیر.
ایشته، بو ملاحظه‌نک و بر دیک تسیلی ابله،

و بو کون وطنزده ندرنی اولیان معارفندان
نسوانک همت و معارفت قلمدنیه دخی مظهر
اولیق امیدیه، بو مجموعه‌نک تحریرینه، وانظار
عامیه عرضنه اجتناسار ایدرز.

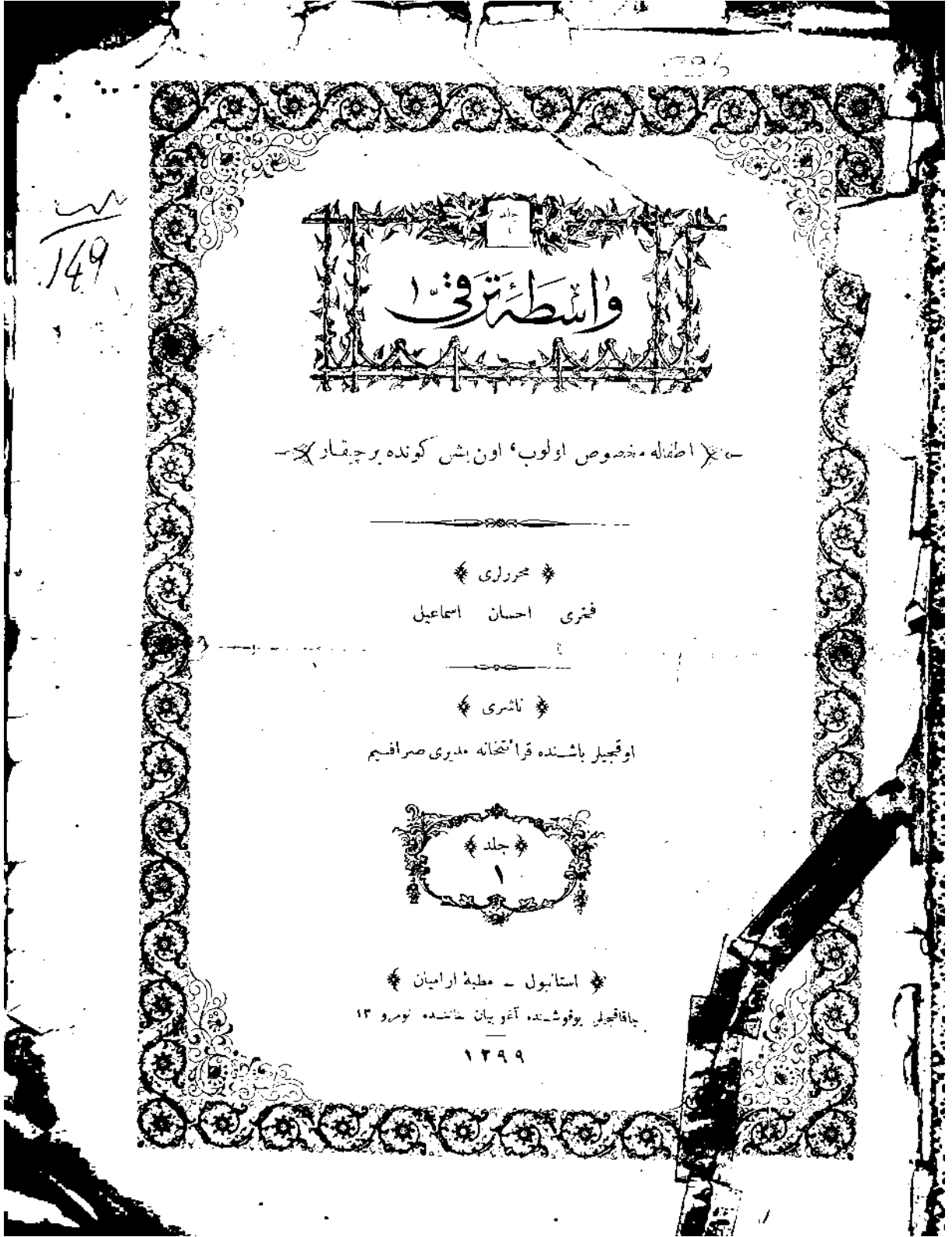
اوتهدن بری آثار عاجزانه‌مک نشرنده رفاقت
و معاونت ایتش، و وطنزک ترقیات طبعیه‌سنده
خیلی خدمتی کورلمش اولان مهران افندی دخی
بو مجموعه‌به‌ی صورت مقننده، و طبع مشکلیسنده.
نه‌لری غیر منکر اولان - خاتیره بکنمدریله
یله‌جک برطرزده، و، ایجاب‌ایندیکه، رسم و شکللره
دخی مزین اولدیرق، نشرینی تعهد ایستدیکندن،
اوقوبانلرک ممنون و مستفید اوللری مأمولدر.

عائله هیچ براغز بوقدر، که آجیدن خوشلا -
نسون؛ حکیملر و - علاجک فائده‌سنی هر کسندن
ابی ییلن - طیبیلر یله مستننا اولمیه‌هرق، هیچ
کیسه بوقدر، که آجی علاجی ایچرکن، یوزینی
بروشدیر مسون.

بونک ایچون، دائما آجی بی طابلی ابله فارشدیر -
مق، و فائده‌لی اولان شیئی لندنلی واکلنجهلی بر
حاله قویق فاعده‌ عمومی‌در.

بو قاعده‌نک هر شیدن زیاده عائله حقتده مرعی
اولسی اقتضا ایدر. اک زیاده قادیانلره و چوچقاره
کوستریله‌جک فائده لذت واکلنجهلدن خالی اولما -
ملیدر. قادینی سوسدن، چوچقنی او یوندن واز
کچیرمکه چالشمق، جناب حقک یاراندیغی طبیعتی

Ek 3: Türk Yavrusu

۵۵

تورک یاوروسی

مدیری :
کوندوزآپ
اداره

مؤسسسی :
تورک کتابخانہسی
آبونه

سنبهلیکی (۱۰) و آئی ایله نی
(۵) غروشدور .

مکتبلرک تورک فیکرینه خادم هر هفته
نچشنبه کونلری نشر اولور کوجوک تورک
رسالة منصوره سیدر .

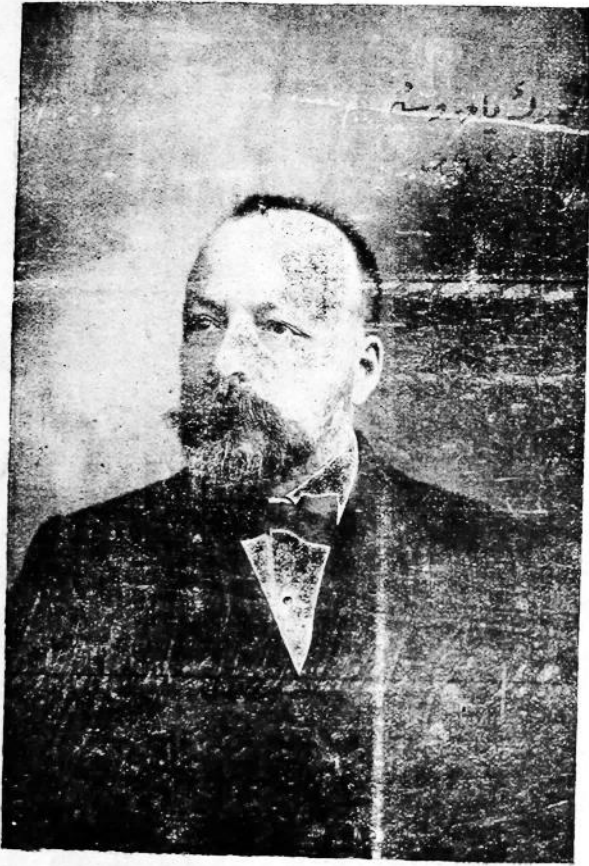
باب عالی جاده سنده اقدام
صیره سنده تورک کتابخانہسی
شعبهسی

نسخهسی
۱۰ پاره در .

یل ۱ — صانی ۱ —

۱۳۲۹ ایلول ۲۶
نچشنبه

بویوک تورک شاعری محمد امین بک افندی

نومرو : ۲ پنجشنبه ۱ کانون ماہی ۱۳۳۵

صاحب و سر محرری: ابرہم خیرا کریم

ادارہ خاھسی: باب عالی جادہ سندھہ رشید

اغدی خاندہ « ایلری » ادارہ سی

داخلندہ در .

تلفون: استانبول ۱۷۸۵ - ہر درلو

خصوصات ایچون صاحب و سر محررہ

مراجعت اولتور .

الانسان

ملف ۷

ہر برده ہنہ غروشدہ

آبونہ شرائطی : ممالک عثمانیہ تک ہر

طرفی ایچون: سنہ لکی ۱۲۵، آلتی

آیلنی ۶۵، اوج آیلنی ۳۵ غروشدہ.

اعلانات ایچون (ایلری) ادارہ

مأمورلقنہ مراجعت اولتور. درج

ابدلیان اوراق اعادہ اولتماز .

میجیل خانداناز

ملنک کوز بیکی دولتوز عصمتلو در شہوار سلطانہ حضرت نلری
(ولی عہد حضرت نلری تک کریمہ محترمہ لری در .)

مای کنگا

LXI = 61

(2)

تومرو : ۱ ۵ شعبان ۱۳۳۶ پنجشنبه ۱۶ مایس ۱۳۳۴ - ۱۹۱۸

Fondateurs :
M. ASSAF, HUSSEIN ET KASSIM

Rédacteur en chef :
AVAN ZADÉ M. SULEIMAN

Administration : Librairie Djémet
Rue de la SUBLIME - PORTE

Abonn : un an 240 ,
6 Mois 150 Piastres
Le No. 5 Piastres

مؤسسری : محمد آصف، حسین و قاسم

عربی : اعوانه زاده م. سليمان

اداره خانه سی و صاکنز توزیعی : باب عالی
جاده سنده « جمعیت » کتبخانه سیدر .

سنه لک آونته سی پسته اجرتیه ۲۴۰
آتی آلفی ۱۰۰ غروشدن .

نسخه سی ۵ غروشدن .

پنجشنبه کو نازی نشر اوانور فی ، ادبی صحی رسملی غزته در .

بو نسخه مزده ۱۶ صحیفه لک علاوه رومان واردر .

موزلردن غزته بی آلیرکن علاوه نك طلب ایدلمسی رجا اوانور .

هر چوجوق

کله جک نسخه مزده :

شرقی چاغیران بالقلر
انسان شکننده آغا جلر [رسملی]
سوز سویله یین نباتلر [رسملی]
عصر دیده جوجه بر آغاج [رسملی]

عنوانلی مراقلی فقره لر واردر .
بو نسخه ده وقباغک دردنجی صحیفه سنده مکافاتی بیلجه واردر .

ÖZGEÇMİŞ

Sevda ÖZDEMİR KOL, 02.05.1988 tarihinde Giresun İli Görele İlçesi'nde doğdu. 1999 yılında Şehit Binbaşı Hüseyin Avni Alparslan İlkokulu'nu; 2002 yılında Sakarya Ortaokulu'nu; 2005 yılında Tirebolu Lisesi'ni; 2010 yılında da Ahi Evran Üniversitesi – Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

ÖZDEMİR KOL, evli olup İngilizce bilmektedir.

